ОТЕЦЬ ПРЕВО

ІСТОРІЯ НЕВІРНОЇ MANON LESCAUT

ІСТОРІЯ НЕВІРНОЇ
MANON LESCAUT

ОТЕЦЬ ПРЕВО

ІСТОРІЯ НЕВІРНОЇ MANON LESCAUT

Переклад і передмова
М. Рудницького

Lwów 1939 Львів 1939

BIBLIOTEKA „DIŁA“ l. 39 БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“ Ч. 39

Обгортка С. Гординського

Wydawca: Wydawnycza Spiłka „Diło“, Lwów, Rynek 10. Tel. 229-41
Z drukarni Wydawniczej S-ki „DIŁO“, Lwów Rynek 10. Tel. 229-26
З друкарні Вид. С-кн „Діло“, Львів, Ринок 10. Тел. 229-26

АВТОР НЕЗАБУТНЬОЇ „МАНОНИ"

I.

Прізвище автора цієї книжки може декому нагадати автора „Півдівиць"; є такі, що сплутують сьогочасного члена французької Академії з абатом XVIII-го віку. Інші згадають передовсім оперу Маснета чи Пуччінія; таки так — неодне лібретто зроблене на підставі оцієї славної повісти.

Оця повість — один з архитворів французької літератури. Завдяки їй урятував від забуття своє прізвище один дуже плодовитий письменник, що якнайменше сподівався слави після такої невеличкої книжечки. Отець Антуан-Франсуа Прево д'Екзіль писав багато і широко — цілими серіями. Сам його життепис, не тільки його заслуги, варт того, щоб подати з нього кілька фактів.

Він уродився 1. квітня 1697 р. у Геден (Артуа) в рідні освіченого вищого судді і почав учитися в єзуїтській школі, спершу в родинному місті, потім у Парижі, змалку призначений до духовного стану. Шістнацятліток покидає нараз єзуїтську колегію і вступає до армії Людовика XIV. Все-ж суворе життя вояка, що тиняється по бараках і малі вигляди на карієру, спонукують його вернутись до єзуїтів. Духовні отці легко вибачають йому такий гріх молодости. Молодий Франц стає одним із найпильніших питомців і складає у релігійному палі оду в честь свого патрона св. Франца-Ксаверія. Та манастирські мури ще раз скажуть йому шукати волі, знов у рядах армії, де він служить зразково. Молодий Прево — красунь і дотепний,

підбиває жіночі серця. Він користає з усіх своїх особистих прикмет та одностроїо, поки зрадлива стріла Амора не влучить його серце. Зневірений у коханні 22-літній юнак вступає до бенедиктинів, не повідомляючи про це ні своєї рідні, ні приятелів. У 1826 р. його висвячують на священника. Отець Прево переходить з одного манастиря у другий — з Сен-Уен до Руан, з Бек і з Евре до Парижа, звідти до Сен-Жермен де Пре, де ченці анґажують його як співробітника при праці над недокінченим збірним виданням Ґаллія Хрістіяна, початим покійним членом абатства ченцем Денісом де Сент-Март. Сам Прево написав один окремий том із цього видання.

Невгамовної вдачі Прево не міг зжитися з надто суворим ладом свого чину і звернувся до папи із проханням перенести його до лагіднішого чину — у Клюні; та поки прийшла відповідь, його терпець урвався і він покинув манастир самовільно. Рим дав йому вже дозвіл, його найближчий зверхник — амієнський єпископ не знаючи про цей дозвіл приготовив проти нього стежний лист і Прево втік до Голяндії, а звідти до Анґлії. Голова бенедиктинів готов був уже прийняти втікача назад, довідавшись про рішення Риму, але Прево не знав нічого про це непорозуміння і почав уже нове життя — виклятого засудженця.

Він знав чужі мови та вивчав нові; він мав легке перо і багатий досвід; його ворушкий ум і темперамент перекидали ним від поважних дослідів до публіцистичних статтей, оповідань і повістей. Безпосередньо перед своєю втечею від бенедиктинів у 1727 чи 1728 році, він написав уже перші чотири томи своїх „Споминів і пригод визначного чоловіка, що відсунувся від світа". Вони мали успіх у Парижі; він почав видавати дальші в Амстердамі, де квітло книгарство; чимало французьких книжок друкували тоді в Голяндії. У VII-ому томі цих „Споминів і пригод" з 1731 р. містилася історія Манони Леско, що вийшла окремою книжкою в Парижі в 1733 р. під заголовком „Пригоди лицаря де Ґріє і Манони Леско — оповів пан Д..." Її розхапували, головно в недозволених передруках, бо

повість у Франції заборонили. „Біжать за нею як до вогню, в якому повинні були спалити книжку та самого автора“ — так писав про неї один тогочасний паризький громадянин.

У Гаазі зазнайомився Прево з молодою, гарною, інтеліґентною, бідною протестанткою, якій допоміг у нужді. Вона напів вдячна, напів захоплена своїм молодим опікуном, хотіла вийти за нього заміж. Коли Прево відмовився з огляду на свій духовний стан, як теж і з думкою про бажаний поворот до Франції, вона виїхала за ним 1733 р. до Анґлії. Проти ріжних закидів неморального життя він боронився прилюдно у свому періодичному двотижневику „За і проти“, задуманому на зразок анґлійських журналів Стіла, Аддісона та Джонсона. Прево так пояснював його заголовок: „Називаю цей твір **За і проти,** бо хочу оминати в ньому все те, що може бути надихане протекцією, ненавистю, погордою, навіть іронією, коротко: всяку тінь однобічности і пристрасти, а маю намір звертати дбайливо увагу на все те, що буде мені видаватись як добре і зле при розгляді кожної теми“. Оцей журнал давав відомости про життя ріжних країн, змальовуючи їх краєвиди та найважніші культурні події, присвячуючи багато місця творам літературним і науковим. „За і проти“ один із найцікавіших журналів тої доби, що і досі може бути зразком, як треба стежити за духовим життям чужих народів; Прево ділився зі своїми читачами всім тим, чого сам учився, головно з культури та моралі анґлійців.

У тій добі своєї найбільше оживленої праці він збирав матеріяли до 8-томової нашумілої „Історії Клевеляндa, незаконного сина Кромвеля“, виданої в Голяндії. На чужині він заробляв великі гроші, розтрачував їх, займався філянтропією, у скруті задовольнявся становищем приватного вчителя і навіть посидів у вязниці за якийсь невідомий нам обман.

Коли він затужив на чужині за батьківщиною, завдяки протекції одного кардинала та одного князя, папа знову дозволяє йому примиритись із Церквою. У чому він прови-

нився і чим виєднав собі вибачення — невідомо; неодин дивувався. Прево вертаючись у 1734 р. до бенедиктинів іще раз проходить дисципліну новика, але коротко, „про око людське". Рік пізніше йому дозволяють не мешкати в манастирі, згодом він стає особистим парохом князя Конті.

Прево пише з незвичайною легкістю. За повістю „Кілєринський декан, моральна історія", що захоплювала молодь, пішла „Історія Маргарити д'Анжу, королеви Англії", „Фільософічні кампанії або Спомини пана Монкаля", „Записки до історії Мальти або історія молодости коменданта ***", „Історія Віліяма Переможця", „Подорожі Роберта Ляд", „Інтимні листи Цицерона" і „Спогади чесного чоловіка" (від 1735 до 1745). За якісь статті свого нечесного спільника він мусів на короткий час утікати перед вязницею до Брюсселя. Після повороту в Париж бував у великосвітських колах і за радою одного знайомого почав писати „Всесвітню історію подорожей" (1746—1770) у 21 томах, з яких сам видав 17.

При цьому він мав час на переклади популярного тоді повістяра Річардсона, що своєю „Клярисою Гарльов", „Ґрандіссоном" і „Памелею" мав більший успіх у Франції, ніж в Англії, завдяки вдатно скороченим текстам і блискучому стилеві перекладача. Сам Прево не забуває за власні літературні твори, пишучи в той час „Причинки до історії чесноти", „Оповідання, пригоди і незвичайні події", „Листи Ментора до одного панича" і зворушливу любовну „Історію модерної грекині".

Від 1754 р. він дістає парохію на провінції і купує собі дімок недалеко Шантії, де проводить останні роки свого життя. У тому часі Прево має намір низці творів релігійного змісту доказати найпевнішими науковими даними потребу релігії, зобразити повсякчасне становище Бога до світу і вказати на ролю релігійного духа у суспільній громаді.

25. листопада 1763 р. у 66-ому р. життя невтомний парох вертаючись пішки після обіду з манастиря віддаленого від його захисту на 3 км., паде від апоплектичної атаки під хрестом на перехресті пільних доріг.

II.

З численних творів Прево, (39 томів „вибраних творів“ у виданнях 1783 і 1810 р.), що є доказом його великого письменського хисту та небуденного знання — тільки один залишився на сторінках історії літератури: „Манон Леско“. Наполеон і Барбей д'Оревілі, що не церемонились з гострими осудами, помилялись відкидаючи з погордою цю повість на лектуру „сторожих“. Захопливі строфи Альфреда де Мюссе присвячені Маноні в його поемі „Намуна“ 1832 р. ближчі до погляду знавців літератури, які вважають „Манону Леско“ одною з найкращих історій трагічного кохання. Нема сумніву, що сам автор вложив у неї чимало із своїх переживань, між якими так багато важив його нахил до бурлацтва і до роздумувань над своїми молодечими поривами. Критики отця Прево не висвітлили досі всіх моментів його життепису; його побут у Льондоні має неодну закриту сторінку, наче льондонське бурлакування Верлена. Він сам виразно признався, що його юнацькі почування від 20 до 25 року життя „завели його до нещасливого кінця — до могили“, як він називає манастир, де хотів пригасити вогонь своєї пристрасти.

Прево в усіх своїх повістях змальовував більше свої зворушення та думки, ніж характери людей і суспільне середовище. Любов, що спекла його своїм полуменем один раз чи більше, залишилася для нього таким спомином, що запоморочує і відбирає спромогу володіти собою. Таким огнем горить герой його „Манони“. Всі герої його повістей — це жертви такої лиховісної пристрасти. Вони безсумнівні попередники романтичної доби, коли люди — якщо брати за підставу героїв літератури — занепадали на кохання таксамо масово, як ми тепер занепадаємо на „еспанку“.

Здавалось би на перший погляд, що „Манона Леско“ мало ріжниться своїм матеріялом і духом від „Клевелянда“ і „Кілєринського декана“. А проте ні разу за всю свою плодовиту письменську діяльність Прево не зумів бути ні такий звязкий ні такий безпосередній в ході оповідан-

ня; „Манона“ не переходить у надмірні описи та зайві рефлєксії. Прочитавши всю цю списану історію, автор сам мусів зажуритись: чи більшість читачів не захоплюється найбільше тим, чим захоплювався непоправний Де Ґріє у хвилинах своїх спокус. З цією думкою він виправдувався у передмові до „Манони Лєско“: „Суворий читач може буде вражений тим, що я в таких роках хопив за перо, щоб списати пригоди про гроші та кохання“... Все-ж він був перекоханий, що крім приємної лектури він дає у своїй книжці чимало подій, що можуть стати причинком до поправи людської моралі. Добрий знавець людської душі та літератури знав, що у літературному творі можна дати тільки „приклад, який може послужити ріжним людям як правило, коли вони с х о т я т ь жити чеснотливо“.

Інтеліґентний читач ствердить легко те, що сказав Мюссе і що повторяли вже нераз критики „Манони Лєско“: — найслабший у цій повісти тип зразкового друга — Тиберій. Він паперовий не тільки тому, що його моральні поуки занадто пахнуть книжкою, а головно тим, що він не діє, не виступає в цікавих ситуаціях, не бореться.

Більш як 200 років від своєї появи „Манона“ й досі може захопити читача, що легко повірить у траґедію надихану життєвою правдою. Прево не всю її добув із своєї уяви, а те, що додав до правдивої події (коли справді почув таку) було найцінніше: свій талант і досвід.

III

Саме цього року в Парижі виставили пєсу зроблену на підставі повісти отця Прево, немов би на доказ, що відомі оперові лібретта добуті з неї це таки не те саме. Авторка пєси, що розбила її на 12 картин, свіромо оминула оперового сценарія. Ті, що читали не раз і не два „Манону“, і чули її при музиці, йшли дивитись на неї, щоб провірити, чи історичні костюми, обстанова і сам вигляд геройки згоджується з образом їх уяви.

У 1718 р. жіноча краса у Франції відбивала легке, вигідне життя, позбувалась театральности і поваги попе-

редньої доби. Жінки любили тоді трохи фантазійні, не зовсім симетричні, лінії обличчя, оминали надутости, зву-жували оправу очей, щоб тільки зиркати зпонад маніжли-вого носика. До „ружу", яким помазували уста — кожна відповідно до своєї „сфери" — додавала кокетливу чорну „мушку". „Мушку" повирізувану в зірку, місяць, комету, серце чи плетеник, треба знати де покласти — в кутку очей чи коло самих уст (як у Манони).

Тодішня сукня довга (погляньте на образи Ватто і Буше!) — ззаду вся у поважних зморшках, наче ряса, але спереду свобідна, хвиляста, глибоко вирізана, передає всі лінії тіла. На голові носили жінки мережаний трикутний чіпочок, на шиї комірчик з довгими звисними складками або легенький серпанок. Моральний бік змальовує Прево дуже вірно: потреба щоразто нових одягів, розваг, вибагів, розтратність — у дусі епохи.

Кара, на яку засудив суворий батько молодого Де Ґріє не належить до вийнятків, а погоджується із принципами тодішнього виховання. Висилка дівчат за море — історично вірна. Люізіяна (названа так у честь Людвика XIV.) була баговинною країною через повені Міссісіпі і французькі кольоністи, що мали родину, не виїжджали туди. Сміливі та сильні піоніри-парубки не знаходили там жінок; єпископ із Квебеку, приїхавши до Франції 1705 р., рішив подбати для них за товаришки життя. Перший транспорт — 20 дівчат — під проводом якоїсь черниці, нарікав перед єпископом, що він змалював їм „Обітовану землю", а вислав їх у пустару, де треба було годуватись самою кукурудзою. У 1712 р. кольоністи Люізіяни домагаються із Франції самих селянських дівчат; на цей раз до них приїжджають усі такі погані, що заточенці воліють уже женитись з доньками червоношкурих. У 1717 р. Люізіяну бере під свою опіку окреме кольонізаційне товариство і висилає туди передовсім „небажаних". Серед транспорту з 1719 р., що виїжджає з Рошфор до Міссісіпі, їде одна 38-літня жінка засуджена на досмертну вязницю за кілька душегубств, одна 23-літня таврована на плечах катом за те, що належала до лісової банди розбишак і фальшівни-

ків, — інші покарані за хронічні злодійства чи отроєння. Є там між ними теж 30-літня Манона Поршер, з тавром і слідами пуги на тілі, що підпалила свою келію у вязниці, пробувала пробити штилєтом свою вартову черницю і зорганізувала вязничний бунт.

Чи Прево знав про цей спис — невідомо. Коли знав то взяв із нього тільки імення Манони, перетворивши всю постать найкращими колірами своєї уяви та особистих переживань, про які теж знаємо мало.

*

Неодин читач знайде в цій повісти неодне таке місце, яке у відношенні до творів минулого часто називаємо „наївністю" або „банальністю". Один скривиться, що інтрига в „Маноні" занадто „театральна", другий нарікатиме на занадто примітивну композицію з отими невгавними „я сказав" і „він відповів", третій може волів би бачити всю цю історію на екрані. Коли і погодитись з усіма принагідними критиками — можна спочувати з тими, що не вміють відчути в „Маноні Лєско" полумяного палу і поезії предивної своєю простотою.

Наш читач має повне право зарахувати неодин диссонанс підчас лектури на карб незадовільного перекладу. Переклад такого твору треба б шліфувати як майстерну поему, оминаючи зайвих прикрас, з єдиним зусиллям надати текстові прозорість і легкість оригіналу.

М. Р.

Я мушу завернути з моїм читачем у час, коли я вперше у мому житті зустрівся зі шляхтичем де Гріє: це було на яких шість місяців перед моїм виїздом до Еспанії. Хоч як рідко я покидаю свій самотній захист, з огляду на дочку, я вибирався вряди-годи в малу подорож, якомога скорочуючи шлях.

Одного дня я вертався з Руан, де я мав вивідати у нормандському соймі як стоїть справа її земельного маєтку, який моя донька дістала у спадщині по дідові моєї мами. У повороті через Евре, де я переночував, я приїхав на другий день на обід до Пассі. Як тільки я вїхав до цього міста, я здивувався, що воно все схвильоване; люди вибігали з домів і юрбою плили до воріт якоїсь коршми, де стояли два закриті вози. Запряжені коні дихали тяжкою парою від утоми і спеки, — видко було: щойно приїхали.

Я зупинився на хвилину питаючи, що це за збіговище; але голота була така цікава, що ніхто не звертав уваги на мої запити — всі напередки пхалися до коршми. Нарешті я побачив у дверях вартового зі шкуряним поясом і мушкетою; я кивнув на нього і прохав пояснити мені, що це за метушня. „Це нічого, пане, — відповів — от, відвожу з товаришами тузин спокус-

ниць до Гавру, де навантажимо їх на корабель до Америки. Є між ними кілька гарненьких і це мабуть головна причина цікавости цих селюхів".

Після такого вияснення я був би відійшов собі геть, якби мене не зупинили вигуки якоїсь старої жінки, що вибігла з коршми зі заломаними руками і криком, мовляв: чи видав хто таке варварство, чи це не жах і чи це не гідне спожалїння. „Що там таке?" — питаю її. — Ах, паночку, ввійдіть лишень до середини і подивіться, чи серце не може краятися на такий вид?!

Тоді я з цікавости зліз із коня, передав його свому конюхові і з трудом пробився крізь юрбу. Те, що я побачив, було справді зворушливе. Серед дванайцяти дівчат оперезаних ланцюгом одна мала таке личко і таку поставу, що при інших обставинах я був би признав її за особу з найвищої суспільної верстви. Її смуток, її брудне білля та одяг так мало опоганили її, що я з пошаною спочував їй. Вона пробувала відвертатися — як тільки на це дозволяв їй ланцюг — щоб заховати своє личко перед глядачами; її зусилля було таке природне, що воно видавалось мені доказом її скромности.

Тому, що вартові цієї нещасливої ватаги сиділи у кімнаті, я відвів набік її начальника, прохаючи оповісти мені щось ближче про долю цієї красуні. Він міг дати мені тільки загальні інформації.

— За наказом президента поліції ми витягли її з карного дому Шпиталю. Вона не виглядала на таку, що попала туди за самі добрі

вчинки. Я випитував її кілька разів підчас дороги, але вона завзято мовчить. Хоч мені не доручили поводитися з нею мякше, ніж з іншими, я таки роблю їй деякі чемности, бо вона видається мені чимось ліпшим, ніж її товаришки. Та є тут якийсь молодець, що міг би вам сказати трохи більше про причину її нещастя; він їде за нею з Парижа і ввесь час плаче. Це напевне її брат або любок.

Я повернув голову до кутка кімнати, де якийсь юнак поринав у глибокій задумі. Я ніколи не бачив живішого символу терпіння. Його одяг був скромний, але від першого погляду можна було пізнати людину доброго роду та виховання. Коли я підійшов до нього, він устав, і тоді його очі, обличчя та всі його рухи промовили до мене такою ніжністю та шляхетністю, що природно прихилили до нього моє серце. Сівши коло нього я озвався:

— Вибачте, що вам перебиваю... Чи ви не захотіли б задовольнити мою цікавість і сказати мені дечого про ту красуню, що здається не заслужила собі на таку сумну долю?

Він відповів мені щиро, що не може сказати, хто вона, бо мусів би виявити при цьому: хто він, а він має поважні причини залишитись невідомим.

— Усе-ж можу вам сказати те, про що знають і ці посіпаки — показав на вартових, — що я покохав її до нестями і вона зробила з мене найбільше нещасливу людину у світі. Я вживав у Парижі всіляких заходів, щоб звільнити її, але

ні прохання, ні хитрощі, ні сила не здалися ні-нащо. Я рішився поїхати за нею хочби і на край світу; сяду на її корабель і поїду до Америки. Та чи може бути щось більше нелюдяного як те, що оці падлюки не дозволяють мені наблизитись до неї? Коли ми опинилися кілька миль за Парижем, я рішив був напасти на них і для цього наняв собі за добрі гроші чотирьох людей... Щож? Ці зрадники покинули мене вивтікавши із моїми грішми. А що не можна було нічого вдіяти силоміць то я зложив зброю і попрохав у вартових дозволу бодай їхати з ними, обіцявши їм винагороду; вони згодились у надії доброго заробітку. Та за кожним разом, як вони дозволяють мені розмовляти з моєю милою, вони домагаються грошей. Моя кишеня скоро спорожніла і тепер, коли я сиджу без сотика, ці варвари відштовхують мене, коли я тільки підійду кроком до неї. Перед хвилиною, коли я без огляду на їх погрози, зважився підступити до неї, вони нахабно замахнулись на мене прикладом рушниці. Тепер, щоб заткати пельку тим хапунам і щоб дістати від них дозвіл бодай іти пішки за ними, я мушу продати свою кобилину, що досі заступала мені верхового коня.

Здавалося, що він оповідає це все спокійно, а коли скінчив, кілька сліз скапало по його обличчі. Я мав враження незвичайно зворушливої пригоди і відповів йому:

— Я не настоюю на тому, щоб ви мені виявили свою таємницю, але коли можу вам у дечому допомогти, я радо до ваших послуг.

— На жаль, я не бачу ні промінчика надії і мушу піддатися своїй суворій долі. Поїду до Америки; там бодай буду свобідний з тою, що кохаю. Я написав до одного приятеля, щоб прислав мені підмогу до Гавр-де-Ґрас. Мій єдиний клопіт, як туди дістатись і як полекшити у дорозі становище тієї невдахи? — і тут він поглянув сумовито на свою кохану.

— Коли так, то я витягну вас з біди. Будь ласка, прийміть трохи грошей від мене. Прикро мені, що не можу вам допомогти інакше.

Я дав йому чотири таляри, так, щоб вартові не доглянули, бо вони зараз були б сказали собі заплатити дорожче за поміч. Тоді прийшла мені думка перебалакати з ними, щоб дозволили закоханому розмовляти свобідно зі своєю дівчиною аж до Гавру. Я кивнув на їх начальника і запропонував йому інтерес. При всьому своєму нахабстві, він засоромився:

— Ми-ж не відмовляємо, пане, права розмовляти молодцеві з дівчиною, але він хотів би чипіти при ній увесь час, а це-ж нам незручно. Сама справедливість наказує, що за невигоду треба платити.

— А як високо ви собі цінити таку невигоду?

Нахаба домагався двох талярів і я дав йому їх негайно зі словами:

— Але бережіться якогось обману, бо я залишу свою адресу тому панові, щоб міг мене про нього повідомити і не забувайте, що я знайду спосіб, як вас покарати!

Усе це коштувало мене шість талярів. Невідомий юнак подякував мені з такою чемністю і вдячністю, що я мусів повірити в його добре виховання і в те, що він заслужив на мою щедроту. Заки я вийшов, я сказав іще кілька слів до його вибраної. Вона відповіла мені з такою привабливою ніжністю та чемністю, що виходячи я не міг стримати тисячі рефлексій про нерозгадану жіночу вдачу.

По повороті до свого дому я не скоро довідався продовження цієї пригоди. Щойно два роки пізніше, коли я вже забув про неї, звичайний припадок познайомив мене з усіма її обставинами.

Я приїхав із Льондону до Кале з одним молодим маркізом, своїм учнем. Ми зупинилися у гостинниці „Під золотим левом", де мусіли просидіти цілу добу. Проходжуючись пополудні по вулицях, я побачив того самого юнака, якого я був зустрів у Пассі. Він мав поганенький одяг, багато блідіше лице, як за першим разом і під пахою він ніс стару валізу, якби щойно приїхав.

Коли він пригадав собі мене, втішився непомірно, цілуючи мене в руку:

— Ах, пане! Яке щастя, що можу ще раз висловити вам свою довічну вдячність!

Він вертався з Гавр-де-Грас, куди приїхав з Америки. Кажу до нього:

— Бачу, що вам не переливається. Заходьте до „Золотого Лева", де я мешкаю, я зараз туди приходжу.

Я доручив у готелі, щоб йому нічого не бракувало і сам я прийняв його дуже тепло. Він не дав себе дуже просити, щоб оповів мені історію свого життя.

— Пане! — були його слова — ви поводитеся зі мною так великосердно, що я мусів би докоряти собі за чорну невдячність, якби хотів щось скрити перед вами. Я хочу оповісти вам не тільки свої терпіння і злидні, але навіть мої ганебні слабощі і упадки. Я певний, що навіть коли ви мене осудите, не перестанете мені співчувати.

Тут мушу попередити читача, що я списав його історію зараз, як тільки її почув. Я постарався передати якнайвірніше всі думки та почування того молодого зайдиголови, не додаючи нічого від себе.

I

Я мав 17 років і кінчав ліцей в Аміен, куди мої батьки, що належать до одної з найліпших родин у місті П..., вислали мене на студії. Я жив так тихо і систематично, що мої вчителі вказували на мене як на зразок іншим учням у школі. Не можна сказати, що я завдячував свої похвали якимсь незвичайним зусиллям, а вже з природи спокійної та лагідної вдачі, я мав нахил до науки. За мою чесноту вважали тільки те, що я мав якусь уроджену нехіть до розпусти. Зав-

дяки свому походженню, успіхам у школі і зверхньому виглядові я зеднав собі серця всіх чесних громадян у місті.

Я здав прилюдний іспит із таким загальним признанням, що єпископ приявний на ньому, намовляв мене до духовного стану, впевняючи, що я там добюся не менших відзначень, як у Лицарів Мальтійського Чину, куди мене призначили мої батьки. За їх волею я вже навіть носив хрест із прізвищем „лицаря де Гріє", і коли прийшли вакації я мав вернутися до батька, який обіцяв мені вислати мене небавком до військової Академії.

Покидаючи Аміен мені жаль було тільки одного: приятеля, до якого я був сильно привязався. Він був старший на кілька років за мене, але ми виховалися разом. Як незаможній він мусів стати священником і залишитися в Аміен для дальших студій. Він мав тисячу прикмет. Ви пізнаєте з моєї дальшої історії найкращі з них, головно його вірну і жертволюбну дружбу, що перевищає найкращі приклади старовини. Якби тоді я був послухав його рад, я бувби залишився назавжди розумний і щасливий.

Я визначив речинець мого виїзду з Аміен. Ах! чому я не визначив його на день раніше?! — я бувби вернувся до дому невинний. Напередодні мого виїзду я проходжувався зі своїм приятелем Тиберієм по місті, коли ми побачили диліжанс з Аррасу. Ми пішли за ним слідком аж до коршми, де заїжджали всі вози, — пішли тільки з простої цікавости.

З диліжансу висіло кілька жінок, що таки зараз розійшлися, а залишилася одна, молоденька, завагавшись на подвірі, саме тоді, як якийсь старший чоловяга, мабуть її провідник, витягав кошики. Вона видалась мені така чарівна, що я, що досі і не думав про ріжницю полів ані не придивлявся уважливіше дівчатам, той самий, що його всі хвалили за скромність і розсудливість, я нараз спалахнув огненним поривом. Я мав ту хибу, що був дуже несміливий і легко давав себе збити спантелику, але в цьому випадку моя хиба мене не стримала і я підійшов до кралі мого серця.

Дарма що вона була ще молодша за мене, вона не збентежилася моїм залицянням. Я спитав її, за чим вона приїхала до Аміен і чи має там знайомих. Вона відповіла мені просто, що її батьки прислали її сюди, щоб вона стала черницею. Моя любов уже за ту одну хвилину освітила мене і я зрозумів, що такий її намір це смертельний удар для моїх сподівань. Вона зрозуміла із моїх слів моє почування, бо мала більше досвіду; її вислали до манастиря, щоб очевидячки стримати її нахил до розваг, що вже тоді проявився і що згодом став причиною її лиха і мого. Я почав поборювати жорстокий плян її батьків усіма можливими доказами, на які могла тільки спромогтися моя свіжо розцвіла любов і моє красномовство. Вона не поставилась до них ні суворо ні глумливо. Хвилину помовчавши вона відповіла мені, що сама передбачає своє горе, але видко, що це вже така во-

ля небес, коли вони не відкрили їй ніякого способу, як оминути нещастя. Її солодкий погляд та якийсь чарівний смуток, що супроводили її слова, чи може моє призначення, що пхало мене по похилій площині до загибелі, не дозволили мені ні на мить завагатись, що маю їй відповісти. Я запевнив її, що коли вона хоче довірити моїй чести і безмежному чуттю, яке вона розбудила в мені, то я жертвую своїм життям, щоб її звільнити від батьківського гнету і щоб запевнити їй щастя. Я вже нераз не міг вийти з дива, звідки в мене взялася тоді така сміливість і така легкість слова; та якби любов не вміла творити чуда то люди не були б із неї зробили богиню!

Моя незнайома красуня добре знала, що в мому віці не ошукують у любові і заявила мені, що коли я зумію якось забезпечити їй волю, вона завдячуватиме мені більш як життя. Я повторяв їй, що я готов зважитись на все, але не маючи досить досвіду, щоб відразу придумати якусь штуку, я тримався загальної обіцянки, що не могла помогти ні їй ні мені. Коли її старий Аргус вернувся, моя надія вже була б розвіялася, якби дівчина не допомогла моїй блідій уяві своєю. Я здивувався, коли вона при ньому назвала мене свояком, найспокійніше під сонцем висловивши свою втіху, що зустріла мене в Аміен і заявила, що відкладає свій вступ до манастиря на завтра, щоб нині ще могла повечеряти зі мною. Я добре зрозумів ці хитрощі і піддав їй думку, що вона може зупинитися у гостинниці,

якої господар стояв на мої послуги, бо давніше був візником у мого батька.

Я сам відвів її туди, дарма, що її старий опікун трохи бурмотів під носом, а мій приятель Тиберій, не розуміючи нічого з цілої сцени, йшов мовчки за мною. Він і не чув нашої попередньої розмови, проходжуючися по подвірі, коли я деклямував про любов моїй красуні. Лякаючись його здорового розуму я позбувся його, прохаючи полагодити мені одну орудку. Таким робом прийшовши до гостинниці я мав нагоду бути сам із володаркою свого серця.

Я хутко переконався, що я не така вже дитина, як думав. Моє серце розкрилося для тисячі почувань, насолоду яких я навіть не уявляв собі; солодке тепло розлилося в моїх жилах. Я попав у такий захват, що на якийсь час не міг свобідно говорити і порозумівався тільки очима.

Панна Манона Леско — бо так вона назвала себе — була видко дуже вдоволена, що зробила на мені таке враження. Мені видавалось, що вона не менше зворушена від мене; вона призналась мені, що я припав їй до вподоби і що вона з найбільшою приємністю сплатила б мені довг за її визволення. Вона хотіла знати, хто я такий, і довідавшись стала ще ніжніша тому, що сама простого роду, була горда своєю перемогою. Ми почали придумувати, якими-то способами ми могли б спільно звязати нашу долю.

Після довгих роздумувань ми не знайшли іншого виходу як утеча. Треба було приспати

сторожкість її провідника, з яким треба було рахуватись, хоч він був тільки слугою. Ми умовились, що я найму вночі якийсь поштовий диліжанс і що раннім ранком зайду за нею, заки провідник іще прокинеться. Ми виїдемо крадькома просто до Парижа і там візьмемо шлюб. Я мав при собі яких пятьдесять талярів призбираних із дрібних ощадностей, вона вдвоє стільки. Як недосвідні дітваки ми уявляли собі, що така сума не вичерпається ніколи і не менше ми рахували на наші інші витівки.

Повечерявши з небувалою приємністю я пішов здійснити наш плян. Це було тим легше, що маючи намір на другий день вернутися до батьківського дому, я був приготований до подорожі. Без ніяких труднощів я казав занести свою валізу і замовити місце у возі на 5-годину зранку, коли саме відчиняли міські ворота. Та тут я надибав одну перепону, якої я не сподівався і яка малощо не розбила нашого пляну.

Тиберій, хоч усього на півчетверта року старший за мене, мав зрілий здоровий розум, був зрівноважений і любив мене незвичайно. Коли він побачив таку вродливу дівчину як Манона, як я запопадливо проводив її і як поквапно я його позбувся, він зараз зміркував, чи це не якась любовна історія. Він не смів вернутися до гостинниці, де мене залишив, щоб не вразити мене своєю появою, а пішов до моєї хати і там я застав його в 10-ій годині ввечір. Я зажурився його приявою і він легко помітив, що від неї мені ніяково.

— Я певний — він заявив мені просто в очі — що ти скриваєш передімною якийсь намір, це видко по тобі.

Я відповів йому досить грубо, що я не маю обовязку здавати йому звіту з моїх намірів.

— Певно, що ні — була його відповідь — але коли ти вважав мене завжди за свого приятеля, то повинен би мати довіря до мене і поводитись трохи щиріше.

І він почав так довго і так настирливо допитуватись, що не маючи перед ним ніколи секретів, я висповідався йому з цілої своєї пристрасти. Він прийняв мою сповідь так неприхильно, що мені стало аж холодно. Я каявся в душі найбільше за те, що відкрив йому ввесь плян своєї утечі. Він заявив мені, що як найліпший мій приятель він мусить протиставитись їй своєю цілою силою; він хотів спочатку якомога відрадити мені її, а потім заявив, що коли я зараз таки не відречуся своєї безглуздої постанови, тоді він повідомить такі особи, що напевне зуміють мене перепинити. Більш як пятнацять хвилин він виголошував до мене поважну промову і закінчив погрозою, що видасть мене, коли я не дам йому слова, що піду за голосом розсудку.

Я був у розпуці, що так своєчасно я сам зрадив себе. А проте любов, що від двох чи трьох годин додала мені видющі очі, наказала мені не признатись, що я хочу виконати це все завтра і я рішив забити йому баки.

— Тиберіє — кажу йому — я вважав тебе досі за свого приятеля і хотів випробувати тебе отакою сповіддю. Я казав правду, що я закохався і не ошукав тебе щодо цього, але моя втеча це тільки наоспіх складена вигадка. Зайди до мене завтра вранці в девятій; ми підемо разом до моєї дівчини і там ти сам осудиш, чи варт зважитись для неї на таку річ.

Після цього він відійшов, запевняючи мене ще раз і ще раз у своїй дружбі.

За ніч я поладнав усе, що треба і досвіта пішов до гостинниці, де Манона вже чекала на мене. Вона побачила мене з вікна на вулиці і сама відчинила мені. Ми вийшли тихцем. Вона не мала з собою нічого крім білля. Я взяв її клунок, віз чекав і ми виїхали якстій поза місто.

Скажу вам пізніше, що зробив Тиберій побачивши, як я ошукав його; він не охолов у своїх дружніх почуваннях і я мусів пролити ще багато сліз, роздумуючи над тим, як я йому за це віддячився.

Ми їхали так швидко, що заки впала ніч, ми приїхали до Сен-Дені. Я їхав поруч воза верхи і міг розмовляти з Маноною тільки тоді, коли при диліжансі перепрягали коні. Щойно близько Парижа, коли ми були майже безпечні, ми зважилися дещо покріпитись, бо не їли нічого від самого Аміен. Хоч яким огнем я горів для Манони, вона вміла дати мені докази, що її пал не менший. Ми не вміли вгамувати своїх пестощів і ми не мали терпцю почекати, поки не залишимось сами. Поштарі і гості нашого диліжансу

дивилися на нас із подивом, дивуючись, як таких двоє дітей кохається до безумства.

У Сен-Дені ми забули про свій шлюб і зневаживши церковні закони бездумно стали подружньою парою. Нема сумніву, що я зі своєю чутливою та постійною вдачею був би щасливий по вік, якби Манона була мені вірна. Чим ближче я пізнавав її, тим більше прикмет я відкривав у ній. Її гумор, серце, доброта і краса творили такий міцний ланцюг, що я був би ним звязав себе і не скидав його ніколи. Та яка жахлива зміна! Те, що доводить мене до розпуки могло мене було довести до блаженности! І тепер я найбільше нещасливий у світі саме через ту свою постійність, яка могла запевнити мені найяснішу будуччину і найпевнішу запоруку любови!

У Парижі ми наняли мешкання з усією обстановою, на моє лихо поруч дому преславного ґенерального податника. Три тижні минули мені в любовному шалі, без думки про родину і про горе мого батька після моєї втечі. На щастя я не був гуляка і Манона теж вела тихе, скромне життя так, що я згодом пригадав собі свої обовязки.

Я рішив по змозі примиритись зі своїм батьком. Я не сумнівався, що моя симпатична приятелька йому сподобається, як тільки я зможу йому відкрити її прикмети. Одне слово: я вірив самовпевнено, що він дозволить мені одружитись із нею, втративши надію, що я міг би це зробити без його дозволу. Я поділився своєю

думкою з Маноною, переконуючи її, що крім любови та обовязку — примусове становище теж має голос, бо наші фонди сильно зменшились і я вже змінив свій погляд щодо їх бездонности.

Манона прийняла мою пропозицію холодно. А проте її застереження плили тільки з її серця, з остраху втратити мене, коли батько не погодиться з нами, а довідається нашу адресу; через те я не підозрівав страшного удару, що мав упасти на мене. Щодо нашого примусового матеріяльного становища вона відповіла, що ми маємо ще з чого жити на кілька тижнів, а за той час вона звернеться за підмогою до прихильних їй свояків на провінції. За її арґументами прийшли такі нестримні пестощі, що я ввесь задивлений у неї і не піддаючи ні на хвилину в сумнів чистоти її серця, погодився на її всі відповіді та рішення.

Я передав їй опіку над нашою касою і вона полагоджувала наші щоденні рахунки. Невдовзі я помітив, що на нашому столі зявляються щораз добірніші страви і що Манона понакуповувала собі дорожчі сукні. Знаючи, що нам залишається не більш як 12 до 15 пістоль*), я сказав їй, що дивуюсь, звідки ми так розбагатіли. Вона засміялась кажучи, щоб я цим не журився:

— Чи-ж я не обіцяла тобі, що я вже знайду способи?

Мою наївну любов нелегко було схвилювати.

---

*) Пістоля, давня золота монета вартости 10 франків.

Одного дня, коли я вийшов пополудні з хати, попередивши її, що побуду в місті довше, ніж звичайно, вернувшись я здивувався, що мусів чекати під дверима добрих дві чи три хвилини. Ми мали молоденьку служанку, більш-менш в нашому віці. Коли вона мені відчинила, я спитав її, чому вона так довго барилася. На це вона мені відповіла чогось зніяковіла, що не чула, як я стукав. А що я застукав тільки раз, кажу їй: „Коли ти не чула мого стуку, то чому ти прийшла мені відчинити?" Оце питання так збило її спантелику, що вона не заволодівши собою почала плакати, впевняючи, що це не її вина, бо пані заборонила їй відчиняти двері, поки пан Б. не вийде задніми сходами. Я був такий приголомшений, що не мав сили ввійти до помешкання. Я волів зійти ще раз униз, буцім-то пригадавши собі якусь орудку, а дівчині наказав повідомити паню, що я зараз вернусь, але нехай не каже нічого, що вона згадала мені про пана Б.

Увесь розгублений я заплакав на сходах, навіть не знаючи, чому. Я вступив до першої кавярні на вулиці, сів при столику обнявши голову руками, щоб здати собі справу, що зі мною діється. Я не мав відваги пригадати собі слів, які я почув; я казав собі, що це ілюзія і два чи три рази я збирався завернути до дому, рішивши, що не виявлю нічого. Думка, що Манона могла мене зрадити, видалась мені така неймовірна, що я лякався вразити її самим підозрінням. Я боготворив її, вона дала мені не менше доказів любови,

ніж я їй, чому-ж вона мала б бути менше щира і менше вірна від мене? Навіщо вона мала б мене зраджувати? Ледве три години тому вона обсипувала мене найніжнішими пестощами і приймала з насолодою мої, —я-ж знав її серце, як своє власне! „Ні, ні — я повторяв собі — це неможливе, щоб Манона мене зраджувала! Вона-ж знає, що я живу тільки для неї, вона свідома того, як я молюсь до неї! А це все не причина, щоб мене ненавидіти..."

Одначе відвідини пана Б. і те, як він крадькома щез — мулили мене. Я пригадав собі всякі дрібні орудки Манони, що переходили наші матеріяльні засоби і це тхнуло щедрою рукою нового приятеля. А та її самопевність щодо джерел доходу мені невідомих! Тяжко було заспокоїти моє серце розвязкою таких численних загадок!

З другого боку я не спускав її з ока від часу, як ми приїхали у Париж. Орудки, проходи, забави — все це минало нам укупі. Боженьку! Нам було б тяжко розстатись навіть на одну хвилину! Ми відчували потребу повторяти одне одному раз-у-раз, як ми кохаємось; без цього ми вмерли б були від непевности! Оттак я не міг уявити собі навіть одної такої хвилини, коли Манона могла поцікавитись кимось іншим.

Нарешті я пояснив собі таємницю. „Пан Б. — так я казав собі — це пан від великих інтересів, із великими звязками; свояки Манони передали через нього гроші для неї. Вона вже може дістала їх раніше від нього, а сьогодні він

приніс їй нові. Вона напевне оттак для забази затаїла це передімною, щоб зробити мені приємну несподіванку. Вона була б мабуть мені сказала про це, якби я був вернувся як звичайно, і я непотрібно сиджу тут і журюся. Коли-ж я сам натякну їй на це, вона не затаїть справи"...

Оця думка так глибоко засіла мені в голову, що мій смуток зараз зменшився і я вернувся негайно додому. Я поцілував ніжно Манону, як звичайно і вона прийняла мене тепло. Мене кортіло поділитися з нею моїми здогадами, що перемінились у певність, а проте я стримався тільки тому, що мав надію почути від неї самої, як це все було.

Нам подали вечерю. Я сів до стола підбадьорений. Та ось при світлі свічки між нею і мною я доглянув якийсь смуток на личку та в очах моєї любки. І мене поняв смуток від цього. Її очі дивилися на мене інакше, як звичайно. Я не міг збагнути, чи це любов чи спочутливість, хоч я відчував у її погляді якусь тугу. Я вдивлявся в неї надалі уважно і може тоді їй теж не було тяжко вичитати з моїх очей те, що діялося в мому серці. І в гадці не було нам розмовляти або їсти. Накінець я побачив сльози в її гарних оченятах — фальшиві сльози!

—О, Боже! — я крикнув — ти плачеш, моя кохана? Ти маєш аж таку велику журбу і не згадуєш мені про неї ні слівцем?

Вона тільки зідхала і цим я ще більше зажурився. Ввесь тремтючи я благав її серед пестощів, щоб вона призналась, чого плаче; я сам

заплакав, обтираючи при цьому її сльози, напів омертвілий. Навіть варвар дав би був зворушити себе моїм терпінням і переляком.

За той час я почув якийсь гомін на сходах; нагору входило кілька осіб. Хтось тихенько застукав до наших дверей. Манона поцілувала мене, щоб вихопитись з моїх обіймів і скоренько втікла до своєї кімнатчини, зачинивши її на ключ. Я гадав, що вона хоче сховатись перед гістьми, бо не була відповідно одягнена, і я пішов сам відчинити двері.

Ледве я відхилив їх, як мене схопило трьох чоловіків: — я пізнав льокаїв і парубків мого батька. Вони не вживали насильства; два притримали мої руки, а третій перетрусив мої кишені, знайшовши там тільки ножик, єдину зброю, яку я мав при собі. Вони попрохали в мене вибачення за таку нечемну поведінку, пояснивши, що слухають тільки наказу мого батька і що мій старший брат чекає на мене в кареті. Я був такий приголомшений, що дав себе відвести без слова спротиву. Мене посадили в кареті поруч мого брата і візник підогнав гостро коні в напрямку Сен-Дені. Мій брат привитався зі мною ніжно, але всю дорогу не обзивався так, що я мав досить часу роздумувати про свою халепу.

Становище було таке темне, що я не знаходив ні промінчика, що міг би його прояснити. Мене ганебно зрадили; але хто? Перший прийшов мені на думку Тиберій. „Ах! Зраднику — я погрожував йому у душі — коли я не помиляюся, тоді пропадеш марно!“ А проте він не

знав навіть моєї домівки, отже ніхто від нього не міг довідатись про мене. Знову-ж підозрівати Манону — на це моє серце не могло зважитись! Її незвичайний смуток, і сльози, і ніжний цілунок, з яким вона відійшла від мене, були, правда, таємничі, але я пояснював собі їх як прочуття нашого спільного нещастя. Сам у розпуці, що мене вирвали від неї, я був такий наївний, що вважав її новий стан за ще більше спожалїння гідний, ніж мій власний.

Наприкінці я дійшов до висновку, що хтось з моїх знайомих мусів мене побачити на вулиці в Парижі і написав про це до мого батька. Це потішило мене. Я мав надію, що вся історія скінчиться домашньою доганою і я рішив знести це терпеливо і приобіцяти все, чого будуть від мене домагатись, щоб улегшити собі новий поворот до Парижа і щоб тільки моя дорога Манона могла наново жити щасливо.

Ми швидко приїхали до Сен-Дені. Мій здивований брат був переконаний, що я мовчу ввесь час зі страху. Він почав потішати мене, впевняючи, що я не маю чого боятися батька, коли схочу слухняно вернутися до своїх обовязків і заслужити собі на батькову ласку. Ми переночували у Сен-Дені з тим, що мій брат не забув положити поруч мене трьох сторожів.

Найприкріше було сидіти в тій самій гостинниці, де я був зупинився з Маноною в дорозі з Аміену до Парижа. Господар і служба пізнали мене і відгадали, що мене зустріло. Я чув, як господар говорив: „Ага, це той красунь, що

шість тижнів тому переїжджав сюди з такою гарненькою дівчиною, зовсім закоханий. Ах, яка це була цяця! А як вони пестились оті діти! Бігме, аж жаль бере, що так їх розділили!" Я вдавав, що нічого не чую і показувався людям якнайменше.

Зі Сен-Дені мій брат наняв карету тільки на дві особи; ми виїхали раннім-ранком і приїхали додому на другий день увечір. Він поговорив раніше з моїм батьком, щоб прихилити його серце, впевняючи його, що я дав себе привести без спротиву так, що батько прийняв мене менше суворо, ніж я сподівався. Він обмежився до кількох загальних докорів про мій прогріх: Якто я міг виїхати з дому без дозволу! Щодо моєї приятельки то він сказав, що я зовсім заслужив на те, що мені трапилося, повіривши так незнайомій, — що він мав кращу думку про мій здоровий розум, і що сподівається, що я змудрію після такої авантури. Я зрозумів його по своему: подякував йому за доброту, що вибачив мені і я приобіцяв слухати і поводитися чемніше. На дні душі я радів, бо справи складались так, що я мав вигляди знову втекти з хати, навіть іще тої самої ночі.

Ми засіли до вечері; родина жартувала з моєї перемоги в Аміен і моєї втечі з такою вірною дівчиною. Я приймав ці колючки з доброю міною, навіть задоволений, що розмова йде про те, що не сходило ввесь час мені з думки. Та кілька необережних слів батька загострило мою увагу. Він згадав про якусь зраду і не без-

корисну чемність пана Б. Аж дух мені заперло на звук цього прізвища і я почав випитувати батька, хто він такий. Батько спитав мого брата, чи він не оповів мені всієї історії. На це мій брат відповів, що я сидів так спокійно цілу дорогу, що він не вважав за потрібне вжити такого ліку проти моїх дурощів. Мій батько завагався, чи має це все пояснити. Тоді я почав його благати так настирливо, що він уволив мою волю, чи пак устромив у моє серце ніж своїм жахливим оповіданням.

Він спитав, чи я ввесь час вірив наївно у любов своєї приятельки. Я відповів самопевно, що я певний щодо неї і що ніщо не зможе захитати моєї віри. Він розреготався: „Ха-ха-ха! Знаменито! Тебе легко пошити в дурні! Але це мені подобається... Шкода лишень тебе на мальтійського лицаря з такими даними на легковірного і терпеливого чоловіка".

Після цього батько сказав, що на підставі обрахунку, від часу, як я виїхав з Амієн, Манона могла мене кохати приблизно дванадцять днів: „Ти виїхав — він говорив — з Амієн 28-го минулого місяця; сьогодні маємо 29-го, а одинадцять днів тому я мав листа від пана Б. Гадаю, що йому треба було тижня, щоб добре познайомитися із твоєю приятелькою, отже коли відняти 11 і 8 від цифри 31, залишається 12, і можна тут помилитись на один день більше чи менше". І знову почав реготатись.

Я слухав того всього зі скорченим серцем, лякаючись, що не зможу витримати до кінця тієї

сумної комедії. А мій батько говорив далі: „Отже подаю до твого відома, що пан Б. завоював серце твоєї царівни; ще й покепкує собі з мене, коли хоче в мене вмовити, що таким робом хотів віддати мені безкорисну послугу, відбираючи її тобі. Знайшовся добродій із високо-шляхетними почуваннями! Ще й такий, що мене зовсім не знає! Від неї він довідався, що ти мій син і щоб позбутися тебе повідомив мене про твою адресу і твій спосіб життя, натякнувши, що тебе можна вирвати тільки силоміць. Він-же сам запропонував мені свою поміч, даючи раду, щоб схопити тебе за обшивку і завдяки ньому та твоїй приятельці міг твій брат займити тебе голими руками. Можеш бути гордий своєю довгою перемогою! Ти один з тих лицарів, що легко здобувають, але не вміють задержати своєї добичі".

Я не мав сили слухати довше такої промови, де кожне слово завдавало мені рану. Коли я встав від стола, ледве я перейшов кілька кроків, як упав без памяті на підлогу. Коли я очуняв, мої очі залив потік сліз, а з уст падали тужливо-зворушливі нарікання. Мій батько, що щиро кохав мене, пробував мене потішити як міг. Я слухав його, але не чув. Я впав перед ним навколішки, благаючи його, щоб дозволив мені вернутись до Парижа, де я пробю штилетом того Б. „Ні!" — я переконував його — він не забрав серця Манони! Він може ужив насильства, звів її якимись чарами чи отрутою, може примусив її брутально. Я знаю найліпше, що Манона кохає

мене! Він певно погрожував їй штилетом у руках, щоб вона покинула мене. Чого він мусів не пробувати, щоб позбавити мене такої чудової дівчини?! Невже-ж це можливе, щоб Манона зрадила мене і перестала мене кохати?"

Я раз-у-раз повторяв, що хочу якнайскорі-ше вернутися до Парижа і навіть зривався з місця, якби вже хотів іти туди. Мій батько зміркував, що в такому пориві ніщо не могло б мене затримати. Він провів мене до моєї кімнати нагору і наказав двом служникам пильнувати мене. Я не міг дати собі ради зі собою і був би тисячу разів хотів умерти, щоб тільки побувати на часинку в Парижі. Тепер я зрозумів, що після моєї щирости, мені не дозволять дома вийти з моєї кімнати. Побачивши, що вікна за високо над землею, я почав промовляти солодко до служників. Я присягав їм, що колись вивіную їх майном, щоб тільки дозволили мені втекти. Я прохав, погрожував і підлабузнювався їм — надаремне. Я втратив усяку надію, впав на ліжко і рішив там сконати. Ніч і день я пролежав відмовляючись від їжі.

Пополудні зайшов до мене батько, потішаючи мене найсолодшими словами. Потім наказав мені хоч будьщо зїсти, і то таким тоном, що я мусів послухати для пошани. І так минуло кілька днів: я їв тільки при ньому, щоб покоритись його волі. Він не переставав промовляти мені до розуму і пробував розбудити в мені погорду до невірної Манони. Поправді то я вже перестав її шанувати: якже-ж я міг відчувати шану для та-

кої хитрої вітрениці? Та її образ, її чарівні риси сяли надалі на дні мого серця.

Мій батько був зачудований моїм почуванням. Він знав, що я вражливий у справах чести і не сумніваючися, що я погорджую дівчиною за її зраду, уявляв собі, що моє привязання до неї має свою причину не у пристрасти спеціяльно до її особи, а взагалі у нахилі до жінок. Ця думка залізла таким цвяхом у його голову, що з батьківської доброти, він почав на цю тему розмову зі мною.

„Паничу! — каже — я мав досі намір зробити з тебе мальтійського лицаря, але бачу, що тебе тягне до дівчат. По мойому треба тобі винайти таку, що пристала б тобі до вподоби. Скажи мені щиро свою думку про це".

Я відповів йому, що всі жінки для мене однакові і що після останнього нещастя всі однаково ненавиджу. „А я тобі винайду — відповів батенько усміхаючись — таку, що буде подібна до Манони, тільки вірніша. Ти повинен би навіть забути саме імення Манони, коли маєш трохи олію в голові і хочеш скористати з мого доброго серця".

Помовчавши хвилину, я признав плачучи, що мене ганебно ошукали і що я легковірна дитина, але заявив, що тепер я хотів би за це помститись. Батько хотів знати мій намір. „Поїду в Париж — я заявив — підпалю дім того пана Б., нехай він згорить живцем із проклятущою Маноною!" Батько розсміявся і не пильнував мене вже строго, як у вязниці.

Так минуло довгих шість місяців. Почування ненависти і любови, надії і розпуки чергувалися в мені, відповідно до того, який образ Манони виринав у моїй уяві. Раз вона ввижалася мені як найчарівніша дівчина і я пропадав із туги за нею, то знову я дивився на неї як на підлу хитрунку і тоді я присягав собі, що віднайду її тільки на те, щоб її покарати.

Мені поназносили книжок, щоб мій ум вернувся до рівноваги. Я поперечитував улюблених авторів, чимало чого навчився і набрав охоти до студій. Ви побачите, як це знання пізніше стануло мені у пригоді. Любов розяснила мені неодне неясне досі місце з Горація та Вергілія. Я написав коментар до IV-ої пісні „Енеїди" про кохання і колись видрукую його; підлещую собі, що публика буде ним задоволена. Працюючи над ним я нераз казав собі, що вірна Дидона повинна була зустріти таке серце, як моє.

Одного дня прийшов мене відвідати у моїй вязниці Тиберій. Я здивувався, як палко він поцілував мене. За тих пять чи шість місяців він так змінився, що його обличчя і тон розмови розбудили в мені пошану. Він розмовляв зі мною як старший дорадник, а не як шкільний товариш:

— Мій дорогий — така була його мова — все, що я скажу тобі це тільки тверда правда, яку я совісно передумав. Мене теж тягнуло до любощів, але Небо дало мені водночас зрозуміння чесноти. Я дійшов до повної погорди світу. Чи ти відгадав би, що стримує мене, щоб

утекти від людей кудись у самотину? Тільки гаряче почування дружби для тебе. Я знаю твою добру вдачу і знаю, що ти здатний до всього доброго. Твоя втеча з Аміен так зажурила мене, що від тоді я не зазнав спокою.

Далі він оповів мені, як він довідавшись про мою втечу з дівчиною, сів на коня, щоб мене здоганяти, як приїхав до Сен-Дені на пів години пізніше після мого відїзду, як шукав мене шість тижнів у Парижі скрізь, де тільки сподівався мене зустріти. Раз він пізнав Манону в театрі так пишно прибрану, що зараз догадався, що вона завдячує свій одяг новому приятелеві; він їхав за нею аж під дім і там довідався від служби, що її утримує якийсь пан Б.. Він вернувся за нею на другий день, щоб вивідати, що сталося зі мною, але як тільки він почав говорити про мене, вона відвернулася від нього, і так він мусів вернутись на провінцію без ніякої звістки.

— То ти бачив Манону? — я перебив йому глибоко зідхнувши.

— Чи ти не багато щасливіший від мене, якому не доведеться не побачити її вже ніколи?!

Тиберій почав мені докоряти за мої слабощі для Манони і вмів так зручно вихваляти мій характер і мої добрі нахили, що зараз від перших своїх відвідин розбудив у мені охоту відректися за його прикладом усіх земних насолод і присвятитись духовному станові.

Оця ідея так мене захопила, що на самоті я вже не думав про ніщо інше. Я створив собі

заздалегідь цілу систему спокійного життя самотника. У моїй уяві виринула затишна хатинка у невеличкому лісі, струмок і джерельце у садочку, дібрана бібліотека, маленький гурток чесних і зрівноважених приятелів, добрий, здоровий і поміркований харч. До цього я додав іще листи, які діставатиму від одного приятеля з Парижа, що пересилатиме мені всі новини, не так на те, щоб заспокоїти мою цікавість, а щоб я міг глузувати собі з безглуздої метушні людської глупоти. Коли такий образ був уже ввесь готовий, я відчував, що моє серце ще шукає за чимось і щоб у мому приватному захисті не бракувало нічого — треба було там мати тільки Манону!

Тиберій заходив до мене часто, щоб підтримувати мене у своїй ідеї. Нарешті я виявив її батькові. Він відповів мені, що залишає своїм дітям свобідний вибір професії і щонебудь я рішу про себе, він покористується тільки правом допомогти мені своєю радою.

Надходив новий шкільний рік. Ми умовилися з Тиберієм, що поїдемо разом до семинарії Сен-Сельпіс: — він кінчати теольогію, а я її починати. Мій батько — переконаний, що моя пристрасть вже зовсім минула — пустив мене з дому без перепон. Ми приїхали до Парижа. Тут замість мальтійського хреста я прибрав рясу і замість назви „лицаря“ — „отця де Ґріє“. Я взявся до роботи з таким завзяттям, що за кілька місяців добився незвичайних успіхів. Я не прогаяв ні хвилини дня і працював теж частину

ночі. Мені ворожили найкращу будуччину і відзначили моє прізвище у списі найревніших питомців. Всі релігійні практики я виконував дуже побожно і Тиберій був захоплений наслідками свого доброго діла, гордий, що мене „навернув".

Я ніколи не дивувався тому, що люди змінюють свої постанови: одна пристрасть їх родить, друга зміняє. Та коли згадаю про ті святі почування, які завели мене до духовної семінарії і про ту внутрішню насолоду, якої я там зазнав, аж ляк мене здіймає, як я міг так легко їх знехтувати. Коли це правда, що небесні сили у кожній хвилині рівняються силі наших пристрастей, нехай мені хто вияснить, який це лиховісний дух відтягає нас ненадійно від нашого обовязку так, що ми не можемо йому ані опертись, ані не відчуваємо найменшого докору совісти?

Я був переконаний, що я вже зовсім визволився від любовної знемоги. Мені здавалося, що я волів би прочитати сторінку зі св. Августина або заглибитися у християнських роздумуваннях, ніж зазнати змислової насолоди, з вийнятком одної: тої, якої я міг би зазнати від Манони. А все-ж одна проклята хвилина вкинула мене знов у прірву і я впав тому так безнадійно, що злетівши назад на те саме глибоке дно, з якого я вже раз виліз, від нової безладної шамотні я скотився над сам беріг безодні.

Вже майже рік я жив у Парижі, не розвідуючи нічого про Манону. Спочатку таке насильство над собою коштувало мене багато сили

волі; тільки завдяки заохоті Тиберія і власним роздумуванням я переміг себе. Останні місяці проминули мені так спокійненько, начеб я навіки забув оту фальшиву красуню. Та прийшов час, коли я мав боронити прилюдно перед богословським факультетом одної тези; я запросив кілька осіб на становищі, щоб своєю приявністю зробили честь мому виступові. При цій нагоді моє прізвище розійшлося по місті і дійшло до вух моєї невірниці. Вона не могла мати певности, що це я той питомець; але може цікавість чи тінь каяття, що вона мене зрадила — я ніколи не довідався, котре з тих двох почувань! — звернули її увагу на прізвище подібне до мого. Вона прийшла до Сорбони з кількома дамами, сиділа на мому пописі і напевне пізнала мене.

Я не знав нічогісенько про її відвідини, бо в таких дискусійних салях запрошені дами сидять закриті за жалюзіями. Я вернувся до семинарії прославлений і з похвалами. Була шоста ввечір. Ледви я прийшов, як мене повідомили, що якась дама хоче мене бачити. Я якстій зійшов до розмовні, і мій Боже! побачив несподіване зявище: Манону, ще гарнішу та осяйнішу, ніж досі. Вона мала тоді вісімнацять років і невимовну привабу — ніжний, солодкий, осліпливий погляд, як втілена любов.

Не розуміючи мети її відвідин, я стояв мовчки; зі спущеними очима, тремкий, чекаючи, що вона скаже. Вона була спочатку таксамо збентежена, як я, а побачивши, що я мовчу далі, вона закрила рукою сльози в очах. Потім не-

сміливо признала, що я повинен би ненавидіти її за її невірність, але коли це правда, що я мав хоч дрібку чуття для неї, то я — закаменілий, пропадав два роки і навіть не поцікавився її долею, ще й тепер не обзиваюсь до неї ні словом, хоч бачу, в якому вона стані. Тяжко мені передати мій тодішній душевний хаос!

Вона сіла, а я стояв напів відвернений, не зважуючися глянути їй просто в очі. Я починав щось говорити, але не мав сили докінчити. Врешті я крикнув із великим зусиллям: „Невірна Маноно! Ах, невірна, невірна!“ Вона повторила ще раз, гірко плачучи, що навіть не гадає виправдувати своєї підлоти.

„Чого-ж ти хочеш?“ — Хочу вмерти, коли не віддаси мені свого серця, без якого я не можу жити.

„Бери краще моє життя — я відповів їй серед сліз, яких я не вмів стримати — ти невірна! Бо єдине, що можу тобі ще жертвувати, це моє життя, бо моє серце і так увесь час уже маєш!“

Почувши це, Манона почала мене цілувати, пестити і всіма іменнями, які тільки знає кохання, почала викликати його із своїх почувань. Спочатку я відповідав якби охлялий. Як перейти від свого спокою до тих бурхливих судорогів, що почали прокидатися в мені! На мене найшов страх і я тремтів як уночі серед дикого поля. Ми сіли попліч, і я тримав її руки у своїх долонях. Із сумним поглядом кажу їй:

— Маноно! Я не сподівався, що ти заплатиш за мою любов такою зрадою! Легко тобі

ошукати серце, над яким ти так неподільно панувала! Скажи мені тепер, чи ти знайшла друге таке вірне і покірливе? Чи ти бодай коли жаліла свого вчинку? Присягни мені на всі мої муки, які ти мені завдала, чи від тепер будеш мені вірніша?

Вона відповіла з таким зворушливим жалем, так запевнювала мене і так присягала, що сколихнула мною до глибини душі. Я перемішував теольоґічні і світські вислови кажучи їй, що вона занадто гарна на людське створіння, що вважаю ту свободу, про яку мене вчать у семинарії за оману, що я готов утратити все своє майно і добру славу для неї.

Вибачаючи їй усі гріхи я таки хотів знати, як вона дала себе звести панові Б. Вона оповіла мені, як він захопився нею доглянувши її у вікні; як освідчився їй ділово у листі, зазначивши, що його винагорода буде пропорціональна до її ласки; як вона спершу піддалася виключно з думкою, щоб роздобути від нього грошi потрібні нам на вигідніший прожиток; як він закрутив їй голову багатомовними обіцянками і як вона крок за кроком давала себе втягати щораз далі. При цьому вона нагадала мені, що я повинен судити її на підставі терпіння, з яким вона розставалась зі мною і що вона без огляду на багатство, в якому жила, ніколи не зазнала щастя з тим багачем — людиною без серця і без виховання і що серед усіх розваг вона не переставала носити у свому серці образу нашого кохання і свідомости своєї зради. Коли Тиберій її відвідав —

були її слова — вона воліла б дістати удар ножем у серце — такий відчула біль, не маючи сили дивитися на нього.

Вона оповіла мені, як довідалась про мій побут у Парижі, про мої студії, про мій виступ в університеті — підчас якого ледве стримала свої сльози та оклики зворушення, — врешті про те, що прийшла до семинарії з постановою вмерти або виєднати для себе вибачення.

Чи є такий варвар, якого не зворушила б душа, що так щиро кається? Я вже готов був жертвувати для неї всі єпископські престоли, але тільки спитав її, як вона уявляє собі наші справи. Вона заявила, що я мушу притьмом покинути семинарію і винайти для нас якесь певне сховище.

Манона чекала на мене у кареті на розі вулиці. Я вийшов крадькома поза ворота і ми поїхали до випозичальні старих одягів, де я взяв собі такий, як мав колись — військовий однострій зі шпадою. Манона заплатила за все і не дозволила мені навіть вернутись до семинарії за грішми лякаючись, що звідти можуть мене вже не випустити. Моя калитка і так була скромна, а вона була досить багата завдяки щедрій руці свого приятеля.

На доказ, що Манона жертвує паном Б. для мене, вона рішила не цяцькатися з ним і залишити йому меблі, а забрати з собою тільки дорогоцінності і 60.000 франків, видушені від нього заздалегідь за два роки. „Він не має до мене ні-

якого права — вона пояснила мені — і ми можемо спокійно і без страху жити у Парижі у вигідному домі".

На це я звернув їй увагу, що все-ж небезпека нависла надімною, бо скоріше чи пізніше мене відкриють і що моє перше нещастя може повторитися. Та так і видко було, що вона не могла б розстатись з Парижем, а я так боявся її зажурити, що ладен був іти на всякий риск. Ми знайшли розумну посередню дорогу і рішили наняти дімок в якомусь підміському селі, звідки легко було дістатися до міста для забави чи в якійсь потребі. Ми вибрали недалеке Шайо. Манона вернулась до хати з тим, що я мав чекати на неї при фіртці Тюілерійського саду.

Годину пізніше вона привезла зі собою служницю і кілька валіз із сукнями та всім найціннішим. У Шайо ми провели першу ніч у гостинниці, а на другий день знайшли відповідну домівку.

Моє щастя трималося на непохитних підставах. Манона була така добра, ніжна та уважлива, що винагороджувала мені всі мої попередні муки. З новим досвідом ми почали обдумувати, чи наше майно досить тривке. За шістьдесять тисяч франків не можна було жити до смерти, а ми не мали охоти обмежувати свої витрати. Манона не визначувалася ощадністю, я теж ні. Мій обрахунок був такий: „Наша сума може нам вистачити на десять років — два тисячі річно на прожиток, коли будемо жити у Шайо чесно і скромно. Крім цього ми дозволимо

собі тільки на повіз і на театр двічі тижнево. На гру в карти не видамо більше як дві пістолі. Не виключене, що за десять років мій старий батько може вмерти, я тоді дістану його майно і будемо жити безжурно".

Такий плян не був би найбільше безглуздим учинком мого життя, якби ми були вміли розумно достосуватися до нього. Та наші постанови не витримали довше місяця; Манона любила пристрасно бавитись, а я любив пристрасно її. Що-хвилини у нас виринала нова нагода витрачати гроші, вона не жаліла їх, а я ще докидав, щоб тільки зробити їй приємність. Навіть наш побут на селі почав наводити на неї нудьгу.

Надходила зима, всі вертались до міста, село завмирало. Вона порадила мені перенестись до Парижа. Я не згодився, але щоб бодай трошки уступити їй, я піддав думку наняти у Парижі умебльоване мешкання, де ми могли б переночувати, коли занадто пізно будемо вертатися з гостини. Невигода вертатися пізно до Шайо була для неї притокою, чому вона хотіла звідти перенестися. Два мешкання — одне в місті, друге на селі, внесли безладдя у наші справи і стали причиною двох подій, що довели нас до руїни.

Манона мала брата у двірській ґвардії. Він мешкав на наше лихо у Парижі на тій самій вулиці, що ми. Раз у вікні він пізнав свою сестру і зараз прибіг до нас. Це був брутальний тип, без почуття чести, і як тільки ввійшов, почав страшенно клясти, а знаючи неодну пригоду своєї сестри, лаяв її та зневажав.

Я вийшов був передтим із дому — на його щастя чи моє, бо я не був би стерпів такої образи, а я вернувся щойно тоді, як він уже пішов геть. З сумної міни Манони я зміркував, що тут щось трапилося. Вона оповіла мені сцену і якби не була стримала мене своїм плачем я був би таки зараз побіг за її братом для порахунку.

Саме підчас нашої розмови ґвардієць вернувся і ввійшов до кімнати, навіть не застукавши. Якби я був знав, що це за птаха, я не був би прийняв його так чемно; але він уклонився з усміхом і почав виправдуватись перед Маноною за свій попередній напад. Я прийняв чесно його виправдання, переконаний, що зроблю цим приємність Манові; вона була дуже вдоволена нашим примиренням і ми затримали її брата на обіді.

Він так скоро спанібратався, що хотів конче супроводити нас до Шайо і ми мусіли взяти його до карети. Таким робом він засів своє право власности і почав відвідувати нас з такою приємністю, що зробив собі з нашого дому власний і почав у ньому панувати. Називаючи мене своїм братом, під покровом дружнього братерства, він почав стягати до Шайо своїх приятелів і гостити їх на наш рахунок. Він чепурився на наші гроші і навіть примусив нас платити свої довги. Щоб не вразити Манони, я дивився на це все одним оком, прикидаючись, що не бачу, як він видурює від неї більші гроші. Правда, як завзятий грач він совісно звертав їй частину своєї вигри, все-ж ми не мали такого майна, щоб за-

спокоїти його непомірні потреби. Я вже рішився був на гостру пересправу з ним, щоб його спекатись, коли одна лиховісна приключка заощадила мені цього клопоту, стягаючи на нашу голову інший — і то безвиглядний.

Одного дня ми провели ніч у Парижі. Зранку приїхала з Шайо наша служанка зі звісткою, що у нашій хаті вибухла пожежа, яку ледве загасили. Я спитав її, чи згоріли наші меблі, та вона не знала нічого, бо у метушні — каже — „страшенно багато сторонніх людей поналізало до хати, щоб рятувати". Я найбільше боявся за малу скриньку, де ми ховали гроші і мерщій виїхав до Шайо. Надурно я поквапився — по скринці і слід застиг.

Тоді я переконався, як можна любити гроші, навіть коли ти не скупий. Я малощо не збожеволів від такої втрати. Нужда мене не лякала, але я знав Манону! Я мав уже неодну нагоду переконатись, що без огляду на її любов і вірність для мене у достатках, не можна багато рахувати на неї, коли прийдуть злидні.

Я обдумував іще всілякі способи порятунку. Небо надхнуло мене думкою, що не дала мені попасти в розпуку: треба було якось скрити нашу втрату перед Маноною і якимсь інтересом або щасливим припадком заробити чесно на неї, щоб вона не відчула скрути. Уявімо собі — так я потішав себе, — що минуло вже десять років, і наші гроші розійшлися, за що я міг би взятися? Чому не зробити того тепер? Чи мало людей живе в Парижі без моєї голови і без мо-

го таланту, а заробляє тим, чим може? Більшість багачів — дурні і це велика справедливість нашого світу. Зате бідаки мають тілесні та духові прикмети, щоб могли змагатися зі злиднями. Одні з них використовують майно тих дуків, догоджуючи їм, щоб їх легше ошукати, другі збільшують їх знання та виводять їх у люди на чесних громадян і так якось пробиваються крізь життя їх коштом. Як би і не брати справу — ота вся дрібота та бідота має що тягти з великих дурних панів.

Я рішив спершу порадитися брата Манони — ґвардійця Леско. Він знав прегарно Париж і для мене стало ясно віддавна, що він не живе ні з власного капіталу, ні зі своєї плати. У моїй кишені залишилося випадково двацять пістоль і я признався йому до свого нещастя, питаючи, чи він не дав би мені ради, як вийти із такого становища: щоб ані не вмерти з голоду, ані не стрілити собі в голову. Він відповів мені на те, що стрілити собі в голову може кожний дурень, а з голоду вмирає багато розумних, коли не вміють використати свого таланту. Я мушу сам розглянутись у собі до чого я здатний, а він уже мені порадить і допоможе.

— Це дуже неясна відповідь, пане Леско — кажу йому. — Я потребую негайного ліку, бо і що я скажу Манoні?

— Вас журить Манона? — він засміявся. — Коли хочете то вона може вас у кожній хвилині витягти з біди! Така дівчина як вона повинна утримувати нас — вас, мене і себе!

Ледве я встиг відмахнутись на таке нахабство, як він уже заявив мені, що він напевне роздобуде до вечора тисячу талярів, якими поділимося наполовину, коли тільки я послухаю його ради: він знає одного такого ласого на веселі дівчата панка, який дасть тисячу талярів за ласку такої дівчини, як Манона, навіть і не моргне.

На це я кажу йому: „Гов, приятелю! Я був кращої думки про тебе і уявляв собі, що ти краще розумієш дружбу". А він признається мені безсоромно, що примирився зі своєю сестрою тільки в надії якоїсь користи з неї, бо від часу, як вона потоптала свої дівочі права, нехай би і для такого, якого якнайбільше кохає — то його погляд про неї устійнений уже віддавна.

Тепер уже легко було мені зрозуміти, як той браток нас ошукував. І хоча який я був обурений на нього, у скрутному становищі я відповів йому жартом, що його раду треба відложити аж на крайню конечність, а тепер нехай він знайде для мене якийсь інший вихід.

Тоді він порадив мені використати свою молодість і зверхній вигляд для знайомости з якоюсь старшою грошевитою дамою. Одначе і цей спосіб спроневіритись Манові не підійшов під мій смак.

Я піддав йому думку попробувати щастя в картах, бо це найлекше і найвідповідніше для мого становища. Він признав, що це вихід, але тут треба зясувати справу: грати оттак звичай-

но це напевне програти, грати-ж самому, без спільників, і допомагати собі всілякими зручними штучками занадто небезпечно; старші спільники знову-ж можуть уважати мене за надто молодого, щоб хотіли зі мною знюхатись. На кожний випадок він обіцяв мені, що скаже перед ними за мною слово і готов був — чого я найменше сподівався — позичити мені грошей, як тільки я буду потребувати. Покищо я попрохав його тільки одного: не згадувати нічого Маноні про нашу шкоду і про цю нашу розмову.

Розмова з ним іще більше пригнобила мене. Я каявся, що виявив йому свою таємницю. Усе, що він мені радив, я міг зробити і без нього, а я боявся страшенне, що він не дотримає секрету. Я мав теж підставу побоюватись, щоб він не хотів використати Манони, відтягнувши її від мене або принаймні порадивши їй найти собі багатшого опікуна. Мені приходила думка написати до свого батька, ще раз прикинутись, що каюся своїх гріхів, щоб тільки роздобути якісь гроші від нього; автім на саму згадку, як він при всій своїй доброті замкнув мене на пів року за мій перший промах, я був певний, що за мою втечу з семинарії він буде ще суворіший.

Серед такої духової шамотні одна думка заспокоїла мене відразу так, що я аж сам здивувався, чому вона не прийшла мені раніше: я звернувся до свого приятеля Тиберія, на якого щире, дружне серце можу завжди рахувати. Чи може бути величніше почування і більше зве-

личання чесноти як довіря, з яким звертаємося до людей на нашу думку безоглядно чесних? Тоді почуваємо, що не рискуємо нічим, бо знаємо, що коли вони і не зможуть нам допомогти, зустрінуть нас прихильно і зрозуміють. Тоді як перед іншими ми замикаємо своє серце, перед ними воно відкривається наче квітка під животворним впливом сонця.

Вернувшись до хати я рішив написати до Тиберія, визначаючи йому місце зустрічі і прохаючи зберегти якнайбільшу таємницю. Нова надія стерла сліди журби з мого обличчя, яку Манона напевне зараз доглянула б. Я згадав їй про наше нещастя в Шайо як про маловажну дрібничку, а що Париж був для неї місцем найбільших насолод у світі, вона радо прийняла звістку, що залишимось у ньому, поки наш сільський дімок не поправлять після пожежі.

Годину пізніше я дістав відповідь від Тиберія і нетерпляче побіг на зустріч. Правда і мені було соромно глянути в очі приятелеві, що самою своєю появою схвилює мною як докір, але мене підбадьорувала думка про його добрячість і про добро Манони.

Він ждав на мене в саді Пале-Рояль, поцілував мене і довго тримав мене у своїх обіймах. Його сльози скапували по мому обличчі. Я сказав йому, з яким соромом приходжу до нього і який я невдячний, — не знаю, чи ще маю право називати себе його приятелем, коли я не заслужив ні на його пошану ні любов. Він відповів мені, що мої помилки і безладне життя зро-

били його ще чутливішим для мене, хоч ця чутливість змішана з болем для близької людини, яка пропадає, і якій не можемо подати руки для порятунку.

Я оповів йому все, без прикрас, не закриваючи правди, без думки виєднати від нього вибачення моїх промахів. Мою пристрасть я змалював йому як один із тих ударів призначення, яке завзялося проти невдачі і то так, що ані не можна проти нього боротися чеснотою, ані передбачити його ударів розумом. Тиберій не переставав мене цілувати і потішати; а що він думав увесь час, що я повинен би розстатись з Маноною — я мусів йому розяснити, що саме таке розстання було б для мене найбільшим нещастям і що я волію терпіти, голодувати, навіть умерти, ніж згодитися на такий лік, від якого зазнаю більше болю, ніж від усіх недуг разом.

— Чимже-ж я тобі можу допомогти — спитав Тиберій — коли ти відкидаєш усі мої ради?

Я не посмів йому признатись, що я потребую його грошей, поки він сам урешті не догадався. Після надуми він сказав, що імовірно моє схвилювання через недостачу засобів до життя, не дає мені змоги свобідно рішитися, вислухати голосу розуму та правди. Він обіцяв мені роздобути гроші під умовою, що повідомлю його про кожну зміну своєї адреси і дозволю йому старатись завернути мене на чеснотливий шлях, з якого звели мене тільки бурхливі пристрасти.

Я приобіцяв йому все якнайщиріше і він завів мене зараз до знайомого банкира, який видав мені сто пістоль на підпис Тиберія, бо мій приятель сам і не нюхав готівки. Він мав тисячу талярів стипендії, з якої не підняв у першому році ще нічого і з неї відступав мені пайку на свій майбутній рахунок. Я відчув вагу його великосердого жесту, я каявся свого заслiплення, на мить одним ясним блиском побачив свої принизливі окови, автім оце все змагання було легке і коротке. На вид Манони я був би впав із самого неба, і при ній я дивувався собі, як я міг соромитися почування для такої чарівної особи.

Манона мала незвичайну вдачу. Здається не було у світі дівчини, якої гроші менше трималисьби, хоч вона не могла мати хвилини спокою на думку, що їх може їй бракувати. Вона потребувала розваг і веселощів, а якби могла забавлятися задурно то не ткнула б ніколи ні шага. Звідки ми беремо гроші? — про це вона не випитувала ніколи; важне, щоб тільки могла приємно провести днину. Манона не любила коштовної гри ані пишно обставлених забав, а легко задовольнялась щоденними розвагами під свій смак. Зате така приємність була для неї необхідна і не можна було замість цього відкликатися до її доброго настрою чи якоїсь природної потреби. Вона кохала мене щиро, радо повторяючи, що я єдиний відкриваю їй солодощі справжнього кохання, а все-ж я не переставав лякатися за її почування. При якому-такому маєтку

вона відкинула б увесь світ для мене, та коли я зможу жертвувати їй тільки своє вірне незмінне серце, вона без сумніву покине мене для якогось нового пана Б.

Тимто я рішив так поділити свої витрати, щоб міг заспокоїти завжди її потреби, відрікаючись навіть тисяча потрібних дрібниць для себе, щоб тільки не обмежувати її у всяких витребеньках. Найбільше я боявся тримати надалі карету, не маючи засобів утримувати візника.

З тих клопотів я висповідався Лескові, не затаївши теж, що мій приятель дав мені сто пістоль. Той повторив свою раду, що якби я хотів попробувати щастя у грі, то він поручив би мене знайомим промисловцям з тим, що за яких сто франків треба б погостити своїх спільників. Хоч як осоружно було мені пуститися на обманця — невблаганна конечність потягнула мене.

Того самого вечора Леско представив мене одному із своїх свояків, додаючи, що я маю тимбільші дані на успіх, що конче потребую усміху фортуни. А щоб їм доказати, що я не останній жебрак, він запросив їх в мому імені на вечерю. Я прийняв їх знаменито і вони вихваляли мої манери. Вони казали, що можуть покладати великі надії на мене, бо так і з очей мені видко, що я чесний і ніхто не буде підозрівати моїх штукарств. Одному із членів того товариства поручили взяти мене на кілька днів для підготови.

Головним полем моєї діяльности мала бути Трансильванська Палата, де грали у карти,

кістки та інші гри. Підприємство було власністю одного князя, а знайомі з нашого товариства його урядовцями. Чи маю признатися до такої ганьби, що я скоро скористав із науки? Найзручніше йшло мені міняти карту при роздачі або ховати її в широкому рукаві так, що найзручніші не могли нічого помітити; так я руйнував чимало чесних грачів немилосерно. Моя незвичайна зручність швидко запевнила мені поважні доходи, не рахуючи того, чим я ділився чесно зі своїми спільниками.

Тоді я вже не лякався признатися перед Маноною до нашої страти у Шайо, а на потіху поганої новини я найняв дімок з готовою обстановою, де ми поселились ніби заможні та добре забезпечені люди.

За ввесь той час Тиберій відвідував мене і не вгавав у своїх моральних поуках. Дарма що я не мав найменшої охоти з них скористати, я цінив його добру волю, знаючи його спонуки. Часом я легко жартував з нього при Маноні, щоб не був суворіший від тих деяких духовників, що вміють годити любощі зі своїми привілеями. Він був дуже терпеливий, але коли побачив, як мій маєток зростає, коли я не тільки звернув йому довг, ще й найняв дім і збільшив свої витрати та приємности, він змінив тон і настанову: нарікав, що я закаменілий грішник і погрожував карою Божою, передбачивши частину мого лихоліття. „Нехай гроші твої пропадуть безслідно! — кричав він до мене — щоб ти залишився самотній та голіський і щоб ти аж то-

ді міг відчути всю суєту багатства, яке звело тебе з глузду! Щойно тоді я зможу полюбити тебе і допомогти тобі! „Але нині зриваю з тобою всі звязки і бриджуся твоїм життям!"

Оцю проповідь він сказав при Маноні. Я хотів його зупинити, але Манона стримала мене, кажучи, що такий божевільний може собі йти геть.

Його промова не минула без вражіння. Я пригадую це тому, що в ріжних обставинах моє серце схилялося до добра і спогадам про такі хвилини я завдячував подекуди силу серед найтяжчих переживань.

Пестощі Манони розвіяли мій сумний настрій після такої сцени. Ми почали знову жити тільки забавою і любощами. Збільшений маєток збільшив наше привязання. Я виграв у карти так багато грошей, що рішив частину з них покласти кудись на корисних умовах. Наша служба знала про наше щастя, бо ми не скривали його. Ми мали гарну служанку, в якій наш льокай закохався. Вони повірили, що можуть легко обдурити своїх молодих і марнотратних господарів і придумали для цього одну штуку.

Раз ми вернулися опівночі з вечері, якою погостив нас Леско. Нам ніхто не відчинив і сторож пояснив нам, що льокай і служанка ще з вечора повезли якісь скрині за моїм наказом. Те, що я побачив у кімнаті — перевищило всі мої підозріння. Замок від мого бюрка був розбитий, гроші та всі одяги щезли. Манона вибігла з такою самою звісткою зі своєї кімнати.

Я скрив перед Маноною свою розпуку спокійною міною, покепковуючи собі, що треба буде помститись за це на якомусь нестелепі з Трансильванської Палати. Одначе її смуток так пригнобив мене самого, що я не міг її потішити і сам заплакав увесь розгублений. Нас ограбили до останньої сорочки, до ниточки.

Леско порадив мені повідомити негайно поліцію. Моя скарга не мала ніякого висліду, а за той час, коли мене не було дома, Леско підсунув своїй сестрі ганебну думку. Він почав їй оповідати про якогось старого соромітника пана Ґ. М., що вміє з широким жестом платити за свої розваги і зумів переконати її, приголомшену нещастям, щоб із ним звязалась.

Я застав Леска у мене дома. Манона пішла спати до своєї кімнати вже раніше, прохаючи передати мені, щоб її не будити. Леско позичив мені кілька пістоль і відійшов. Я ляг дуже пізно, до білого ранку роздумуючи над тим, як наладнати свої фінанси і прокинувся десь коло полудня. Мені сказали, що Манона виїхала годину тому на місто зі своїм братом, який приїхав за нею. Такі відвідини пахнули недобре, але я таки здушив свої підозри. Кілька годин я читав, потім почав несупокійно ходити по кімнатах. Нараз у кімнаті Манони я помітив на столі лист, написаний її рукою, з адресою до мене. Я роздер його у смертельному жаху і прочитав більшменш таке:

„Кленусь Тобі, мій дорогий Лицарю, що обожаю тебе і тільки тебе можу кохати так

сильно, як кохаю. Та чи ти сам не бачиш, мій бідолахо, що в такій скруті, як ми опинились, бути чеснотливою попросту глупо? Чи ти гадаєш, що голодний може думати про пестощі? Голод міг би довести мене колись до страшної помилки: я ще можу здохнути повіривши, що це з кохання. Повір мені, що я пропадаю за тобою, але дозволь мені якийсь час подбати за наш добробут. Лиха година того, що попадеться в мої сіті! Я матиму на увазі тільки щастя і багатство мого Лицаря! Мій брат скаже тобі, що зі мною і як твоя Манона плакала покидаючи Тебе"...

Тяжко висловити мені, що зі мною діялося після такого листа. Це був якийсь небувалий стан, неподібний до ніякого іншого, неназванний, несхопний, що його не можна було порівняти з ніяким переживанням. У тому єдиному, своєрідному настрою був біль, враза, заздрощі і приниження. Який я був би щасливий, якби в ньому не було ще кохання!

Я хотів вірити в те, що вона кохає мене, бо інакше мусіла б бути дивовижною потворою, щоб могла мене ненавидіти. Чи може хто володіти якимсь серцем, коли я не маю влади над нею? Після всіх моїх жертв, що я міг іще більше зробити для неї? Невдячна покидає мене і гадає, що за все виправдання вистачає мені заявити, що вона кохає мене!

Коли я так у думках нарікав, мене здивував своїми відвідинами Лєско. Я вхопив шаблю і з криком спитав його, де він дів Манону? Він

налякався і почав мені докоряти, що тоді, коли він приходить здати мені звіт з одної великої чемности для мого добра, я так його приймаю; а то він може піти собі геть і більше не показуватись мені й на очі. Я замкнув двері на ключ і гукнув до нього: „Ти не думай, що я ще раз дам себе обдурити і буду вислухувати твоїх теревенів! Прощайся з життям або привези мені назад Манону!“ — Ох, який ти загонистий! — він відповів мені. — Я-ж саме для цього тут приходжу. Я приношу тобі щасливу новину, за яку ти будеш мені вдячний!

Леско оповів мені, як Манона з остраху перед нуждою, приневолена змінити спосіб свого життя, просила його познайомити її зі щедрим добродієм Ґ. М. і як він відвів її туди. Той великий пан так захопився Маноною, що запросив її поїхати з ним на кілька днів на село. „Я сам — говорив Леско — натякнув йому зручно на страту, якої зазнала Манона і так промовив до його самолюбства, що він зробив їй на початок дарунків на двісті пістоль. Далі я звернув його увагу на великі видатки Манони, яка взяла на себе обовязок утримувати малого брата після смерти нашого батька та мами, і як вона кохає отого сироту. Панок зворушений згодився наняти вигідний дімок для неї і для тебе... бо це ти той братчик-сирота; він обіцяв дати вам обстанову і щомісяця чотириста фунтів. Відїжджаючи він доручив своєму уповноваженому наняти такий дімок, щоб був увесь готовий, поки він вернеться. Тоді й побачиш Манону, яка ка-

зала тебе поцілувати і впевнити, що кохає тебе ще більш як досі".

Шматований супротивними почуваннями, я довго не знав, що відповісти. Почуття чести і чесности пекло мене і я зідхав у згадках до Аміен, до батьківського дому, до семинарії і до всіх тих місць, де я прожив чеснотливо. Яка далечінь ділила мене від них! Ніби тінь тяглись туди мої жалі і бажання, занадто слабі, щоб розбудити в мене зусилля волі. Чому я не оженився з Маноною?! Мій батько був би покохав її як жінку гідну свого сина і ми жили б спокійно у достатках!

Я аж заплющив очі від таких рефлексій і кричав:

— Леско! Дякую тобі за добру волю! Але чи ти не міг знайти чеснішої дороги? Тепер уже запізно, правда? Можна вже тільки роздумувати над тим, як скористати із твоїх заходів!

Леско втішився, що я так змінив тон, тимбільше, що він не належав до сміливців. Ми почали з ним радити, як відвернути підозри пана Ґ. М., коли цей побачить братчика Манони трохи старшого, ніж це собі уявляв. Не було іншого виходу, як прикинутись провінціяльним недотепою, що має намір вступити на теольоґію і ходить до ґімназії. Я мав того дня, коли мене представлять ще й бідно одягнутись.

Багатий опікун вернувся по чотирьох днях і як тільки вийшов з дімку Манони, Леско завів мене до неї. Хоч я примирився з долею, таки не міг здушити бунту свого серця і зовсім посо-

лозів. Радість, що бачу Манону не загладила мого болю від її зради. Зате вона втішилася мною і докоряла мені за мій холод. Тоді я не міг стримати зідхань зі словами „невірна“ і „зрадлива“.

Вона вийшла плачучи до своєї кімнати. Коли я спитав її про причину таких сліз, вона відповіла мені: „Ти сам повинен її бачити. Як я можу жити, коли ти дивлячись на мене тільки сумуєш і журишся? Ти ніразу не поцілував мене і мої цілунки приймаєш як султан“.

— Слухай, Маноно — кажу пригортаючи її — я не можу скрити смертельної рани в серці. Вже я не згадую про твою несподівану втечу без слова потіхи, ні про ніч проведену з іншим. Та чи я можу думати без зідхань і сліз про те безнадійне життя, яке я маю вести в оцьому домі? Поминаю своє становище і свою честь, але чи сама моя любов не мусить ридати, діставши таку заплату від невдячної та жорстокої любки?

Вона перебила мені:

— Не муч мене докорами, які роздирають мені серце. Я сподівалась, що ти згодишся на мій плян відвоювати наші гроші і я, щоб тебе не вразити, сама взялася за нього. Але коли він тобі не до вподоби, то я зрікаюсь його!

До цього вона додала прохання, щоб я почекав іще до вечора, бо її приятель обіцяв їй принести намисто з перел і половину обіцяної їй річної плати. Її рішення було для мене приємніше, ніж обіцяних пять тисяч фунтів. Моє серце

Як перевозили дівчата до вязниці Святого Лазаря.

не затратило ще зовсім почування чести, коли так тішилося, що оминає таньби. Автім доля призначила мені короткі радощі і довгі терпіння; я мав вириватися з одної прірви, щоб попасти у другу.

Я попрохав Манону, щоб вона повідомила свого брата Лєско про наш намір, щоб діяти однозгідно. Спочатку він бурмотів щось під носом та пізніше ми порозумілись, що всі троє підемо разом на вечерю з паном Ґ. М. Ми рішили це з двох оглядів: поперше хотіли забавитись сценою, коли Манона представить мене як свого брата-ґімназиста, подруге хотіли перешкодити старому розпусникові в інтимній зустрічі з моєю милою, до чого він мав право за свої добрі гроші.

Багатій прийшов точно. Лєско сидів у салі зі сестрою. Старий із першим привітом передав своїй дамі нашийник, брансолетку і перлові ковтки, щонайменше вартости тисяча талярів, потім гарними золотими дукачами виложив чотириста фунтів, половину річної пенсії. Після його ріжних великосвітських компліментів, Манона не могла відмовити йому кілька цілунків; цим ніби-то припечатувала право до грошей, що перейшли в її руки. Я підслухував під дверима, чекаючи на знак Лєско.

Коли Манона сховала гроші та дорогоцінності, він попровадив мене за руку до пана Ґ. М. і сказав мені гарненько вклонитись. „Вибачте, пане — сказав звертаючись до нього — але це простачок, багато ще йому бракує до парижа-

нина, але маємо надію, що товариство трохи обтеше його. А повернувшись до мене докинув: „Ти будеш мати честь часто бачити тут, достойного пана, отже бери собі його за зразок".

Я сподобався старому джиґунові і він поплескав мене кілька разів по лицівках пригадуючи, що в Парижі треба добре стежити за собою, бо тут молодь легко збивається з простої дороги. Леско впевнив його, що моя найбільша приємність відмовляти молитви, бо я хочу стати священником. „Він дуже подібний до Манони" — сказав наш старий — узявши мене за підборіддя. А я на це до нього: „Це тому, що ми фізично дуже близькі і я люблю Манону як себе самого". Старий засміявся: „Він має навіть дотеп, той малий! Шкода тільки, що не має сальонової політури". Я відгризся йому: „Я бачив, прошу пана, дурніших навіть у Парижі!" Старий на це: „Чуєте? Як на селюха то він незвичайний!"

Вся наша розмова за вечерою йшла в такому тоні. Манона вже з природи смішкувата, кілька разів була б зіпсувала все, розреготавшись. Я почав оповідати старому історію, відмалювавши те, що його жде і його власний портрет. Леско і Манона тремтіли з остраху, але засліплений старий не доглупався нічого і сам перший почав сміятись.

Коли надійшла пора спочинку, він почав говорити про любов і свою тугу. Ми обидва з Леском відійшли, а Манона попрохала вибачення, що мусить вийти в одне місце і наздігнала

нас у брамі. На нас чекала карета кілька домів дальше і ми негайно відїхали.

Хоч я дивився на цей учинок як на звичайне злодійство, він не був найбільше нечесним серед моїх провин. Гроші, які я вимантив у карти, пекли мене більше. З усім тим ми мало скористали з одного і другого обману, а кара Божа впала на нас сильніше за той лекший.

Старий багач М. хутко зміркував, як його пошили в дурні. Не знаю, чи він почав шукати за нами зараз того вечора, все-ж завдяки своїм впливам не шукав довго і надаремне. Ми були такі дурні, що рахували на розміри Парижа і на віддаль від тої дільниці, де він мешкав до нашої. Старий не тільки відкрив нашу домівку, ще й вивідав про те, хто я такий, як живу, про давніший роман Манони з паном Б. та як вона його визила — про всі наші скандали. Ми лежали ще в ліжку, як комісар поліції ввійшов з кількома поліцаями. Вони відразу відобрали нам гроші і спровадили вниз до двох зачинених кареток. До одної запроторили без слова Манону, другою повезли мене до вязниці св. Лазаря*).

Вартові не дозволили мені навіть поцілувати Манону, ні сказати до неї слова. Я довго не знав, де вона дівалась. В цьому і все моє щастя, бо на звістку про її горе я напевно втратив би голову, а може і життя. Мою кохану замкнули у вязниці в самотній келії з обовязком відробляти щодня якусь роботу, щоб дістати за

*) Карний дім для синів, з якими батьки не могли дати собі ради; тепер там приборкують неморальні жінки.

це відразливий харч. Мене при вході до вязниці обшукали, щоб переконатись, чи не маю якої зброї або інших засобів оборони.

Ігумен манастирської вязниці привитав мене ласкаво. „Отче! — я заявив йому — нехай тільки не помітують тут мною, бо я волію вмерти".

— Ні, ні, паничу! Ти будеш тут чемний, а ми вже взаємно погодимось!

Коли ми з ним опинилися самі в маленькій кімнатчині на поверсі, він признався, що йому подобається мій зрівноважений тон і що його обовязком буде примирити мене з чесним життям і релігією, мій-же слухати його поук і рад. Він уже знав про мої пригоди і моє прізвище.

Я ревів у розпуці. Я не міг погодитись з такою ганьбою, щоб усі мої знайомі довідались невдовзі про мої подвиги. Довгий тиждень я просидів зовсім прибитий, навіть від думки про Манону не зазнаючи полекші. Мою душу знесилив сором і розгубленість. Мало хто знає такі переживання. Життя минає людям здебільша на пяти чи шости пристрастях, до яких зводяться всі їх хвилювання. Відберіть їм любов і ненависть, насолоду і біль, надію і страх — і вони нічого не відчуватимуть. Та хто має шляхотнішу вдачу, той може хвилюватись через тисячу причин, від думок і вражінь зпоза меж звичайної людської породи.

Такий сумний привілей припав саме мені. Ігумена вразив мій непомірний смуток і він поводився зі мною ласкаво, відвідуючи мене двічі

чи тричі денно. Він брав часто мене зі собою до саду, не жаліючи мені побожних поук, а я виявляв йому вдячність. Це і давало йому надію, що я „навернуся".

— Ти маєш, сину — він казав мені бувало — здорову підставу характеру і це дозволяє мені сподіватись, що ми не будемо потребувати тримати тебе тут довго, щоб тебе завернути на чесний шлях.

Тоді я рішив поводитись так, щоб зеднати собі його зовсім. Я попрохав у нього книжок, вибравши поважних авторів. Я прикинувся, що студіюю їх із запалом і при кожній нагоді давав йому докази бажаної зміни.

Автім на мою ганьбу мушу признатись, що я грав там тільки ролю облудника. На самоті замість читати я тільки проклинав свою лиху долю, вязницю і насильство тих, що мене там тримали. Ледве втихомирилася оця моя знемога, як почалися любовні муки. Я думав тільки заєдно про те, що нема при мені Манони, що не знаю, де вона і чи ще колись її побачу. Я уявляв собі її в обіймах пана Ґ. М., а не знаючи, що він засудив її на таку саму кару, як мене, я був переконаний, що він позбувся мене, щоб спокійно заволодіти нею.

Одного дня я наважився спитати свого ігумена, чи це від нього залежить моя воля. Він відповів мені, що не цілком, але що коли він виставить мені добре свідоцтво, тоді імовірно пан Ґ. М., що наказав мене заарештувати, згодиться мене випустити на волю.

— А чи два місяці у вязниці — я спитав солодко — не вважав би він за задовільну покуту?

Два дні пізніше ігумен повідомив мене, що пан Ґ. М. був такий зворушений тим, що чув про мене, що не тільки згодився випустити мене, але хоче познайомитись зі мною і відвідати мене у вязниці. І він справді прийшов туди. Він зробив на мене враження не такого дурного, як за першим разом і видався поважнішим. Либонь з думкою про власні грішки він висловив погляд, що людині вільно задовольняти потрохи власні природні слабощі, одначе крутійство і злодійство заслуговують на кару.

Я вислухав його сумирно і навіть не образився за його злобні жарти про моє посвоячення з Маноною та з її братом, як і про мої чотки, яких я, мовляв, мусів побожно чимало перебрати у вязниці. На моє лихо йому вихопилася при цьому фраза, що Манона теж певно перебрала неодні чотки у Шпиталі. Якби мене були засудили на досмертну вязницю або якби мене чекала смерть то я був би вмів заволодіти собою більше, ніж на звук цієї славної вязниці для жінок. Я кинувся на старого з такою скаженістю, що наполовину охляв. Усе-ж я мав силу метнути ним до землі і вхопити його за горло. Я вже душив його, як на шум шамотні і криків із його горлянки, ігумен з кількома ченцями вбіг до келії. Його висвободили з моїх рук.

Серед голосіння я хотів іще раз кинутися на варвара, що встромив ніж у моє серце. Мене

вгамували. Я так сіпався, заводив і ревів, що всі, які надбігли, не знаючи в чому річ, дивилися на мене перелякані та спантеличені.

За той час пан Ґ. М. поправив свою перуку та краватку і наказав стиснути мене у ще більші кліщі та покарати всіма засобами прийнятими у св. Лазаря.

— Ні, достойний пане — відповів йому ігумен — з особою такого роду як пан Ґріє ми не можемо вживати подібних засобів. Він такий лагідний і чесний, що я не можу зрозуміти, як він міг забутися без якоїсь поважнішої причини...

Така відповідь іще більше подратувала пана Ґ. М., який вийшов із погрозою, що зуміє провчити ігумена, мене і всіх тих, що не хотять його послухати.

Ігумен залишився сам зі мною і попрохав розяснити йому причину такого скандалу. Я висповідався йому з мого давнього і непереможного пориву для Манони, оповів йому коротко про наш знаменитий фінансовий стан, заки нас не ограбила наша служба, про мою умову з паном Ґ. М. і як він її нарушив. „Він замкнув мене тут — я доказував — зі звичайної помсти, він відобрав мені найдорожчу частину моєї душі і вкинув її ганебно до вязниці! Я не маю навіть сил, щоб сконати з болю та ганьби!"

Добрий духовник потішав мене кажучи, що він зовсім інакше уявляв собі мою історію, уважаючи мене за розпусника і думав, що пан Ґ. М. заопікувався мною як приятель моєї родини і що тепер, коли він змалює дійсний стан справи

директорові поліції, він не сумнівається, що мене звільнять. Він іще спитав мене, чому я не повідомив свою родину про своє арештування, коли вона не приклала до нього руки. І цей докір я зумів йому пояснити своєю чутливістю: я не хотів завдавати болю свому батькові і соромився сам перед собою. Врешті він обіцяв мені повідомити про все поліцію, щоб бодай охоронитись перед якоюсь ще гіршою штукою пана Ґ. М., дуже схвильованого і небезпечного своїми великими звязками.

Я ждав повороту ігумена, як злочинець на суд. Я переходив невисловленні муки, уявляючи собі Манону у вязниці. Я був рішений допомогти їй усіма засобами, хочби і підложити вогонь під св. Лазаря, якби не було виглядів видобутися звідти інакше.

Треба було роздумувати над усякими способами на той випадок, як директор поліції таки схоче тримати мене надалі. Я не бачив нічого такого, що могло б мені забезпечити пезну втечу і я боявся строгішої вязниці після невдатної спроби. Як повідомити про своє становище кількох приятелів, що могли були мені допомогти? Накінець я придумав хитрий плян з усіма виглядами на успіх, відложивши його подробиці, поки не вернеться ігумен.

Я чекав недовго. На його обличчі не було видко слідів доброї новини. Він сказав мені таке: „Я розмовляв з директором поліції, але я прийшов запізно. Пан Ґ. М. пішов від нас просто до нього і так настроїв його проти тебе, що на-

казав мені тримати тебе тут іще пів року, тимбільше, що тутешній побут виходить тобі на добре. Він прохав мене поводитись з тобою людяно і я можу тебе впевнити, що нарікати тут не будеш".

Для мене стало ясно, що всі мої пляни підуть шкереберть, коли я почав би занадто явно рватись до волі. Я заявив йому, що серед примусової вязниці моєю великою потіхою буде його уважливість. Крім цього я попрохав його зовсім спокійним голосом, щоб зробив мені одну ласку без більшого значіння, яка дуже мене заспокоїть: нехай дозволить мені повідомити одного з моїх приятелів богоугодного священника у Сен-Сільпіс, де я тепер живу, щоб приятель вряди-годи міг мене відвідати. Цю ласку зробили мені без вагання.

Ішло тут про Тиберія; я і не сподівався від нього якоїсь помочі, а хотів ужити його як несвідомого посередника. Через нього я гадав передати листа до Лескота. Він знав, що це брат Манони, через-те я боявся, чи він не буде крутити носом. Я придумав положити лист до Лескота до коперти з адресою одного чесного знайомого, якого попрошу передати його першому. А що я мусів побачитися з Лескотом особисто; щоб устійнити змову, я піддавав йому думку, нехай відвідає мене буцім-то як старший брат, що зумисне приїхав до Парижа в моїй справі. Ігумен повідомив про моє бажання Тиберія. Оцей вірний приятель не втратив мене з очей, знав; де я сиджу, і либонь не дуже зажурився моєю

карою, переконаний, що вона зверне мене на шлях обовязку. Він прибіг до мене притьмом.

Ми розмовляли по дружньому. Він розпитував, що мене пригнітає і я відкрив йому своє серце, затаївши тільки свій намір утечі. „Я не хочу, дорогий друже, — я так промовив до нього — щоб ти бачив мене інакшим, ніж я є в дійсности. Ти мав би занадто добру думку про мене, якби сподівався знайти тут розумного приятеля і наверненого грішника, такого, що визволився з пут кохання і приваб Манони. Я такий самий, як чотири місяці тому: все ще одержимий тим самим почуванням, поза яким не бачу іншого щастя".

Він відповів мені, що моє признання — невибачне. Бувають грішники опянілі фальшивим щастям, що воліють нечестивість від чесноти, але тоді вони падають жертвою омани; признавати-ж, як я, що предмет захоплення веде мене до загибелі і далі добровільно пускатися берега, щоб плисти за злочином це вже якесь безглуздя, що не приносить чести мойому розумові.

Я збивав Тиберія своїми закидами: — Добре тобі, друже, перемагати, коли ти не маєш ворогів! Чи те, що ти називаєш чесним щастям не знає терпінь, знемог і хвилювань? Якже назвати вязниці, хрести і муки придумувані тиранами? Чи хочеш повторяти за містиками, що муки тіла це щастя душі? Це-ж недоказний парадокс! І те щастя, яке ти так вихваляєш, це теж пасмо терпінь, що веде нас до блаженности. Чому ти називаєш мої вчинки безглуздими і су-

перечними, коли саме від сили уяви залежить, чи ми знаходимо насолоду в терпіннях? Я кохаю Манону і почерез тисячі мук змагаю до того, щоб зажити з нею спокійно і щасливо! Мій шлях — нещасливий, але надія дійти до мети надихує мене блаженним почуванням і одна хвилина поруч Манони надолужить мені всі невзгодини, якими пробую вибороти її для себе. Отже ми обидва стоїмо рівно; ріжниця між нами хіба така, що моє щастя — близьке, твоє — далеке, моє доступне вражінням тіла, твоє-ж невідоме, доступне тільки вірі".

Тиберій з острахом відсахнувся від мене, кажучи, що я не тільки плету дурниці, ще й воюю безбожними софізмами. Я переконував його далі:

— Я хотів тобі тільки розяснити ту буцім-то суперечність між моєю непохитністю почувань і нещастям, якого накоїло мені моє кохання. Ти пригадуєш мені, що мета чеснотливого життя багато вища від мети кохання. Ніхто цьому не перечить, але не в цьому справа, а в силі, з якою завдяки чесноті та коханню ми можемо зносити терпіння. Гляньмо на наслідки: як багато людей спроневірюється чесноті, як мало коханню! Кохання хоч і як часто нас ошукує, бодай обіцює нам тільки приємність і насолоду, а реліґія наказує нам підготовлятися до сумного умертвлення тіла. Серце не потребує питати себе довго, щоб відчути, що з усіх насолод таки найсолодші любовні. Ви всі проповідники, що хочете мене навернути на чесноту, скажіть мені,

що вона необхідна, але не скривайте того, що вона сувора і прикра. Докажіть, що блаженний стан кохання — скороминущий, заборонений, що він веде до вічної кари, і щоб переконати мене ще живіше додайте, що чим він приємніший і більше привабливий, тим щедріше винагородять нас у небі, коли схочемо його відректися; все-ж ви мусите признати, що з такими серцями, які нам дала природа, кохання це найбільша земна насолода!

Тепер Тиберій признав, що в моїх думках є якісь проблиски розуму. Він зробив мені єдиний закид, чому я згідно зі своїми принципами не жертвував свого кохання для такої високої винагороди. „Дорогий приятелю! — я відповів йому на це — я-ж сам признаюсь до своїх приземних слабощів. Моїм обовязком було зробити так, як мені наказували мої погляди... що-ж, коли я безсильний діяти?

Після нашої розмови мій приятель знову почав мені спочувати. Він зрозумів, що причина моєї духової розгублености лежить більше у моїй слабій, ніж злій волі. Я попрохав його передати мій лист, змалювавши йому потребу листування. Він виконав щиро моє доручення і Леско дістав той другий лист усередині ще того самого дня.

На другий день він відвідав мене, подаючись за мого брата. Коли я зачинив за ним двері, кажу: „Не можна гаяти ні хвилини. Скажи мені, що з Маноною і порадь, як перегризти мої кайдани". Він упевнив мене, що не бачив своєї се-

стри від хвилини як її заарештували і що пробував два-три рази побачитись з нею у вязниці, але його не допустили до неї. І далі говорив так:

— А тебе висвободити тяжче, ніж ти собі уявляєш. Я із своїми двома товаришами оглядав учора ввечір усі частини цієї будівлі і ми ствердили, що твої вікна виходять на забудоване подвіря, отже тяжко було б тебе видобути вікном, ще й на третьому поверсі, не маючи шнуріз ні драбин. Треба вигадати якусь штуку всередині дому.

— Ні, — кажу йому — не можна, бо я вже все оглянув. Хоч я можу проходжуватися манастирськими коридорами, всі сходи мають грубі двері зачинені вдень і вночі. Стрівай — прийшла мені одна гадка після надуми — чи ти не міг би мені принести пістолета?

— Легка річ — каже Лєско — чи ти хочеш когось убити?

Пояснюю йому, що навіть і в гадці цього не маю і що пістолет може бути навіть не наснажений. „Тільки принеси мені його завтра вночі в годині одинацятій і стань з двома-трьома товаришами напроти воріт". Більше я йому не хотів сказати, заявивши, що плян буде розумний, коли вдасться. Я попрохав його зараз відійти, щоб завтра його лекше знову впустили. Він виглядав поважно, всі вважали його за поважну парсуну і впустили його таксамо легко, як за першим разом.

Тримаючи в руці знаряддя своєї свободи, я вже майже не сумнівався, що мій проєкт пове-

деться. Я помітив, що сторож приносив що-вечора ігуменові ключі від усіх дверей і що після цього на ввесь дім налягала глибока тиша на доказ, що всі пішли спати. Я міг без труднощів перейти одним коридорчиком зі своєї келії до кімнати ігумена. Я рішив вирвати йому ключі, налякавши його пістолетом, якби він боронився і відчинити собі ворота на вулицю. Сторож зявився як звичайно, приблизно по 9-ій. Я вичекав іще одну годину, щоб упевнитись, що всі чернці і служба поснули.

Зі своєю зброєю і засвіченою свічкою я нарешті посунув. Спочатку я застукав тихенько до дверей, щоб розбудити ігумена без гомону. За другим стуком він почув і переконаний, що це якийсь братчик потребує помочі занедужавши, встав мені відчинити. З обережности він спитав через двері, хто це і я мусів назвати своє прізвище. Я почав попхенькувати бущім-то мене млоїть. Він відчинив двері зі словами: „Ах, це ти, синку! За чим ти сюди так пізно?" Я ввійшов і потягнув його в найдальший куток кімнати, де я заявив йому, що довше не можу зитримати у св. Лазаря, що вночі найзручніше вийти непомітно і що я рахую на його добре серце — нехай випустить мене або дасть мені ключі.

Його зворушила моя щирість і він мовчки задумався. Я не міг тратити багато часу і почав далі казати йому, який я вдячний йому за його доброту, все-ж свобода найдорожча мені у світі, що мене позбавили її несправедливо і я вже

зважився вибороти собі її наново, всякою ціною. А лякаючись, щоб йому не прийшла охота кликати помочі я показав йому за поясом аргумент, чому він мусить мовчати.

„Пістолет, синку? — він відповів мені — ти хочеш за всю опіку відобрати мені життя?!"

— Боже сохрани! — кажу — ви отче занадто інтеліґентні, щоб довести мене до такої крайности. Та я хочу бути вільний, я рішений на найгірше і коли ви мене перепинете, ваш кінець неминучий! „Мій любий сину — промовив до мене блідий і наляканий духовник — що-ж я тобі такого заподіяв, що ти бажаєш моєї смерти?" — Кажу-ж вам, що вас я не забю, але коли хочете жити відчиніть мені браму і тоді розійдемось найкращими приятелями.

Я побачив на столі ключі, схопив їх і наказав йому якнайтихіше йти за мною. Він мусів був піддатись. Чим далі ми йшли, він за кожним відчиненими дверима повторяв з новим зідханням: „Ах, сину, сину! і хто міг би був подумати!" А я на це йому: „Без крику, отче..." Ми вже були дійшли до перегороди, ніби рогачки, перед головними воротами. Тут я вже почував себе вільним, стоючи за ігуменом із свічкою в одній руці і пістолетом у другій.

Коли він починав відчиняти, якийсь прислужник, що спав поруч у сторожівці почув скрегіт засувок, підніс голову і виглянув. Добряга-святець мабуть гадав, що той зможе мене затримати і нерозсудливо попрохав помочі. Драбуга кинувся на мене без вагання. Я не черто-

лився з ним і вистрілив йому просто в його груди. — Це вже ваш гріх, мій отче — я кинув гордо своєму провідникові — але кінчайте свою роботу", і я посував його до останніх дверей. Він не супротивлявся і я вийшов щасливо. Лєско недалеко чекав на мене, як приобіцяв, із двома товаришами.

Він спитав мене, чи йому не причулося, як хтось вистрілив. Я зробив йому докір, що у цьому він сам провинився, бо приніс мені наснажений пістолєт, зараз і подякувавши йому за таку передбачливість, без якої мене запроторили б у св. Лазаря надовго. Ми пішли переночувати до готелику, де я добре попоїв, після поганенького тримісячного харчу. Та до забави я не мав охоти. Я смертельно тужив за Маноною. „Ми мусимо її висвободити — я звернувся до своїх трьох приятелів. — Я виключно з цією думкою сам бажав свободи. Я покладаюсь на вашу проворність, а сам готов зарискувати своїм життям".

Лєско — парубок з недурною головою, переконав мене, що треба насторожити вуха; моя втеча і нещастя, яке мені трапилося при виході, напевне нароблять шуму і директор поліції накаже шукати за мною, а руки в нього довгі. Мені треба кілька днів не показувати і носа, поки мої вороги не прохолонуть. Він радив розумно, але треба було мати його розум, щоб послухати такої ради. Так гаятись і так панькатись не погоджувалось із моїм палким темпераментом. Усе на що я міг погодитись було: проспати

найближчий день. Леско замкнув мене у своїй кімнаті аж до вечора.

За той час я обдумував усякі пляни і підступи, щоб допомогти Маноні. Я не сумнівався, що її вязниця була ще більше недоступна, ніж моя. Тут уже не можна було рахувати на силу або насильство, а треба було хитрощів. Автім навіть богиня винахідчивости не знала б, з якого кінця почати. У моїй голові навіть не свитало і я рішив, що в ній розясниться щойно тоді, як я вивідаю дещо про внутрішнє розташування Шпиталю.

Виходячи на ніч із дому я попрохав Лескота піти зі мною. Ми завели балачку з одним вязничим сторожем, прикидаючись, що я — чужинець захоплений порядком цієї установи. Від подробиці до подробиці ми дійшли аж до адміністраторів, розпитуючи про їх прізвища та становища.

Я спитав, чи ці панове мають діти. Про одного — головного директора Т., він знав напевно, що той має дорослого сина, нежонатого, який заходив з батьком туди кілька разів. Нічого більше мені й не було треба.

По дорозі я зазнайомив Лескота зі своїм пляном: — Уявляю собі, що син того Т., багатий і з доброї родини, мусить любити бавитися, як більшість у його віці. Він напевне не відмовив би послуги в любовній справі. Я хочу зацікавити його свободою Манони. Коли він чесний і вражливий, тоді допоможе нам із великосердя, а як

ні, тоді згодиться бодай дещо зробити для гарної дівчини, в надії, що заслужить собі на її симпатію. Я мушу з ним порозмовляти вже завтра.

На другий день зранку я одягнувся при всій своїй біді якомога дбайливо і поїхав фіякром до дому директора Т. Його син був здивований відвідинами незнайомого. Щоб промовити йому до серця, я почав змальовувати йому мою любов і прикмети моєї коханої як такі два явища, що їх сили не можна порівняти з ніякою іншою. Він відповів мені, що хоч ніколи не бачив Манони, вже чував про неї, коли ще вона була любкою старого Г. М. Хотячи зєднати собі його довіря я оповів йому подрібно всі свої переживання і Манонині. „Я не маю іншої надії — так я закінчив своє оповідання — крім вас, бо чував про вашу доброту і сподіваюсь, що ви в такому самому віці, як я, то і краще зрозумієте мої пориви".

Моя щирість прихилила його серце, незаморожене — як часто буває — великосвітськими звичками. Він говорив мені про щасливий припадок, завдяки якому придбав такого приятеля і що подбає виправдати мої надії. Звільнити Манону не лежало у його впливах, але він обіцяв мені виєднати зустріч із нею і зробити все, що тільки зможе. Мені сподобалася стриманість у його обіцянках і щирий тон розмови. Ми розстались як приятелі, дарма що ми не мали до цього іншої підстави, як симпатію вражливої людини для другої з таким самим щирим серцем.

Свою приязнь він посунув аж так далеко, що запропонував мені гроші, силуючи мене прийняти їх. Я не прийняв їх заявивши, що це була б надмірна щедрість з його боку і що вже за саму ласку звести мене з Маноною я вдячний йому безмежно. „А як звернете мені її — я закінчив свою подяку — я буду вашим довжником доти, поки не проллю своєї крови у вашій обороні".

Ще того самого дня в годині 4-ій пополудні, ми зустрілись у каварні і разом пішли до вязниці. Коли я проходив її подвіря, ноги трусились підомною. Молодий Т. порозмовляв із сторожами, які навипередки старалися задовольнити його вимоги. Він казав себе завести до відділу, де була Манона. Ключ, яким відчиняли його ворота, тямлю, був величезний. Я спитав сторожа, що мав догляд над Маноною, як вона там живе. Він вихваляв її янгольську доброту; казав, що не почув ні гострого слова від неї, що вона плакала ввесь день перших шість тижнів, але від якогось часу трохи заспокоїлась і зранку до вечора шиє, кілька годин читає, на голод нарікати не може.

Ми зупинилися перед дверима. Моє серце билося страшенне. Я сказав до пана Т.: „Увійдіть самі і попередіть її, бо боюсь, щоб вона занадто не схвилювалася, коли побачить мене несподівано". Я чув його слова, що він один із моїх приятелів, що спочуває нам і що прийшов її потішити. Вона вся аж кинулась питаючи, чи він знає, що діється зі мною. Він обіцяв їй привести мене до її ніг, такого ніжного і вірного, як вона

собі бажає. „Коли?“ — був її запит. — Іще сьогодні, — він відповів — а коли собі цього бажаєте — негайно“.

Тоді вона зрозуміла, що я чекаю за дверима. Як я входив, вона вже кинулась прожогом. Ми почали обійматись і цілуватись із палкістю любовної пари розєднаної на три місяці. Мій новий приятель придивлявся кільканацять хвилин цій сцені зі зідханнями, перебиваними окликами і тисячними пестливими заклинами кохання.

Бідна Манона оповіла мені свої переживання, а я їй мої. Гіркими сльозами ми обливали наше взаємне горе. Пан Т. потішав нас обіцюючи, що вкоротить нашу недолю. Він порадив нам не протягати задовго нашої першої розмови, щоб тим лекше було виєднати собі дальші. Манона не хотіла мене пустити від себе. Раз за разом я мусів сідати на крісло і вставати. Вона притримувала мене за піджак і чіплялась за мої руки. Пан Т. обіцював їй, що часто заходитиме до неї зі мною, приємно жартуючи: „А це місце не називайте більше шпиталем, тільки Версалем, бо тут замкнули царівну — володарку сердець“.

Сторож тієї салі, якийсь добрий чоловяга, що приглядався нашій ніжній зустрічі, сам зворушився. Давши йому таляра, я зовсім привязав його до себе. Зійшовши зі мною на подвіря, він сказав мені пошепки: „Пане! Якби ви хотіли мене взяти до себе на службу або дали мені добре відшкодування за те, що я втрачу тут посаду, то я міг би легко випустити панну Манону“.

Дарма що я не розпоряджав ніякими гріш-ми, я почав йому робити більші обіцянки, ніж він сам сподівався: я рахував, що зможу йому легко віддячитись. Я спитав його, якого способу він хоче вжити. „Найпростішого — була відповідь — відчинити двері, вивести її з кім-нати і відвести аж до воріт, де ви її переберете". Я висунув сумнів, чи він не лякається, що хтось пізнає її на коридорі або на подвірі. Він при-знав, що деяка небезпека невиключена, але без риску і так не обійдеться.

Мені страшенне подобалася його рішучість, усе-ж я поділився зі своїм ваганням з паном Т. Він бачив більше перепон, хоч і погодився, що Манона може наміченим способом легко вихо-питись: „Зате, як її пізнають і переловлять, тоді вона пропала навіки. Крім цього ви мусіли б вивтікати з Парижа негайно, бо тут не знайдете досить певного сховища. Одному накивати пя-тами легко, але заховатися з гарною жінкою майже неможливо".

Ці переконливі аргументи таки не могли захитати моїм бажанням побачити Манону як-найскоріше на волі. Про це я признався щиро панові Т., прохаючи його мати вирозуміння для моєї бездумности і загонистости. Я мав намір заховатися в якомусь сільці під Парижем, як за першим разом. Ми умовилися з вязничним сто-рожем на найближчий день і для забезпечення успіху ми рішили принести зі собою чоловічий одяг для Манони. Нелегко було його внести ту-ди, одначе фантазії мені не бракувало.

На другий день ми повторили свої відвідини. Я вніс для Манони білля, панчохи, тощо і натягнув на легку нагортку ще плащ, щоб не було видко моїх занадто видутих кишень. Піджак і плащ дістала Манона, та на моє лихо я забув про штани для неї. Я був у розпуці, що через таку дурницю можуть її затримати. Я зважився на все: вийти без штанів, щоб мої залишити Манові. Мій плащ був досить довгий і кількома шпильками я попідпинав себе так, що міг пристойно вийти за браму.

Решта дня тяглась для мене нестерпно довго. Під вечір ми приїхали під Шпиталь каретою. Невдовзі зявилася Манона зі своїм провідником. Вона тремтіла, як осиковий листок. Візник спитав, куди їхати. „Їдь на край світа — я відповів йому — і завези мене у таке місце, де ніхто не міг би мене розлучити з Маноною".

Такий красномовний пал малощо не втягнув мене у халепу. Візник задумався над моїми словами і почувши адресу вулиці, куди має нас завести, заявив, що боїться нечистої справи. Він помітив, що юнак поруч мене це дівчина, яку я викрав із вязниці і він не мав охоти пхати пальців між двері.

Вражливість отого котюги не була нічим іншим як бажанням дістати ліпшу заплату. Ми були занадто близько вязниці і мусіли співати тонко. „Сиди тихо — я заткав йому пельку — заробиш таляра". Після цього він був би мені допоміг навіть підпалити вязницю. Ми підїхали

до дому Лескота. Т. був уже вискочив по дорозі, обіцявши, що завтра нас відвідає.

Заки ми висіли, я мав нову суперечку з візником. Я каявся, що обіцяв йому занадто високу плату, ще й тому, що не мав чим заплатити. Я викликав із хати Лескота, шепнув йому на вухо про мій клопіт. Він був загонистий і не звик цертолитися з візниками. „Що таке? Таляра? — крикнув — двацять буків такому харцизникові!“ Я пробував лагідно уговкати його, переконуючи його, що він утягне нас у біду. Тоді він вирвав мені з рук палицю, якби хотів його побити. Візник, що мабуть уже попав колись у руки якогось ґвардійця чи мушкетера, втік із каретою, викрикуючи, що я ошукав його і що він іще дасть про себе знати. Я пробував надурно завернути його з дороги. „Ти доведеш мене цим до загибелі — я заявив Лескотові — в тебе я не буду безпечний“.

Я звяв Манону під паху і ми покинули мерщій небезпечну вулицю. Леско йшов із нами.

Яким дивним-предивним дивом Провидіння звязує події! Ми йшли яких пять хвилин, як якийсь чоловік, якого обличчя я й не доглянув, пізнав Лескота. Він мабуть шукав за ним недалеко його хати з наміром, що його якстій виконав зі словами: „О, це Леско! Нині ти вже повечеряєш у небі“ і вистріливши з пістолета щез. Леско впав, навіть не дриґнувши. Я чкурнув із Маноною, бо наша поміч і так не придалась би нінащо трупові і я боявся, що мене ось-ось може притримати нічна варта. Ми всі троє із

сторожем утікали навманя. На кінці вулиці ми всіли до фіякра, але я замнявся, коли треба було сказати, куди їхати.

Я не мав ні певного захисту ні довіреного друга, а в гаманці мав ледве пів пістолі. Поруч мене Манона вмлівала від утоми, а в моїй уяві миготів труп Лескота і вартові. На щастя я пригадав собі ту гостинницю в Шайо, де ми провели з Маноною кілька днів, заки там осіли. Візник відмовився їхати так далеко, хіба за пістолю. Новий клопіт; ми ледве погодились на шість франків — за ввесь мій капітал.

Я потішав по дорозі Манону, ввесь у розпуці. Якби я не був тулив у своїх обіймах той єдиний скарб, що привязував мене до життя, я був би наложив на себе руку. У думках я говорив собі: „Бодай маю її одну; вона кохає мене, вона моя. Нехай Тиберій каже собі, що хоче: це не омана щастя. Я міг би дивитись байдуже, як гине цілий світ. Чому? Бо не маю вже чим більше любити".

Та саме тоді, коли я так помітував усім земним добром, я почував, що потребував би бодай трохи його, щоб лекше нехтувати всім іншим. Кохання сильніше, ніж усі скарби та багатства, але таки потребує їх помочі; нема сумнішого видовища, як закохана людина з ніжною душею, приневолена бідою котитися на дно.

Ми приїхали до Шайо в 11-ій годині і нас прийняли у гостинниці як знайомих гостей. Ніхто не здивувався, що Манона одягнена по чоловічому, бо в Парижі та околиці звикли до

жіночої маскаради. Я видав доручення, щоб її обслужили так, немов би я був при таких грошах, як іще ніколи. Вона не знала, що зі мною круто. Я промовчав про це, рішивши вернутись на другий день у Париж, щоб знайти якийсь лік на цю погану недугу.

Щойно за вечерою я помітив, яка вона бліденька. Я спитав її, чи це не від переляку, коли вбивали її брата. Цей нещасливий випадок — вона впевняла — схвилював її дуже, але вона поблідла від того, що тужила за мною три місяці. „Так ти мене кохаєш?“ — Сто разів більше, ніж можу висловити. „І не покинеш мене ніколи?“ — Ні, ніколи — і потвердила це такими пестощами і присягами, що я не вірив, щоб вона могла їх коли забути. Я був повсякчас переконаний, що вона щира; навіщо-ж мала б аж так прикидатись? Автім вона стала ще більшим вітрогоном, чи точніше: нічим, бо вона сама себе не знала, як тільки у злиднях бачила інші жінки в добробуті, то ставала здатна на все.

Знаючи її настрої я поквапився на другий день до Парижа. Не треба було перед нею викручуватись: помер її брат, вона не мала ні білля ні суконь. Виходячи я сказав Маноні та своєму господареві, що йду наняти карету. Та це була чванькуватість; я мусів іти пішки.

По дорозі я присів на траві. Голова хвилювала як море від думок, що поволі зосередилися довкола трьох головних справ. Я потребував помочі для безлічі вимог щоденщини; треба було теж забезпечити собі своє завтра: врешті

треба було зібрати інформації і придумати засоби для забезпеки Манони і моєї власної. З них дві останні я відсунув на бік. Покищо нам було добре в одній кімнатчині у Шайо, а про майбутні потреби буде час подумати, коли заспокоїмо теперішні.

Пан Т. сам був запропонував мені вже раніше грошеву допомогу. Проте звертатись до нього було мені страшенне незручно. Яким треба бути типом, щоб перед стороннім чоловіком змальовувати свої злидні і прохати його, поділитися з нами своїм майном! Я був би дав спустити собі кров, щоб тільки оминути такого приниження! Знов-же мій добрий друг Тиберій буде зворушений моєю нуждою і заріже мене своєю проповіддю. За його поміч я буду мусіти заплатити так дорого, що знову волію, щоб мені забрали трохи крови, ніж пережити сцену, після якої буду хвилюватися з докорами совісти.

Та тут не йшло про мою кров, а про життя і прожиток Манони, про її любов та її вірність. Я вагався недовго після такого висновку. Я рішив спочатку піти до Тиберія, потім до пана Т.

У Парижі я вже взяв фіякра, хоч не мав чим заплатити; я рахував на сподівану підмогу. Я казав себе підвезти до Люксембурського саду, а звідти послав за Тиберієм. Він зявився притьмом. Я сказав йому навпрямець про свою крайню скруту. Він спитав мене, чи буде досить сто пістоль — тих, які я йому звернув, і без слова застереження пішов за ними так радісно та щи-

ро, як уміють тільки ті, що кохають і ті, що стали справжніми другами.

Дарма що я не сумнівався щодо успіху мого прохання, я здивувався, що воно пішло так легко, і що він не ганьбив закаменілого грішника. Та коли він передав мені гроші, тоді попрохав пройтись зі мною по алеї. Я не згадував йому нічого про Манону і він не знав, що вона вже на волі; тимто він картав мене тільки за втечу із св. Лазаря і побоювався, що я замість використати тамошню дисципліну знову зачну бурлакувати. Він оповів мені, як прийшовши до св. Лазаря на другий день по моїй утечі, він перелякався, коли почув про мою штуку; як ігумен іще не очуняв від страху, як великосердо затаїв перед поліцією, що я щез і не дозволив поширитись поза мури вязниці вістці про смерть вартового. Далі Тиберій переконував мене, що я повинен скористати з такої небесної ласки і написати до батька з перепросинами, врешті, що я повинен послухати його ради і вернутись на лоно родини.

У промові Тиберія дещо потішило мене. Передовсім нічого не загрожувало мені від св. Лазаря: паризькі вулиці знову стали для мене вільною країною. Далі я тішився, що Тиберій не знає нічого про поворот Манони. Він навіть оминав розмови про неї, либонь гадаючи, що вона вже відійшла мені від серця, коли я не журюся нею. За його радою я рішив, правда, не вернутись до батька, але бодай написати до

нього, висловлюючи бажання, що хочу піддатись його волі і своїм обовязкам. Я сподівався, що це заохотить його прислати мені гроші, мовляв на університетські студії; у те, що я хочу вернутись на богословія він і так не повірив би. У глибині душі я мав охоту дотримати того, що обіцював і взятися до чесної праці, якщо вона згоджувалась би з моєю любовю. Я рахував, що життя з моєю любкою не перешкодить мені вчитись; це ж можна поєднати. Оця думка так мені сподобалась, що я обіцяв Тиберієві ще того самого дня написати до батька. Прочитавши свій ніжний і покірний лист я був гордий, що зможу прихилити ним батьківське серце.

Розставшись із Тиберієм я міг уже дозволити собі взяти фіякра, все-ж ішов гордо пішки до пана Т. Я так насолоджувався своєю свободою після запевнень приятеля, що не маю чого боятись. Та аж тепер я згадав, що його запевнення торкаються св. Лазаря, а я маю на голові ще Шпиталь, не рахуючи смерти Лескота, в яку я вмішаний посередньо, бодай як свідок. Я зараз гукнув на візника; поїхав простісько до пана Т. Цей висміяв мене за мій страх. Він уже зранку пішов був до Шпиталю, щоб перевірити, чи мене підозрівають у захваті Манони, і якби нічого не бувало, хотів з нею побачитись. Там так ніхто не посуджував ні його ні мене, що йому оповідали як дивовижу, якто така гарна дівчина могла втекти з льокаєм. Він на це їм відповів холодно, що це його не дивує, бо чого людина не робить для виборення собі волі.

Звідти Т. пішов до Лескота, сподіваючись, що я там сиджу зі своєю красунею. Господар дому повідомив його, що не бачив ні її ні мене, але що це ясне, бо ми мусіли вже довідатись про смерть Лескота. При цьому сказав усе, що знає про причини і обставини душегубства. На які дві години раніше один приятель Лескота, ґвардієць, зайшов до нього запрошуючи його до карт. Леско за годину обчистив його зі сто талярів себто з усього, що мав при душі. Сарака — голісінький, прохав Лескота позичити йому половину зі своєї прогри і на цю тему вони страшенне пересварились. Леско відмовився від розправи на шаблі, а той поклявся, що розтрощить йому голову.

Пан Т. від щирої душі боявся за нашу безпеку і заявив, що стоїть на наші послуги. Я признався йому, де ми заховались і він дав себе запросити на вечерю з нами.

Я мав захопити зі собою тільки білля та сукні для Манони і сказав, що можемо виїхати таки зараз, коли він ласкаво почекає перед кількома крамницями. Я вже не знаю, чи він подумав собі, що я так промовляю до його щедрости, чи це був такий безпосередній відрух його душі, а він сам завіз мене до крамниць, де був постійним клієнтом. Він казав мені вибрати кілька матерій, дорожчих, ніж я був би наважився і коли я хотів за них заплатити, він заборонив купцям узяти від мене і сотика. Він зробив це з такою великопанською чемністю, що я скористав із неї без почування сорому.

І так ми разом вибралися до Шайо, куди я приїхав багато спокійніший, ніж звідти від-їхав.

II

Манона при мені і під впливом чемности п. Т. геть розвіяла свій смуток. Я почав від по-клику: „Моя найдорожча! Забудьмо про своє минуле горе і почнімо жити наново у повному щасті". Наша вечеря була справжнім святкозим бенкетом.

З Маноною і своїми сто пістолями я був більше гордий і більше вдоволений, як найба-гатіший паризький багатир із призбираними скарбами. Багатство треба мірити засобами, яки-ми задовольняємо свої бажання; я-ж мав задо-вольнити тільки одно-єдине. Навіть майбутність не журила мене дуже. Я був майже певний, що мій батько не стане мені на дорозі до чесного життя в Парижі, зваживши, що я скінчив два-цять років і мав уже право до частини маминої спадщини. Тепер я вже не скрив перед Маноною, що тих сто пістоль — усеньке моє майно. Та цього було досить у сподіванні ліпшої долі, в яку я вірив, покладаючись на свої природні права або на карти.

Перших кілька тижнів я насолоджувався тільки своїм станом. Честь та острах перед полі-цією наказували мені відкладати з дня на день охоту відновити давні звязки із Трансильван-ською Палатою. Я волів грати у менше відомих

гуртках, де щастя охоронило б мене від ганебної конечности допомагати собі шулерством. Частину пополудня я проводив у місті і вертався на вечерю до Шайо, часто з паном Т., що запрязнювався з нами щораз більше. Манона знайшла спосіб на нудьгу. Вона познайомилася з молодим товариством, яке весна вигнала на село. Прогулька, гра, Бульонський ліс — і ввечір я віднаходив дома Манону ще гарнішу, ще більше вдоволену і чутливу, ніж будьколи.

Появились і хмаринки, що загрожували нашому щастю. Одначе вони скоро розвіялись і я ще сьогодні любо згадую той легкий гумор Манони, завдяки якому все вийшло так кумедно.

Отож одного дня мій льокай, якийсь зніяковілий сказав мені тихцем, що прийшов до мене зі секретом: якийсь чужий пан закохався в Маноні. Кров ударила мені до голови: „А вона?!“ — я гукнув до нього. Він перелякався мого вибуху. Про це він не знав, але він помітив від кількох днів, як якийсь панок висідає у Бульонському Лісі з карети і на бічних алеях шукає нагоди познайомитися з Маноною. Мій льокай познайомився з його візником, щоб вивідати прізвище того пана, але довідався тільки, що його називають італійським князем і що його підозрівають в якійсь любовній історії. Князь саме тоді підійшов і якби догадавшись висловився з признанням, що наш льокай служить у найбільшої красуні світу.

Я похвалив свого льокая, і не виявляючи ні трохи недовіря до Манони, приобіцяв йому до-

бру винагороду, коли він стежитиме за тим чужинцем. Поправді мене гризли страшні сумніви: він-же міг затаїти частину правди. Усе-ж по застанові я не міг обвинувачувати Манону у тому, що її люблять. Вона сама могла не знати про свого нового зведичника. А як виглядало б моє життя, якби я так легко піддавався заздрощам?

На другий день я поїхав до Парижа з постановою використати своє щастя у картах і збільшити ставку гри, щоб при першій притоці до неспокою покинути Шайо.

Увечір мій льокай повідомив мене, що чужинець використавши свою знайомість з ним, підійшов до нього і признався, що він закоханий у Маноні, але сказав це так, якби з нею ще не порозумівався. Він випитував його про всякі подробиці, робив йому обіцянки, накінець вийняв лист і дав йому кілька золотників із проханням передати лист його пані.

Два дні минули спокійно, третій був бурхливий. Вернувшись пізно до дому я довідався, якто Манона підчас проходу відійшла вбік від своїх товаришок, як чужинець, який ішов за нею досить близько, підійшов до неї на її знак і коли вона передала йому листа, він страшенне втішився. Вона відійшла зараз, а він почав палко цілувати писульку. Зате вона вернувшись до хати була ввесь день у радісному настрою. Слухаючи цього я тремтів за кожним словом і випитував льокая: „Чи ти певний цього? Чи може ти не добачив?“ Тоді він поклявся.

Не знаю до чого довели б мене були мої муки, якби Манона не була привитала мене нетерпляче з докорами, чому я приходжу так пізно. Від трьох тижнів — казала вона — я не провів ніодного повного дня разом із нею, вона не може витримати такої самоти, бодай вряди-годи я повинен мати цілий день для неї і від завтра я повинен зробити початок.

Я відбурчав: „Я залишусь, будь певна", а вона і не помітила, що я надувся. Вся на радощах вона почала незвичайно живо змальовувати образ, як то ми проведемо своє завтра. „Химерна дівчина! — я подумав собі — чого можна сподіватися після такої прелюдії?" пригадавши собі пригоду нашого першого розстання. Все-ж її радощі та пестощі якось достроювались до її поведінки.

Підчас вечері я виправдав свій похмурий вигляд тим, що не граючи в карти трачу гроші. Та добре — я так потішав себе — що ідея залишитись на селі вийшла від Манони: буду мати час на роздумування. Я був готовий навіть перенести наш дім до такої паризької дільниці, де нема ніяких „князів".

З самого ранку Манона заявила мені, що хоч залишимось увесь день дома, я не мушу виглядати недбайливо і що вона сама мене зачеше. Я мав гарне волосся і вона нераз ним забавлялась. Та тим разом вона заходилась більш як звичайно, присувала мене до дзеркала і вичепурювала на всі лади. Вона повертала кілька разів

моє лице до себе, заглядала мені пронизливо в очі, цілувала і знову садовила.

Манона гралася зі мною так щиро і природно, що я вже кілька разів наважувався скинути камінь із свого серця. А проте я чекав на перше слово від неї, вже заздалегідь гордий такою сподіваною перемогою.

Ми перейшли до її спальні. Манона знову почала поратись коло мого волосся, коли лькай повідомив, що прийшов князь такий-то. Я ввесь спалахнув і закричав, „Хто такий?!“ — відсуваючи її з дороги. Вона не звернула на це уваги і сказала до льокая „Просіть“, а до мене почала солодко промовляти: „Мій солоденький, дозволь на одну хвилиночку, за це я покохаю тебе стократно більше, не забуду тобі цього ніколи“.

Зачудований та обурений я задубів. Вона благала далі, а я шукав слів, щоб її принизити. Та ось як вона почула, що хтось входить до передпокою, хапає мене за волосся, другою рукою за дзеркало, тягне мене за собою і відчиняє ногою двері: Посередині кімнати стоїть отуманений елеґантний панок, але якийсь миршавий. Він кланяється, одначе Манона випереджує його слова. Підсуває йому дзеркало і каже: „Приглянтесь пане собі, йому і признайте мені рацію. Ви хочете, щоб я вас кохала. Ось той, якого я кохаю і якому присягла досмертну любов. Чим ви можете рівнятись з ним? Усі італійські князі не вартні одного волоска з тих, що я тримаю в руці“.

Підчас тої безглуздої промови, яку вона собі підготовила, я надаремне сіпався і хотів попрохати вибачення за образу достойного гостя. Але наш гість відобрав мені якстій таку охоту своїм грубим жартом: „Го-го! як бачу, панночко, то ти вже не така новичка, як я собі уявляв". І відійшов, навіть не глянувши на неї, додаючи під носом, що французькі жінки не більше варті від італійських. Я й не думав його переконувати.

Манона випустивши мою чуприну заходилася від сміху. Правду кажучи мене зворушила її жертва, яку я міг був пояснити собі тільки її любовю. А все-ж я докоряв їй за занадто грубий жарт. Тоді вона оповіла мені, як мій суперник приставав до неї в Бульонському Лісі, як усміхався і як освідчився їй листовно з повним підписом і всіма своїми титулами, обіцюючи їй золоті гори і вірність до гробової дошки; як вона мала намір оповісти мені всю ту пригоду, але хотіла, щоб ми забавилися веселою сценою; як вона чемним листом запропонувала італійському князеві відвідувати її і як вона зробила собі другу приємність, що у своєму пляні визначила теж ролю для мене, не розбуджуючи моїх підозрів. Я не признався ні слівцем, що знаю про це все з іншого джерела. Пянкий перемогою кохання я забув про все.

Я мав нагоду ствердити у свому житті, що Небо скидало на мене найсильніші громи тоді, коли я почував під ногами найсильніший ґрунт.

Одного разу, коли ми приймали вечерою

п. Т. ми почули гуркіт карети перед нашою гостинницею. Нам сказали, що це приїхав син пана Ґ. М., того старого розпусника, що мене запроторив до св. Лазаря, а Манону до вязниці. Я ввесь вскипів: „Саме Провидіння присилає його до мене — кажу до Т. — щоб його покарати за підлоту його батька. Він не втече мені, поки не змірить своєї шпади з моєю". Т., що сам був його приятелем, упевняв мене, що це премилий товариш, далекий від спілки із своїм батьком і що як тільки я з ним познайомлюсь, зараз відчую для нього симпатію. Він прохав мене, щоб я дозволив йому запросити того приятеля до вечері і впевнив нас заздалегідь, що нема причини лякатися, щоб син нашого ворога відкрив сховище Манони.

Пан Т. припровадив нам гостя попередивши його раніше, хто ми такі. Гість справді зробив на нас від першої хвилини якнайкраще враження. Він був захоплений Маноною, мною, обстановою, і їв з таким апетитом, що ми могли бути горді з нашої вечері.

Після вечері він висловив жаль, що його батько повівся з нами так брутально. Його жаль мусів бути щирий, бо вже пів години пізніше я побачив, як йому сподобалась Манона. Хоч він не зрадився ні словом, він скидав оком на неї і поводився щораз ніжніше. Попрощавшись пізно він попрохав дозволу ще колись нас відвідати і відїхав разом із Т. до міста.

Я не був заздрісної вдачі. Крім цього я вірив у правдомовність Манони, як іще ніколи

вона наповнила всю мою душу любовю та дружбою для неї. Я не тільки не вважав за гріх те, що вона подобається молодому Ґ. Т., але ще й радів, що мене кохає дівчина, яку всі вихваляють. Кілька днів ми з Маноною порались коло своїх одягів і нараджувались, чи ніхто не пізнав би нас у театрі. Ми спитали ради в пана Т. і він побачив, що для приємности Манони треба сказати „так". Ми рішили вибратись того самого дня.

Автім цієї постанови ми не могли виконати. Т. сказав до мене довірочно так:

— Я прийшов до тебе у клопітній справі. Ґ. М. закохався у твоїй дамі, він сам мені признався. Я його щирий приятель, але я і не менший твій. Я сказав йому, що осуджую його. Я був би сидів тихо, якби він був залицявся за прийнятою формою. Аж тут він звідкись винюхав, що Манона любить забави і добробут, а що він має великі гроші то хоче занадити її якимсь великим дарунком і пенсією на десять тисяч річно. Якби поставитись до вас обидвох однаково то мені прикріше було б зрадити його, ніж тебе; та дружбу на твому боці переважає справедливість, і моя вина, бо я впровадив його до вашого дому.

Я подякував панові Т. за таку важливу послугу, признавшись таксамо щиро, що Манона має справді вже таку вдачу, що не може стерпіти злиднів. „Усе-ж — кажу йому — коли йде тільки про менше чи більше майно то я не вірю, щоб вона покинула мене для іншого. Я-ж маю

досить, їй не забракне нічого і сподіваюсь, що мій капітал буде раз-у-раз зростати. Боюсь тільки одного: щоб Ґ. М. не встругнув нам якої поганої штуки знаючи, де ми ховаємося".

Пан Т. упевнював мене, що його приятель може зійти з глузду від кохання, але нездатний на підлоту, а якби і був, тоді він перший, як його тут чую, провчив би його і направив би те нещастя до якого приклав руку. „Я вдячний вам за таку прихильність — я відповів йому — але нещастя вже могло статися і лік прийшов би запізно. Найрозумніше запобігти лихові і змінити домівку". — Це правда — каже мені Т. — але так хутко вже не встигнете, бо Ґ. Т. має тут бути вполудне, ось чому я так зранку приїхав до вас.

Не маючи змоги оминути відвідин Ґ. М., ані заборонити йому вікрити своє серце перед Маноною, я рішив сам попередити її про цей намір мого суперника. Приятель Т. був тої гадки, що це страшенне дразлива справа. І я погодився з цим з таким застереженням: „Коли взагалі можна бути певним щодо своєї любки то я рахую на серце моєї. Її може осліпити тільки висота самої пропозиції, бо-ж її безкорисність мені відома. Вона любить вигоду, мене кохає, а при моїх теперішніх обставинах я не можу повірити, щоб вона воліла замість мене сина того, що посадив її у холодну".

Манона почувши від мене новину, подякувала мені за добру віру в неї, обіцявши прийняти пропозиції пана Ґ. М. так, щоб йому відхо-

тілось їх повторити. „Ні — кажу їй — не треба вразити його, він може нам напакостити. Ти моя солодка шибайголово сама знаєш найкраще, як позбутись неприємного чи влізливого залицяльника". Вона замріялась і каже.

— Ах! яка чудова думка мигнула мені! Я-ж буду мати перед собою сина нашого найтяжчого ворога. Треба буде помститись, але не на синкові, тільки на батькові, себто на батьковій кишені. Я прийму від нього всі дарунки, а потім висмію його.

— Добрий проект, моя дитино, тільки не забувай, що він уже раз затягнув нас до холодної.

Шкода було її остерігати; вона заєдно повторяла, що треба вміти взятися до діла „делікатно". Покажіть мені такого закоханого, який не задовольнив би наосліп примхи своєї коханої а тоді я погоджуся, що я не повинен би був так легко згодитись на такий плян!

Коло 11-ої години заїхала карета пана Г. М. Він виправдувався всілякими чемними вихиляса-ми, що зважився на відвідини в обідовій порі. При цьому він не здивувався заставши в нас пана Т., який викрутився був від спільної подорожі з ним. Ціле товариство, в якому кожне скривало зраду за пазухою, засіло за стіл у настрою довірливої дружби. Коли я зумисне вийшов на кілька хвилин, пан Г. М. мав нагоду висповідатися перед Маноною зі своїх почувань.

Вернувшись я побачив, що він не дістав дуже строгої відповіді, бо був у якнайкращому

гуморі. І я мусів теж прикинутись таким. Він сміявся в душі з моєї наївности, а я з нього. Заки він відїхав я влекшив йому ще одну розмову з Маноною, віч-у-віч так, що він був захоплений моєю чемністю не менше, ніж обідом.

Як тільки він відїхав із паном Т., Манона почала цілувати мене сміючись. Вона передала мені дослівно всі освідчини: як він її кохає, як хоче поділитися з нею своєю сороктисячною рентою і як сподівається ще спадщини по смерти батька; до того всього він готов додати їй карету, дім з обстановою, покоївку, трьох льокаїв і кухаря.

— Той синок зовсім не вдався у свого батька своєю щедрістю — я кажу до Манони. — Скажи мені щиро, чи це все тебе не спокушає?

— Мене? — вона здивувалась і закінчила цитатою з Расіна:

Мене підозрівати у ганебній зраді?
Невже-ж ненависне лице я те стерплю,
Що раз-у-раз наводить спогад Шпиталю?

— Ні! — я переспівував дальші вірші:

Мене-ж боліла б, Пані, думка, що на жаль
Тобі любовний спогад залишив Шпиталь.

Все-ж власний дім з каретою і льокаями — привабливі речі; любов мало знає привабливіших.

Вона запротестувала: її серце належить до мене навіки і ніяка стріла з іншого лука вже його не зранить. Я спитав її, чи вона має намір прийняти дім і карету; ні, тільки його гроші — відповіла.

Найважніше було дістати одне без другого. Ми рішили чекати на лист пана Г. М., де він мав зясувати всю справу. Манона дістала цей лист на другий день від льокая, що зручно зумів порозмовляти з нею без свідків. У листі, який ми відчинили разом, крім ніжних слів були подрібні обітниці мого суперника: 10.000 франків на руку у дні, коли вона переїде на свою нову домівку і постійне доповнювання цієї суми вміру її видатків. Два дні залишалося на переносини до дому, адресу якого він подавав точно, і де обіцяв уже ждати на неї, коли їй удасться втекти від мене. Утеча — це був єдиний його сумнів щодо якого він прохав її якнайскоріше його заспокоїти; якби вона мала які перепони то він уже знайде спосіб, як допомогти їй чкурнути.

Синок був хитріший від батька: хотів спершу тримати в руках свою жертву, а щойно потім виложити готівку. Ми радили, що діяти. Я пробував іще раз вибити Манові з голови таку небезпечну штуку, але вона була непохитна і коротко відповіла панові Г М., що він може чекати на неї певно в означений день у Парижі.

Стало на тому, що ми негайно наймемо якусь нову хату у підміському селі і туди перенесемо свій скромний крам. На другий день Манона виїде вчас до Парижа, дістане всі дарунки від пана Г. М. і попрохає його піти з нею до театру. Виходячи вона захопить зі собою кільо влізе готівки, решту передавши нашому льокаєві, який поїде з нею. У нас усе ще служив той довірений сторож, який звільнив Манону зі

Шпиталю. Я мав чекати недалеко театру з фіякром і підійти обережно у сутінках. Манона обіцяла мені, що вона вже знайде притоку вийти на хвилинку зі своєї льожі і прибігти до мене. Ми мали виїхати в напрямку нашої нової домівки.

Плян, хоч і який чудернацький, нам видався добре склеєний. Манона поїхала з Марселем, нашим льокаєм. Я бачив, як їй прикро розставатись зі мною і я питався її пригортаючи: „Маноно? Чи ти не ошукуєш мене? Чи будеш мені вірна?" Вона назвала мене недовірком і повторила свої присяги.

Вона мала приїхати до Парижа на 3-ту годину. Я виїхав після неї. Ціле пополудне я мав перемучитись у каварні „Фере" біля Свято-Михайлівського Мосту. Там я просидів до самого вечора. Тоді я наняв фіякра і залишив його на розі вулиці. Під театром я надиво не застав Марселя. Цілу годину я чекав терпеливо, стежачи за прохожими. Вичекавши надаремне, я купив білет у партері, щоб пошукати Манони. У льожах я не доглянув її ні пана Ґ. М. Я знову вийшов надвір, де прочекав уже схвильований чверть години. Після цього я вернувся до фіякра. Візник побачивши мене здалека, підбіг повідомити мене з таємничою міною, що якась гарненька дівчина чекає на мене вже годину у кареті, вона випитувала, чи я так-то виглядаю, а почувши, що я вернуся сказала, що має час на мене зачекати.

Я зараз погадав собі, що це Манона, але підійшовши ближче побачив зовсім інше гарне

личко. Незнайома спитала мене, чи має приємність говорити з паном Ґріє. Коли я притакнув, вона сказала: „Я маю передати вам лист; в ньому вияснене, чому я тут і як я вас пізнала". Я казав їй почекати, поки не прочитаю листа в недалекій каварні. „Від кого цей лист?" я спитав її, а вона відповіла, що прочитавши довідаюся і передала мені його.

Я пізнав письмо Манони. Зміст того листа був більш-менше такий: Пан Ґ. М. прийняв її так чемно і так по великопанськи, що і словами цього не передати. Він обсипав її дарунками і ворожив королівське життя. А проте серед тієї величі вона не забула за мене. Тому, що Ґ. М. не дав намовитися піти з нею до театру, вона матиме приємність зустрітися зі мною іншим разом. А що вона хоче мене потішити у смутку, який, як вона сподівається, впаде на мене після таких новин, вона підобрала для мене одну з найкращих дівчат у Парижі, яка саме передає мені цей лист. Підпис:

„Твоя вірна Манона Леско".

У тому листі було для мене щось таке жорстоке та образливе, що я розшматований обуренням і болем, рішив зробити зусилля, щоб забути навіки мою невдячну віроломницю. Я глянув на дівчину, що стояла передімною. Вона була незвичайно вродлива і я був би бажав собі, щоб вона була ще вродливіша: нехай і я з черги зможу стати невірний і віроломний! А проте я не віднайшов у ній тих пронизливих і тужливих оченят, тої постави богині, тих любовних

кольорів личка, тої безлічі приваб, якими природа наділила зрадливу Манону. Дивлячись на неї я подумав, що тепер уже покидаю Манону без вороття і що відпекуюсь від усіх жінок, бо вони не зуміють притягти мене до себе так, як вона, зате вони певно такі самі лукаві і безчесні, як і вона.

І тоді я вже мав намір відійти поклавши хрестик на Маноні. Смертельні заздрощі, що шматували мені серце, перейшли в похмурий спокій. — А що я не відчував ніодного з тих рвачких порухів, що досі так схвильовували мене, я гадав, що небагато бракує мені до повного вилікування. На жаль! Любов гралася зі мною в піжмурки не менше, як сама Манона.

Дівчина з листом передімною, помітивши, що я хочу відійти, спитала мене, що вона має переказати панові Ґ. М. і тій його дамі. Я завернув до кімнати і миттю ввесь перемінений — у що не повірив би ніхто, хто не зазнав бурунів пристрасти — зі спокійного я став скажений: „Іди сказати панові Ґ. М і його зрадливій коханій, в яку розпуку я попав через її листа, і що радість їх буде коротка, бо я розпанахаю їм ножем серце". Я впав безсилий на крісло так, що з голови злетів мені капелюх, з руки виховзнулася палиця і сльози лилися цюрком. Моя лють перейшла у біль — я тільки ридав, зідхав і стогнав.

— Підійди ближче, моя маленька — я промовив до незнайомої дівчини — ходи сюди! аджеж тебе прислали мені на розвагу. Може ти

знаєш який лік на розпуку, і на сказ, і на самогубство для такого, що вбив пару негідників. Може ти обітреш мої сльози, зацитькаєш моє серце, скажеш мені, що мене кохаєш, щоб я звик до іншої після своєї зрадниці? Ти гарненька і може я міг би і тебе полюбити?

Оте шіснацят чи сімнацят-літнє дівчатко, либонь більше соромязливе від інших з її породи, страшенне здивувалось такою сценою. Вона почала вже мене гладити, одначе я відсунув її руки викрикаючи, що вона жінка, з ненавидного мені полу, з солоденьким личком, що віщує тільки зраду. Коли вона відходила я затримав її новим криком, щоб сказала мені принаймні, за чим вона сюди прийшла і як мене віднайшла?

Дівчина сказала мені, що знає віддавна пана Ґ. М. і що він післав за нею в годині пятій пополудні. У його домі вона застала його за пікетом з якоюсь гарною дамою і вони обидвоє доручили їй передати мені лист, з тим, як вона має мене знайти в кареті на розі вулиці св. Андрія. Чи вони сказали їй ще щось більше? Вона зашарілась признаючи, що вони висловили надію, що я затримаю її при собі.

— Ошукали тебе, бідолахо! — я вигукував — тебе ошукали! Ти — жінка, отже потребуєш мужчини, але не звичайного, тільки багатого та щасливого, а тут ти його не знайдеш! Вертайся до пана Ґ. М., він має все те, за що красуні кохають: віллі і карети, а я можу їм заплатити тільки щирим коханням, через те мною помітують і ошукують мене як дурня!

Чим більше я так самобичував себе, тим сильніше до голосу приходили тверезі думки. Я прирівнював свою невдачу з попередніми і побачив, що вона не більше безнадійна. Я-ж знав Манону і повинен був передбачити таке нещастя. Чи не краще якось зарадити йому? Був ще час і треба було доложити всіх зусиль, щоб не докоряти собі потім, що я занедбав справу.

Вирвати Манону силоміць з рук Ґ. М. — це було безвиглядне. Та якби я міг мати з нею хоч коротеньку розмову — я напевне промовив би їй до серця, знаючи всі його вражливі місця! Я мав певність, що вона кохає мене! Навіть така чудасія як висилка гарної дівчини, щоб мене потішити — це напевне її ідея і доказ, що вона спочуває мені!

Я рішив звернутися негайно до пана Т., що виявив мені так багато прихильности і прохати його, щоб він викликав Ґ. Т., буцім-то для важної ділової розмови. Мені не треба було більш як пів години для зустрічі з Маноною.

Не хотячи, щоб дівчина верталася до тих, що її прислали, я винагородив її щедро і взяв її адресу, пообіцявши, що прийду до неї на ніч. Узявши візника я поїхав мерщій до пана Т. і на щастя застав його дома. Він зрозумів моє прохання від першого слова.

Не знаючи, якто я сам приклав руку до мого нещастя, він так обурився на Ґ. М., який посмів звести Манону, що хотів зараз зібрати всіх своїх приятелів, щоб вони зі шпадами в руках звільнили мою кохану. Я переконав його, що

такий шум міг би зашкодити Манoні і мені. „Треба — кажу йому — зберегти свою кров аж на крайню потребу. Я маю лагіднiший, а не менше доцільний спосіб". Тоді він згодився зайняти розмовою свого приятеля Ґ. М. годинку або дві і ми обидва разом відїхали.

Я радив вислати з будьякої каварні звичайну записку до Ґ. М., щоб він прийшов туди в негайній справі. „А я — кажу йому — підгляну, коли він виходитиме з дому і легко ввійду туди, бо крім Манони та Марселя і так ніхто мене там не знає. А ти своему приятелеві можеш сказати, що програв у карти і маєш довг чести. Заки він видобуде гроші з каси, я матиму досить часу, щоб виконати свій плян".

Т. виконав усе якнайточніше. Він пішов до каварні, а я станув недалеко дому Манони. Звідти я бачив, як прийшов вістовий з листом і як невдовзі потім Ґ. М. вийшов із хати зі своїм льокаєм. Я почекав добру хвилину і підійшовши до дому своєї невірної, хоч накипів від гніву, я застукав з пошаною як до воріт святині. На щастя, мені відчинив Марсель. Я дав йому знак мовчати і наказав завести мене до кімнати Манони так, щоб вона мене не доглянула. Ми пішли навшпиньках головними сходами. „А якби хто надійшов — я наказав йому — старайся його зупинити".

Манона сиділа за книжкою. Саме тоді я мав нагоду подивляти вдачу отієї предивної дівчини. Вона ані не перелякалась ані не збентежилась побачивши мене, а тільки отак трохи здивувалась, як

на вид особи, що повинна в такій хвилині бути десь далеко.

— Ах, це ти моє золотко! — вона сказала, цілуючи мене, як звичайно, ніжно. — Боже! який ти відважний! І хто б тебе був би тут сьогодні сподівався?

Я вирвався з її обіймів, навіть не відповівши цілунком і відступив два-три кроки взад. Вона не збентежилась, стояла далі на своєму місці, тільки її погляд трохи змінився. Поправді то я був такий щасливий, що я її знову бачу, що з усіма причинами до сварки я не мав навіть сили розкрити рота. Зате моє серце кервавилось від врази; я старався пригадати собі якнайживіше заподіяну кривду і запалити у своїх очах огонь обурення замість кохання. Манона помітивши моє схвилювання, як я так стояв мовчки, почала тремтіти, мабуть затривожившись.

Я не міг продовжувати такої сцени і промовив до неї ласкаво: „Невірна, віроломна Маноно! від чого маю почати свій жаль? Я бачу, як ти тремтиш уся бліда, а твій найменший біль так мене вражає, що я не хочу засмутити тебе моїми докорами. Маноно! повір мені, що твоя зрада пробила моє серце наскрізь. Такий удар може завдати любкові тільки той, хто бажає його смерти. Це вже третій зчерги; я добре їх рахував і забути цього не можна. Тепер ти сама мусиш тут вирішити, куди преш, бо моє серце не витримує вже знущання. Я вже далі не можу..." і з цими словами я опустився на крісло.

Вона не відповіла нічого, тільки впала навколішки, поклала голову на мої коліна і закрила ли-

це долонями. За хвилину я відчув її сльози. Боже! яке дивне вражіння сколихнуло мною! „Маноно, Маноно! — я почав промовляти до неї — запізно плачеш, коли ти сама вбила мене! Ти вдаєш тепер смуток, якого не відчуваєш. Твій єдиний клопіт це я, бо я завсіди стояв тобі на перепоні до твоїх утіх. Розкрий очі, глянь, який я; не можна-ж плакати за тим, кого зраджуємо і покидаємо немилосерно".

Вона і не ворухнувшись цілувала мої руки. А я голосив далі: „Непостійна, невдячна, окаянна Маноно, де-ж усі твої обіцянки та присяги? Запекла дзиго! що ти зробила з любовю, на яку ще сьогодні клялася? Чи на те вірна жінка потребує святих присяг, щоб потім підіймати нас на глум? Видко, що тільки зрада заслуговує на винагороду, а той хто незмінно вірний, того покидають самого!"

Ті мої слова так мене огірчили, що я сам не міг стримати кілька сліз. Манона почула, як мій голос заломався і нарешті промовила: „Певно, що це муситъ бути моя вина, коли ти так хвилюєшся; терпиш, але нехай Господь скарає мене, як я хотіла зробити тобі кривду!"

Я не міг дошукатися в такій балаканині ані глузду ані щирости і попав у лютъ із криком: „Яка страшна облуда! Аж тепер бачу, яка ти крутихвоста! Щезай мені з очей! Краще здохнути, ніж заходити собі з тобою! Побий мене кара божа, коли я ще раз хоч гляну на тебе! Залишайся із своїм любком, можеш кохати його чи ненавидіти, затратити честъ і здоровий розум, а я чхаю на це все, бо все мені вже байдуже!"

Коли я встав із крісла, вона так перелякалась, що дивилася на мене без віддиху, вся затремтіла. Я пішов у напрямку дверей і відвернувшись змірив її пронизливим поглядом. Я мусів би був затратити всяке почування людяности, щоб не бути вражливим на такий образ краси. Я попав нестримно у другу крайність, ні, мало: біг до неї. Я обняв її, почав її цілувати, пестити, прохати вибачення за свій гнів, називав себе брутальним і признавався, що я не варт того, щоб мене кохала т а к а дівчина.

Посадивши її на коліна, тепер я почав свою сповідь. Кілька слів виправдування містили в собі все те, що може сказати якнайпалкіший і найпокірливіший коханець у своїй ніжности та пошані. Я прохав у неї вибачення. На це вона, охопивши мою шию, сказала, що це вона потребує моєї вибачливости, щоб я забув усі прикрощі, які вона мені спричинила і щоб я не гнівався за те, що вона мені хоче сказати. Я перебив їй і кажу: „Погоджуюсь з усім, що ти зробила. Я не повинен навіть питати в тебе за мотивами твоїх учинків. Я вже і так занадто щасливий, коли моя кохана Манона не відбирає мені свого серця. Та коли ти така всемогутня, моя Маноно, що граєшся моїми радощами і терпіннями, чи не вільно мені бодай сповідатися з моїх знемог і чи не могла б ти мені сказати, чи ти сьогодні таки рішена підписати мій смертний присуд і провести ніч з моїм ворогом?"

Вона трохи задумалася, заки відповіла спокійно: „Мій приятелю! якби ти був відразу так ясно сказав чого хочеш, тоді ти заощадив би був собі хвилювання і мені такої прикрої сцени. Тому,

що ти терпиш тільки від заздрощів, я була б вилікувала тебе миттю, заявивши, що спішу з тобою негайно на край світу. Я думала, що ти гніваєшся за лист, який я написала до тебе при панові Ґ. М. і за дівчину, яку ми тобі вислали. Я думала, що ти взяв мій лист за кпини а дівчину як доказ, що я зриваю з тобою. А тепер, коли я тобі розясню справу ти зможеш мене судити."

Після цього вона почала оповідати все від тої хвилини, як прийшла до пана Ґ. М. Він прийняв її як царівну, обводив по чудових кімнатах, виплатив десять тисяч, дарував дорогоцінності, між якими був нашийник і та перлова браслетка, яку вона вже була раз дістала від його батька. Потім прийняв її пишною вечерою, при якій вже послугувала найнята для неї служба, показав їй карету з кіньми до її послуг і врешті запропонував їй заграти в карти.

„Признаюся — такі були її слова — що така пишнота приголомшила мене і я призадумалась, чи не шкода тратити нам стільки добра, коли я втечу тільки з десять тисячами франків і самоцвітами. Адже-ж тут майно просто пхається нам в руки і ми могли б безжурно жити коштом пана Ґ. М. Замість піддати йому думку, щоб ми пішли до театру, я почала пробувати ґрунту, чи я легко зможу зустрічатися з тобою. Я побачила, що він має стерпну вдачу. Він спитав мене, що я думаю про тебе і чи мені не жаль тебе покинути. Я відповіла йому, що ти такий симпатюга і завжди так чесно поводився зі мною, що ненавидіти тебе було б попросту дико. І він признав твої прикмети додаючи, що радо подружив би з тобою. Він хотів

знати, як ти поставишся до факту, що я тебе покидаю і переходжу до нього. Я на це відповіла, що наша любов не нинішня, що ти мав час збайдужніти до мене, що ти у скрутному становищі і мабуть не будеш уважати втрату моєї особи за велике нещастя, бо із твоїх плечей упаде один тягар. Я така певна твоєї рівноваги — так сказала я панові Ґ. М. — що без труднощів повідомила тебе про потребу поладнати в Парижі деякі орудки і що ти приїхавши зі мною до міста не проявив ніякого неспокою, коли я лишила тебе самого".

На це Ґ. М. відповів Манoні, що якби знав, що я хочу підтримувати з ним дружні взаємини він перший звернувся би до мене зі своїми послугами. Манона запевнила його, що знаючи мій характер, вона не сумнівається у моїй взаємности тимбільше, що він поміг би мені в ріжних справах, які попсувалися від часу, як я порвав звязки зі своєю родиною. На це він готов був зробити для мене все, що від нього залежне і навіть відступив би мені свою гарну приятельку саме покинену ним для Манони.

„Я на це підтримала з запалом його думку — оповідала далі Манона — щоб тим дальше відогнати від нього всякі підозри. А коли мій плян діставав щораз міцніший ґрунт під собою, я думала тільки про те, як передати тобі звістку, щоб ти не затривожився, коли не знайшов мене там, де ми були умовилися. Саме з тією думкою, щоб тільки мати нагоду написати до тебе я натякнула йому, що він міг би вислати до тебе свою приятельку ще того самого вечора. Без-

такого підступу я не була б знайшла ніодної вільної хвилини, щоб порозумітися з тобою.

„Моя ідея ввела його у веселий настрій. Він хотів післати тобі свою приятельку аж до Шайо і щойно тоді я сказала йому, що ми обидвоє умовилися зустрітися ввечір у театрі або на розі св. Андрея і що тепер треба, буде тебе потішити новою приятелькою, щоб ти не журився всю ніч про мене. А що тобі не легко буде зрозуміти таку заміну приятельок, то він повинен написати тобі кілька слів. Він згодився і тоді я теж мусіла писати при ньому дуже обережно.

„Так виглядає ціла справа — закінчила своє оповідання Манона. — Я не скриваю тобі ні моєї поведінки ні моїх плянів. Коли ота молода дівчина зявилася передімною і я побачила, що вона гарненька, я щиро хотіла тебе потішити у твому смутку хоч на часинку, а щодо вірности, то я не бажаю собі від тебе іншої як вірного серця. Я була б радо вислала до тебе Марселя, але я не мала ні на хвилинку змоги повідомити його про те все, що ось тепер чуеш. Ґ. М. дістявши білет від свого приятеля Т., вагався на всі боки, чи може мене залишити саму і впевняв мене, що скоро вернеться. Ось чому я так здивувалась, коли побачила тебе замість нього".

Всю цю історію я вислухав із великим терпцем. Неодна подробиця в ньому була вбивча для мене; нещирі заходи Манони були такі ясні, що вона не старалася навіть їх замаскувати. Не могла-ж вона сподіватися, що Ґ. М. поводити-

меться з нею всю ніч, як з весталкою! Вона-ж рішила залишитися в нього — мала про що признаватись передімною! Автім я вважав себе частинним співвинуватцем, передовсім тому, що зазнайомив її з почуваннями пана Ґ. М. для неї, далі тому, що я так бездумно погодився на її плян напропадиме. Дотого я маю ще таку вдачу, що наївно-простий тон її признань і то саме проті всі моменти, що мене найбільше боліли, зворушив мене в неї. „Вона грішить несвідомо — так я казав собі — вона дурна і пуста, але щира і безпосередня". Зрозумійте, що досить було одного кохання, щоб воно закрило мені очі на всі її хиби. Мене занадто тішила надія, що таки того самого вечора відберу її свому суперникові. З усім тим я спитав її: „А ніч, з ким ти провела б?" Сумовитий тон цього запиту збентежив її. Вона відповідала мені тільки самими „але-ж" і „якби"...

Мені стало її жаль і щоб перервати прикру розмову, я заявив їй спокійно, що чекаю, щоб вона пішла зараз зі мною. „Дуже радо — вона на це — але бачу, що ти погоджуєшся на мій проєкт?" — „А чи не досить уже того, що я погодився на все те, що ти зробила досі? — відповідаю. „Якто — вона на це знову — то я не заберу зі собою навіть тих десять тисяч франків, які він мені дав і які є моєю власністю?" Я радив їй покинути все і втікати мерщій. Хоч уся ця розмова тривала не більш як пів години, я боявся повороту Ґ. М. Тоді вона почала так настирливо прохати мене, щоб я дозволив їй

дещо захопити зі собою, що я мусів після її уступок теж чомусь уступити.

За той час, як ми підготовляли втечу, я почув стук до брами з вулиці. Я не сумнівався, що це Ґ. М. і схвильований кажу Маноні, що коли він тепер зявиться — впаде трупом. У мені на дні все ще бурліло і я справді не міг би був стерпіти його пики. На щастя Марсель успокоїв мене, бо саме приніс білет від пана Т. Цей повідомляв мене, що його приятель поїхав додому за грішми для нього; при цій нагоді Т. піддавав мені веселий плян: найкращою моєю помстою буде, як я зїм вечерю Ґ. М. і положуся до його ліжка, де він мав намір чекати на Манону; це зробити досить легко, коли я міг би подбати за трьох-чотирьох людей, що затримали б його на дорозі до самого ранку; він-же сам Т. обіцює мені забавити його з годину.

Я показав той білет Маноні і признався їй, як я перехитрив Ґ. М. Вона захопилась моїм пляном та ідеєю пана Т. З тієї останньої ми насміялися досхочу, а коли я поставився до неї як до звичайного жарту, я був здивований, що вона хотіла виконати її зовсім поважно. Я надаремне виказував їй, що не маю звідки взяти людей, що могли б затримати Ґ. М., на що вона відповіла, що на всякий випадок спробувати можна і що маємо перед собою ще свобідну цілу годину, а коли я завагався — вона називала мене тираном і докоряла, що не вмію її розважити. Манона не могла уявити собі кращого пляну: „Ти сядеш — виводила — на його місце

при столі, положишся до його ліжка, а раннім ранком хапнеш йому зпред носа його любку та його гроші. Це буде добра помста за батька і за сина".

Серце віщувало мені лихо, а я таки піддався намовам Манони. Я вийшов з хати, щоб попрохати двох-трьох ґвардійців, знайомих Лескота, щоб припинили Ґ. М. на дорозі. Тільки одного з них я застав дома. Та це був такий зайдиголова, що заки ще почув у чому діло, вже запевнював мене, що все вдасться. Він домагався всього шість пістоль, щоб заплатити трьом воякам, якими буде проводити. За пятнацять хвилин вони вже були готові. Я завів їх на ріг вулиці, куди Ґ. М. мусів вертатися до Манони. Я прохав ґвардійця не заподіяти тому панкові ніякої кривди, а тільки притримати його до 7-ої зранку, щоб не втік. Ґвардієць задумав завести його назад додому, наказати йому роздягтись і положитися спати з тим, що він із трьома вояками гратиме поруч усю ніч карти, попиваючи винце.

Я залишився з ними, поки не покажеться Ґ. М. Заховавшись у тінь я приглядався небувалій сцені. Ґвардієць підійшов до мого ворога з пістолетом і чемненько заявив йому, що він не хоче ні його життя ні його грошей, одначе зараз таки бабахне йому кулею в голову, коли він не піде слухняно за ним. Ґ. М. побачивши вояків і мабуть заляканий дулом пістолету не супротивлявся. Я бачив, як його потягли як барана.

Тоді я вернувся до Манони, а щоб служба в домі Ґ. М. нічого не підозрівала, я сказав усім, щоб на пана не чекали з вечерою, бо його затримали несподівані інтереси; він сам, кажу їм, прохав мене виправдати його перед дамою і зробив мені велику честь, попрохавши його заступити на вечері. Манона підбасовувала мені в тих вигадках і ми засіли вечеряти. Тоді як льокаї послуговували нам, ми сиділи поважно надуті. Якже-ж вони відійшли спати, ми провели з Маноною один із найкращих наших вечорів. Я вислав був іще Марселя замовити фіякра, щоб чекав на нас у 6-ій зранку. Перед службою я вдав, що опівночі відходжу; Марсель допоміг мені завернути нишком зпоза дверей, щоб я міг зайняти місце в ліжку пана Ґ. М.

За той час, як ми пяніли від насолоди — над нашими головами висів меч. Нитка, на якій він висів, уже рвалася. Послухайте ріжних подробиць тодішньої ситуації.

Коли ґвардійці заарештували пана Ґ. М., за ним ішов його льокай. Льокай переляканий накивав пятами і побіг до батька свого пана, старого Ґ. М. Така вістка схвилювала старого. Син був одинак, ще й палкої вдачі. Він випитав льокая, що його син робив ціле пополудне: чи посварився з ким, чи був при чужій бійці чи зайшов може до якого непевного дому. Льокай переконаний, що його пан у поважній небезпеці і що для його спасення не вільно нічого промовчати, виспівав усе, що знав про його любов для Манони, про його витрати для неї, про те, як він

провів пополудне в її домі, все аж до 9-ої ввечір, коли вийшов з хати. Батько не вважаючи на пізню годину, пів до 12-ої, не завагався піти простісько до директора поліції. На поліції він попрохав видати наказ усім нічним вартам, а сам з одною побіг на вулицю, де арештували сина. Перешукавши всі закутки, де міг сподіватися його знайти, він наказав себе повести до дому його любки, куди його син міг був уже вернутись.

Я саме лягав спати, як він надійшов. Двері від моєї кімнати були зачинені і я не чув його стуку до воріт. Коли він увійшов до дому із двома поліційними вартовими, він почав роспитувати службу, де його син, а не дістався задовільної відповіді захотів побачити приятельку сина, щоб потягнути її за язик. Ми, Манона і я, саме роздягалися, коли він увійшов із вартою до помешкання. Нас якби зморозило. „Боже! — кричу до Манони — це-ж старий Ґ. М.“ Я кинувся за своєю шпадою, на лихо вона заплуталася серед одежі. Вартові помітивши мій рух кинулися прожогом до мене. У сорочці воювати тяжко і вони відобрали мені мою зброю.

Старий М. Ґ., хоч який був збитий спантелику таким видовищем, зараз пізнав мене, а Манону ще лекше. „Чи мене заступило? — він каже до нас суворо — чи мої очі справді бачать пана Ґріє і Манону Леско?“ Скажений від сорому і болю, я попросту занімів. Старий хвилину щось розмірковував і нагло, якби якась думка розяснила його мозок, крикнув: „Ах, ти

котюго! Ти певне вбив мого сина!" Я скочив як опарений: — Ти, старий кримінальнику! Якби я мав когось забити із твоєї родини то почав би від тебе! Тоді він звернувся до поліцаїв: „Тримайте його добре! Коли він мені не скаже, де мій син, то завтра я накажу його повісити!" — Ти мене повісити? — я почав кричати до нього — падлюко! Такі як ти повинні баламкатися на шибениці! Чи ти знаєш, що я більший шляхтич як ти?! Що діється із твоїм сином, я знаю добре, але коли ти мене ще роздратуєш то я скажу його задушити, заки засвитає, і після нього тебе!

Тут я хляпнув дурницю признавшись, що знаю, де його син, — що ж? у гніві так мені це вихопилося! Старий покликав із вулиці ще нових вартових, наказуючи взяти під догляд усю домашню службу. А до мене сказав: „Ого, пане шляхтич! то ти знаєш, де сховали мого сина, ще й хочеш його задушити? Ми зараз виведемо це на чисту воду". Тоді я зрозумів достеменно, що промахнувся.

Старий підійшов до Манони заплаканої на ліжку і глумливо обсипав її компліментами, мовляв, яку то вона владу має водночас над батьком, і над сином, і як вона вміє розумно її використати. Старий вовкулака пробував навіть приманіжуватись до неї. „Не тикай її! — я гукнув на нього — бо і всі святі не вирятують тебе з моїх рук!" Залишивши нас із трьома вартовими в кімнаті, він наказав їм заохотити нас, щоб ми мерщій одяглися.

Що він мав намір зробити з нами? — я не знав. Може був би нас випустив на волю, якби ми були виявили йому місце його сина, Одягаючися я так і думав собі, що це був би найліпший вихід. Та коли він вернувся до нас, його настрій уже був інший. Він уже допитав службу, але свіжо наймлені не знали нічого. Почувши, що Марсель служить у нас віддавна, він почав йому погрожувати.

Марсель був добросердий простак. Коли він пригадав свою ролю при звільненні Манони з вязниці, заляканий тим достойником, він уявив собі, що його повісять або візьмуть на муки. Тоді він обіцяв, що скаже все, що тільки памятає, щоб йому тільки дарували життя. Старий переконаний, що за тим усім скривається якась злочинна історія, обіцяв дурникові не тільки життя, але і винагороду.

Отой сарака виявив частину нашого пляну, знаючи його зі спільних нарад. Правда, він не знав змін пороблених у ньому вже в Парижі, але знав, що ми мали ошукати сина, що Манона мала втекти з десять тисячами, тощо. Після цього старий легко віднайшов у спальні гроші та дорогоцінності і показавши нам „нашу добичу" почав нас лаяти останніми словами. Підсунувши під ніс Манони нашийник і браслетки, покепкував собі: „Чи ти пізнаєш це? Не першина тобі, га? Правда, що ті саміські? сам раз на твоє піднебіння... Бідні дітиська! такі симпатичні обидвоє, але трохи злодійкуваті".

Я мало не тріс від обурення. За одну хвилинку свободи, я був би тоді дав... Чого б я не дав би, боженьку! Насилуючи себе, зі спокоєм, що

скривав придушену лють, я кажу йому: „Пане! може вже досить поглузували з нас? У чому справа? Що ви хочете з нами зробити?" — Справа в тому, мій лицарю, що ти зараз помандруєш до Шатле*). А завтра, як розясниться ніч, розяснить-ся теж і наша справа, і ти, сподіваюсь, ласкаво повідомиш мене, де мій син.

Я зрозумів без надуми жахливі наслідки нової вязниці. Треба було схилити всю свою гордість під тягарем долі і лестощами виблагати щось у мого найлютішого ворога. Я попрохав його чемно вислухати мене хвилину і так промовив: „Я хочу бути справедливий, добродію, і признаю, що через свою молодість я поробив великі помилки і що я грубо образив вас. Та коли ви розумієте силу любови, коли можете відчути муки молодого хлопчини, якому відбирають те, що для нього найдорожче, може ви мені вибачите дрібну помсту або бодай признаєте, що я і так уже досить покараний своєю ганьбою. Не треба аж вязниці чи знущання надімною, щоб я виявив вам сховище вашого сина. Він зовсім безпечний, я не хотів ні йому зашкодити ні вас образити. Я готов зараз сказати вам місце, де ваш син спить спокійно, якщо зробите мені ласку і випустите на волю".

Старий тирг ні трохи незворушений моїм проханням, засміявшись відвернувся плечима. Ввесь наш плян від самих основ він знає і так, а щодо сина — то коли я не вбив його, він уже віднайде

*) Так називалися дві фортеці в давньому Парижі. „Великий Шатле" зруйнований у 1802 р. був осідком карного суду, „Малий" — вязницею.

його сам. „А того — він звернувся до вартових, показуючи на мене — відстаньте до шатлетської вязниці і пильнуйте його, щоб не чкурнув; це хитрун, що втік уже раз із св. Лазаря".

Мого душевного стану — не передати. Я молився, нехай грім з ясного неба покарає мене, щоб тільки такий падлюка не знущався надімною. Вартові пригадали нам, що пора йти; віз уже чекав на нас. Я взяв Манону попід руку, щоб зійшла вниз: „Ходи моя, найдорожча царівно! покорімось наказам долі. Може за волею божою прийдуть і для нас іще щасливіші дні".

Нас повезли в одній каретці. Вона впала в мої обійми. Від хвилини, як зявився був у нас Ґ. М., вона не озвалася ні словом. Тепер вона засипувала мене пестощами, а себе докорами, що це вона стягнула на мене нещастя. Я впевняв її, що я ніколи не буду нарікати, поки вона кохатиме мене. „Не мене треба жаліти, — я казав до неї — кілька місяців вязниці не лякають мене, я волію вже Шатле, ніж св. Лазаря. Та тобою, серденько, я журюся. Яка доля для такої красуні! Як небо може не змилуватись над найкращим своїм твором? Чому ми обидвоє не прийшли на світ із такою вдачею, що підійшла б до наших злиднів? А так: наділили нас інтеліґенцією, смаком, серцем і ми не вміємо покористуватись ними, тоді як багато приземних душ, що заслуговували б на нашу долю, втішається всіми дарами фортуни!"

Я вянув із жалю над долею Манони: якби вона була вийшла з першої вязниці навіть нормально то я знав, що такі поворотні хвилі дуже небезпечні. Я не мав сміливости поділитися з нею

своїми побоюваннями і тільки пригортав її до себе, раз-у-раз зідхаючи, щоб упевнити її бодай у мому коханні — єдиному почуванні, яке я був тоді здатний висловити. „Маноно? — я випитував її — скажи мені щиро, чи ти будеш кохати мене довіку?" Вона була нещаслива, мовляв, як я можу сумніватись у цьому. „Гаразд! — я відгукнувся — я вже не сумніваюся, а з такою певністю визиваю на бій усіх своїх ворогів. Я вжию своєї родини, щоб вийти з вязниці, а як тільки стану свобідний — визволю тебе, щоб мав пролити останню краплину своєї крови".

У вязниці помістили нас нарізно. Я так і знав, і це вже боліло менше. Я попрохав воротаря заопікуватися Маноною, заявляючи, що я не будь-що та обіцюючи йому поважну винагороду. Я поцілував Манону розстаючись і благав її, щоб занадто не журилася і не боялася нічого, як довго я живу. Я не був без грошей. Одну частину з них я дав їй, а з другої заплатив добре воротареві місяць згори, за себе та Манону. Гроші помогли. Мені дали кімнату з доброю обстановою і впевнили, що Манона дістала таку саму.

Я хотів приспішити своє визволення. Було ясно, що моя вина не злочин. Якби навіть нам доказали — на підставі зізнання Марселя — намагану крадіж то за самі бажання ще не карають. Я рішив написати до батька, щоб особисто приїхав до Парижа. Бути в Шатле це не такий сором, як сидіти у св. Лазаря. При всій пошані для батьківського авторитету, я з віком і досвідом щораз менше його боявся. Мені не робили у вязниці труднощів, щоб вислати листа. Хоч я міг і не мучитись

над ним, якби був знав, що мій батенько і так мав приїхати на другий день до Парижа.

Він був дістав за той час мій попередній лист зперед тижня і втішився ним невимовно. Автім він не хотів задовольнитися самими моїми обіцянками блудного сина, а хотів наочно переконатися, як я змінився і відповідно до того застосувати свою поведінку. Він приїхав на другий день після того, як мене посадили в холодну.

Батько спершу відвідав Тиберія, на адресу якого я прохав його прислати мені відповідь. Він не міг вивідатися від нього, де я мешкаю і що роблю, а довідався тільки про мої головні пригоди від коли я втік із семинарії. Тиберій вихвалив мене перед ним за мої добрі наміри, з яких я висподівався перед ним. Він певний, що я вже зовсім визволився від Манони, хоч дивується, чому я не показувався вже тиждень. Мій батько знюхав, що тут щось не тее, щось, що недоступне бистроті Тиберія і почав так пильно шукати за мною, що на другий день уже знав про мій побут у Шатле.

Заки він іще мене відвідав — чого я так рано не сподівався — до мене прийшов із відвідинами, чи скажімо попросту: з допитом сам директор поліції. Він зробив мені кілька докорів, але не у строгому і не принизливому тоні. Він нарікав на мою погану поведінку, якто я нерозумно зробив собі такого ворога як пана Ґ. М., признав, що мій учинок не такий злочинний, як бездумний, а проте я вже вдруге маю судову справу замість поправитися після дво- чи три-місячної лекції у св. Лазаря.

Смерть Манони.

(Сцена з песи Марселини Морет на підставі повісти Manon Lescaut. У головних ролях: Сівет Маіс і Жан Даркант).

Захоплений таким зрівноваженим суддею я виправдовувався перед ним як умів найчемніше і він видко задовольнився моїми виясненнями. Він приобіцяв мені поміч зважившись моє походження і молодечий вік. Я осмілився поручити йому Манону, вихваляючи її вроджену доброту та ніжність. На це він відповів з усміхом, що ще не бачив її, але її змалювали йому як небезпечну особу. Тоді я засипав його найпалкішими словами в обороні моєї коханої і навіть не міг стримати кількох сліз. Мене вивели з його бюра і я чув відходячи оклик цього поважного достойника: „Ох! кохання! Невже-ж ти ніколи не житимеш у згоді з розумом!

Ледве я встиг надуматися над останньою розмовою, як двері відчинилися і до моєї кімнатки ввійшов мій батько. Дарма що я сподівався побачити його кілька днів пізніше, я мав таке враження якби земля розступилася підімною. Зовсім розгублений я поцілував його. Він сів і ми мовчали.

Коли я так стояв перед ним спустивши очі до землі, він промовив: „Сідай-но, мій паничу. Якби не твої скандали з гулянками і твої шахрайства, то я не був би міг віднайти твоєї адреси. Ти вже маєш таку славу, що не можеш ніде скритися. І йдеш до слави такою певною дорогою, що можеш скоро дочекатись місця на прилюдній площі, де цінують людські голови і де всі зможуть тебе подивляти".

Я мовчав, а батько говорив далі: „Яке це нещастя для батька, що кохав свого сина і не пожалів нічого, щоб зробити з нього чесну людину, коли нараз віднаходить гольтіпаку, що приносить йому ганьбу! Можна ще потішити себе невдачами

долі — час затирає їх, та що робити з хибами розпусника, які зростають з кожним днем. Коли глянеш на таку облудну покору, можна б подумати, що це найчемніший хлопчина у світі!"

Частинно я заслужив на таку образу, все-ж я почував, що маю право боронитись. Моя відповідь була більш-менш така:

— Впевняю вас, тату, що моя скромність не фальшива: це природна пошана для свого батька. Я признаю ваші гострі слова, але звертаюсь теж до вашого доброго серця — не вважайте мене за найгіршого. Всьому винна любов, страшна пристрасть. Чи ви як мій рідний батько ніколи не відчули подібного пориву? Любов занадто розніжила мене і занадто привязала своїми примхами до чарівної особи; це мій головний злочин. Це ще не сором для вас, тату. Дайте трохи серця синові, що завжди любив і шанував вас, що не забув ні за обовязок ні за честь і повірте, що він більше заслуговує на спочутливість, ніж ви гадаєте.

І тут не обійшлося без сліз.

Батьківське серце це такий архитвір природи, що володіє всіма його пружинами. Мій батько не міг скрити свого зворушення і казав себе поцілувати. „Як ми витягнемо тебе звідсіля? — спитав— виясни мені всі свої справи, не скриваючи нічого".

А що в нашому віці це ще не ціла ганьба мати любку ані трохи допомагати щастю при картах, я оповів йому все подрібно. Щоб зменшити свою вину я додавав до кожної провини якийсь приклад з історії: чи то князів і тих усіх сучасників, що мали любки, чи маркізів та ґрафів, що жили

з нечистої гри в карти. Того, як я замахнувся на кишеню пана Ґ. М., я вже не боронив прикладами, а прохав батька вибачити мені такий упадок під впливом любови та помсти. Щодо труднощів витягти мене з вязниці то я бачив їх тільки з боку обидвох панів Ґ. М. і я порадив батькові піти до них. Він обіцяв мені це зробити.

Я не посмів прохати батька заступитися за Манону. Не тому, що я став такий несміливий, а з остраху, що він збунтується і придумає якийсь лиховісний плян проти нас. Не знаю і досі, чи цей острах не заважив на мому нещастю, стримавши мене від того, щоб попробувати настроїти його прихильно для моєї коханої. Мій батько пішов просто від мене до пана Ґ. М. Там уже застав його сина звільненого чесно ґвардійцем. Я так і не довідався про зміст їх розмови, але це можна було догадатись по її наслідках. Обидва батьки пішли до дирекції поліції із двома проханнями: випустити мене на волю, а Манону засадити кудись на досмертну кару або вислати її до Америки. Саме в тому часі багато непевних людей висилали примусово над Міссісіпі. Директор поліції дав їм слово, що Манона виїде першим кораблем.

Обидва панове Ґ. М. разом із моїм батьком принесли мені вістку про мою свободу. Ґ. М. побажав мені з приводу такого батька, а мій батько наказав мені прохати вибачення в пана Ґ. М. за те, що я, мовляв, так його зневажив і подякувати за те, що допоміг звільнити мене з вязниці.

Ми всі вийшли не згадавши ні слівцем Манони. Я навіть не мав змоги кинути слівце про неї воротареві. Нещасливу дівчину відвели го-

дину пізніше до „Шпиталю", щоб прилучити її до інших, таксамо засуджених.

Пішовши з батьком додому, я міг щойно під вечір вихопитися, щоб вернутись до Шатле. Не маючи надії, що Манону звільнять, я хотів передати їй кращу страву і поручити її воротареві. Воротар увесь на мої послуги почав спочувати з нею. Я не зрозумів його. Кілька хвилин минуло, заки ми добалакались. Він виявив мені новину, яку і тепер іще з жахом повторяю.

Я впав зовсім очманілий, певний, що вмираю на удар серця. Навіть коли я прокинувся, я не вірив, що живу. Тільки завдяки чудові, на яке здатна міць любови, я відвайшов у собі сили, щоб подякувати Богові. Смерть була б спасла тільки мене, а Манона потребувала мого життя, щоб її визволити, охороняти і помстити.

Воротар допоміг мені як найкращий побратим. Він порадив мені не виходити на вулицю, поки я трохи не заспокоюсь. Я відповів йому відходячи: „Можете мене випустити, а я вернусь сюди скоріше, ніж гадаєте. Приготуйте для мене найтемніший льох, а я запрацюю на нього".

І справді моя перша думка була не менше і не більше, як вислати на той світ обидвох: Г. М. і директора поліції, а потім напасти зі зброєю на Шпиталь з усіма, що хотіли б помстити мою кривду. Я навіть не був би пощадив свого батька, почувши від воротаря, що він теж приклав руку до мого горя.

Все-ж свіже повітря прохолодило мене. Смерть наших ворогів мало помогла б Манонї

і відобрала б мені змогу її боронити. Стати душегубцем? Як-же інакше помститись?! Всі свої сили і думки треба було передовсім зосередити на тому, як визволити Манону

Грошей я мав мало, а від них треба було починати. Три особи могли мені тільки стати у пригоді: приятель Т., мій батько і Тиберій. На двох останніх небагато було надії, а напихатися першому було соромно. Та в розпуці ніхто не перебирає засобів. Я посунув простісько до семинарії байдужий, чи мене там пізнають. Я викликав Тиберія. Я зміркував відразу, що він не знає ще нічого про мій останній бешкет. Через те я змінив свою намічену промову і повідомив його з утіхою про приїзд мого батька, прохаючи наприкінці позичити мені трохи грошей, щоб поплатити перед відїздом із Парижа свої довги в секреті перед батьком. Він розкрив без надуми свій портфель. Я взяв звідти 500 франків, залишивши йому сто. Я хотів йому залишити ще посвідку довгу, але він великосердо відкинув її.

Звідти я пішов до Т. Перед ним я не скривав нічого; він і так знав усі подробиці мого зудару з молодим Г. М. Він спочував мені, а на запит, як звільнити Манону, відповів мелянхолійно, що тут тільки сила Божа помогти може. У Шпиталі його навіть не допустили до Манони; поліція видала якнайстрогішу заборону і найгірше лихо в тому, що ватагу виселенців, до якої Манона належить, висилають уже позавтра.

Я був такий отетерілий, що він міг говорити до мене сам і годину. Він не відвідав мене

у вязниці, щоб тим лекше мені допомогти, а потім не знав, де шукати за мною. Його єдина рада, як спасти Манону була досить небезпечна і він прохав мене зберегти досмертну таємницю, що брав у ній участь: найкраще знайти кількох зайдиголов, що наважились би напасти на вартових Манони, як виїдуть поза Париж. „Ось сто пістоль, він подав мені свою калитку — вони можуть тобі придатись. Зверни мені їх, як щастя до тебе вернеться". Якби не його суспільне становище — так він закінчив свої слова — то він сам допомагав би мені своєю шпадою.

Я дякував йому, як тільки міг у такому смутку. Чи він не міг би ще вжити якоїсь протекції на поліції? І про це він думав, але не мав досить поважної основи, щоб звернутись до якогось впливового достойника. Тільки панове Ґ. М. і мій батько могли прохати, щоб відкликати поліційний присуд. Сам Т. був готов іще просити молодого Ґ. М., хоч той дуже охолов супроти нього, так що я повинен би благати тільки свого батька.

Це не була легка справа: не тільки тому, що тяжко було його переконати, але я втік із хати проти його волі і не мав наміру туди вертатись. Я лякався, що він мене вже не пустить, ще й завезе на село. Нарешті я знайшов спосіб: викликати батька на якесь прилюдне місце під прибраним прізвищем. Так я зробив. Приятель Т. пішов до Ґ. М., а я до Люксембурського Саду, повідомивши батька, що один знайомий чекає на нього. Я вагався, чи він прийде, бо вже

смеркало, але він таки прийшов із своїм льокаєм.

Ми ввійшли у самотню алею. З яких сто кроків ми пройшли мовчки. Батько догадався, що така підготова не надурно. Нарешті я озвався ввесь тремтючи: „Дорогий тату! Ви добрі, ви вибачили мені так багато гріхів. Кленусь, що люблю вас і поважаю. Але мені здається, що ваша строгість... — Яка моя строгість?! — скипів мабуть утративши терпець від мого вступу. „Мені здається, що ви за строгі для бідної Манони. Пан Ґ. М. змалював її перед вами, з помсти за чорно, а вона найліпша, найніжніша дівчина. Якби ви її були бачили хоч хвилиночку, я певний, що вона подобалась би вам. Ви були б її оборонили, ви-ж маєте добре серце"...

Він перебив мені, бо я загнався запалившись; він хотів знати куди йде моя промова. „Я благаю, щоб ти вернув мені життя, бо я не житиму ні хвилини, коли Манона виїде до Америки".

— То краще не жий, ніж маєш жити без розуму і чести! — він крикнув суворо. Я схопив його за руку: „То відбери мені його тут відразу, бо коли ти робиш його мені нестерпно-осоружним і смерть буде для мене тільки ласкою! Дарунок гідний батька!" — Я заплатив би тобі по заслузі. Неодин батько не чекав аж на катів; моя доброта згубила тебе!

Я впав навколішки, обіймаючи його коліна, пригадуючи йому память моєї мами.

— Не згадуй мені мами — він відповів схвильований — твоє безпутне життя було б загнало її до гробу, якби вона жила досі. Ти не зміниш моєї постанови. Я вертаюся додому і наказую тобі йти за мною!

З тону його наказу я зрозумів, що його серце незломне. Я відійшов кілька кроків лякаючись, щоб він не захотів наказати мене заарештувати. „Тату! Не доводіть мене до розпуки насилуючи, щоб я противився вам — я далі промовляв до нього. — Я не можу йти і не можу теж жити, тому прощаюсь з вами назавжди. Коли почуєте небавком про мою смерть, може щойно тоді батьківське почування прокинеться в вас. — То ти не хочеш іти зі мною? — кричав батько за мною. — То пропадай, невдячний бунтівнику!“ А я кинув йому тільки: „Прощавай батьку без серця!“

Я вибіг із саду і біг, як навіжений усю дорогу до самого дому мого друга Т. Він вернувся невдовзі зі звісткою, що його місія не вдалась ліпше від моєї. Ґ. М. не хотів боронити мене, лякаючись гніву свого батька і так уже обуреного за його зазіхання на Манону. Мені залишилося тільки насильство за пляном Т.; я придумував, де знайти спільників, яких можна б заохотити до свого діла. Перший прийшов мені на думку ґвардієць, що прискринив був молодого Ґ. М. Я навіть думав переночувати в нього, бо не подбав був за нічліг. Він прийняв мене радо, ввесь на мої послуги. Він дивився тверезо

на труднощі мого задуму, одначе жертволюбно готов був погратись з ними навпереваги.

Усю ніч ми обдумували плян. Ґвардієць мав на увазі трьох вояків, що хоробро допомогли йому в останньому нападі. Т. повідомив нас, що Манону проводитиме шість вартових. Пять сміливих противників могло залякати таких наймитів, що воліють чкурнути, ніж боронитись чесно, а небезпечно.

Ґвардієць радив для успіху справи не жаліти гроша. Треба було коней, пістолетів, по мушкеті на вояка, цивільних одягів для вояків, що не зважились би виступити у такій притичині в одностроях. Я передав ґвардійцеві сто пістоль, які я дістав від Т. Він витратив їх до останнього сотика. Озброєних вояків я сам оглянув, підбадьорив їх обіцянками і зміцнив їх довіря десяти пістолями на голову.

У день наміченого пляну я вислав одного вояка до вязниці переконатись, коли вартові виведуть свої жертви. Моя передбачливість продиктована схвилюванням була, виявилось, необхідна. Мої попередні інформації щодо дороги, якою йтиме гурток засуджених, були фальшиві: я надаремне був би чекав на них при Орлеанському шляху. Вояк приніс мені звістку, що вони поїдуть до Нормандії і відчалять до Америки з Гавр-де-Ґрас.

Ми вибрались не гаючись до воріт св. Онорія, прямуючи туди ріжними дорогами. Ми зібрались на кінці передмістя. Наші коні мали свіжі сили. Небавком ми доглянули шість варто-

вих і два злиденні вози, які і ви бачили в Пассі два роки тому. На цей вид я втратив усю свою силу і рівновагу. Я благав долю за смерть або перемогу.

Ми нарадились, як зробити наступ. Вартові знаходились на яких чотириста кроків від нас і ми могли перерізати їм дорогу через лезаду. Ґвардієць радив вибрати такий шлях і заскочити їх несподіваним напором. Я підтримав його і перший підогнав свого коня осторогами.

Вартові побачивши пять їздців, як гнали їм назустріч, не сумнівались, що це напад на них. Вони станули в оборонній позиції з рушницями наїженими вістрями. Такий вид іще підбадьорив мене та ґвардійця, одначе відобрав відвагу нашим трьом помічникам. Вони зупинились, перешепнулись і завернули коні навскоки до Парижа. Ґвардієць спантеличений як і я, звернувся до мене: „Боже? Що робити? Нас тільки два". Розлючений я завагався, чи не здоганяти для першої помсти отих боягузів. Я був би роздер себе надвоє і кинувся на ворогів у два протилежні напрямки.

Ґвардієць вичитавши з моїх замрячених очей мою нерішучість, порадив так: „Іти удвох проти шість озброєних і рішених боротись це божевілля. Завернімо у Париж і пошукаймо нових сміливіших. Два тяжкі вози не заїдуть далеко і ми завтра доженемо їх".

Бачучи з усіх боків безнадійні вигляди, я попав у розпуку. Подякувавши своєму спільникові за поміч, я рішив прохати покірно сторожу

прийняти мене до їх відділу, щоб супроводити Манону до пристані і потім виїхати з нею за море. Даремне ґвардієць намовляв мене вернутись у Париж. Я прохав його відїхати якнайшвидше, щоб вартові не подумали, що ми надалі підготовляємось до нападу.

Я підїхав до них поволі, з таким пригнобленим видом, що вони не могли бачити в мені загрози. Усе-ж вони насторожились. „Заспокійтесь, панове — я промовив до них — я приходжу до вас не з війною, а прошу ласки". Вони нарадились, як мають прийняти моє прохання. Їх провідник відповів, що вони дістали строгий наказ, але я видаюсь їм такий симпатичний, що вони готові трохи попустити зі свого обовязку; — все-ж я повинен зрозуміти, що це щось коштує. Я сказав їм щиро, що мені залишилось пятнацять пістоль. „Гаразд! — відповів вояка — ми скористаємо з них чесно. Година гутірки з будьякою з наших дівчат буде вас коштувати таляра; така паризька такса".

Я не згадав їм іще про Манону, щоб не зрадитись із своєю пристрастю. Спершу вони гадали, що мають перед собою юнака, який для примхи хотів розважитись з дівчатами; зате побачивши закоханого, вони так підвищили гонорар, що моя кишеня опорожнилась уже від Мант, де ми переночували.

Чи маю оповідати вам сгої розмови з Маноною і яке враження зробила на ній моя поява, коли я підійшов до її воза? Ах! Слова завжди тільки напів передають наші почу-

вання. Уявіть собі мою кохану з ланцюгом упоперек пояса, на вязці соломи, з головою на драбині воза, залиту слізми, що продирались зпоза спущених повік! Вона навіть не хотіла розплющити очей почувши крик вартових, на яких мав хтось напасти. Її білизна брудна і подерта, її ніжні ручки порепані, уся та чудова постать, перед якою люди могли падати ниць, перемінилась в образ невисловленної знемоги. Ідучи при возі я придивлявся їй якийсь час. Майже непритомний я малощо не злетів з коня. Вона підвела погляд, почувши мої зідхання і нарікання. Від першого пориву вона рванулась, щоб вискочити з воза, але впала знесилена оковами.

Я прохав вартових, щоб з милосердя зупинились; вони злакомились на гроші і дозволили мені сісти при ній. Манона знеможена довго не обізвалась, не ворухнувши руками. Я зливав її руки сльозами і сам не мав сили промовити; і так ми сперті одне на одному творили одну з найсумніших ґруп, які памятаю. Наші слова згодом теж не були веселіші. Видавалось начеб сором і біль нарушили сам голосовий орґан Манони — так тихо тремтіла її мова.

Вона подякувала мені, що я не забув за неї і що прийшов іще раз попрощатись із нею. А коли я впевнив її, що ніщо не зможе розєднати нас і що я готов іти за нею на край світу, щоб їй служити, її кохати і щоб звязати свою прокляту долю з її долею, вона так глибоко зворушилась, що я боявся, чи не пропаде на моїх руках. Усі тремтіння її серця відбивались в її

очах звернених до мене. Вряди-годи вона відкривала уста, обриваючи початі фрази. Все це були подяки за мою любов, ніжні скарги, що ця любов за велика, сумніви, чи вона може вважати за щастя таке моє сильне почування, врешті і благання, щоб я не їхав за нею і шукав щастя відповіднішого для мого становища, бо при ній його не зазнаю.

Навсупереки невблаганній долі я черпав блаженність з Манониних очей і з певности, що вона мене кохає. В дійсности я втратив усе те, що цінять усі люди, але мав єдине добро, яке я цінив: Манонине серце. Чи житиму в Европі чи в Америці — байдуже мені, байдуже кожне місце, коли знаю, що житиму з нею! Чи ввесь світ не батьківщина вірних коханців? Чи вони не віднаходять одне в одному своїх батьків, свояків, приятелів, багатство і всі насолоди?

Єдине, що мене журило: злидні Манони. Я вже бачив картину, як ми сидимо у пустелі серед дикунів. Я зацитькував себе надією, що не знайду там більше кровожадних людей, як мій батько і панове Ґ. М.; що там бодай дозволять нам жити спільно; що там люди слухають голосу природи і не засліплені ні скупарством ні фразами про честь, не скаламутять спокою закоханої пари.

Зате про наскрізь практичні буденні потреби мої погляди не були такі романтичні. Я вже знав з досвіду, як багато потребує ніжна дівчина, що звикла до вигод. Розпука брала мене, коли останні гроші видирали мені ті військові зайди.

З невеличким капіталом я міг би був у Америці оминути нужди і навіть створити собі якийсь варстат праці.

З першого міста нашого переїзду я написав до Тиберія, що поспішав на кожний поклик моєї дружби. Я згадав йому тільки про найнеобхідніші потреби, які ждуть мене у Гавр-де-Грас, куди відвожу Манону і прохав його сто пістоль. „Пришли мені їх на адресу начальника пошти — я писав до нього. — Стукаю до твого чутливого серця вже востанне; — мою кохану відбирають мені назавжди і я мушу бодай якоюсь підмогою злагіднити її недолю та мій смертельний жаль".

Вартові Манони відкривши міць мого чуття для неї, подвоювали раз-у-раз ціни за найменшу послугу і хутко зовсім мене обчистили. Любов не давала мені рахувати гроші. Від ранку до вечора при Манонї я забував про світ і замість за години я вже платив за цілі дні. Коли-ж мій гаманець висох, шістьох посіпаків знущалося надімною нахабно. Ви самі бачили це в Пассі. Зустріч із вами була для мене усмішкою фортуни. Ви змилувалися на сам вид мого терпіння. Ваша щедра підмога дозволила мені доїхати до Гавру, і треба признати, що вартові дотримали слова.

У Гаврі я побіг на пошту. Тиберій не мав іще часу мені відповісти. Лист від нього міг прийти щойно за два дні, а злобна доля захотіла, що наш корабель відїджав того дня вранці. Я кричав з розпуки, що доля натаврувала мене зумисне. Манона відповіла мені: „Чи варт так

чіплятись руками за таке життя як наше? Помрімо в Гаврі, мій коханий. Навіщо тягти своє горе до невідомої країни, де напевне чекають нас жахливі переживання, коли мене засилають туди за кару? Убий мене, а сам пошукай собі щасливішої любки!" — Ні! — я заперечив їй — не треба мені більшого щастя, як бути нещасливим при тобі.

Я старався розсіяти похмурі думки Манони про смерть і заволодіти ссбою. Так я рішив тримати себе надалі і переконався, що ніщо так не додає сміливости жінці, як непохитність чоловіка, якого вона кохає.

Утративши надію на підмогу Тиберія, я продав свого коня. Гроші за нього і те, що мені лишилося з вашої пожертви, дало разом сімнадцять пістоль. Сім пішло на необхідні потреби Манони, десять я зберіг міцно як підставу нашого прожитку в Америці. На корабель прийняли мене без перепон. Тоді шукали за молодими людьми, що добровільно хотіли б приєднатись до кольонії. Переїзд і харч запевнили мені задурно. Я вислав найближчою поштою лист до Тиберія. Він мусів бути дуже зворушливий, коли так розніжив мого друга, що цей зважився на рішення, яке могло випливати тільки з незглибного джерела чуття і спочутливости для бідного приятеля.

Ми розпустили вітрила. Вітер був сприятливий. Капітан вибрав окремий куток для Манони і для мене. Він дивився на нас лагіднішим оком як на решту наших товаришів недолі. Я оповів

йому частину своїх невдач і здається не провинився нахабною брехнею кажучи, що ми з Маноною одружені. Він буцім-то повірив мені і заопікувався мною. За ввесь час нашої подорожі давав нам добре їсти і своєю поведінкою зеднав нам пошану серед бідолашних побратимів. Я дбав повсякчасно, щоб Манона не терпіла від найменшої невигоди. Вона помітила це, і ця свідомість разом із відчуванням, чого я всього вирікся для неї, зробили її такою ніжною, палкою і такою уважливою для моїх найдрібніших потреб, що ми суперничали назипередки у взаємних послугах. Я не жалів за Європою, навпаки: чим ближче Америки, тим серце мсє більше ширшало і втихало. Якби я мав певність, що мені не забракне первісних підстав до животіння, то я був би дякував долі, що так щасливо покермувала нашим лихом.

Після двох місяців ми причалили до бажаного берега. На перший погляд край не приваблював до себе нічим: це були пусті безплодні поля сям-там із трощею і обдертими деревами на вітрі. Ні людей ні тварин. Коли капітан казав дати кілька вистрілів із гармат, громада мешканців Нового Орлеану почала поволі наближуватися до нас з радісними вигуками. Ми не могли бачити міста захованого за узгірям. Нас прийняли, начеб ми впали просто з неба.

Бідні заточенці засипували нас запитами про Францію і ріжні рідні сторони. Вони цілували нас як братів і як дорогих побратимів, що приїхали поділити їх злидні та самотність. Ми

здивувались, що оте вихвалене місто складалося тільки з бідненьких хижин, де мешкало по пять-шість душ. Тільки дім ґубернатора був більший, оточений окопами з широким ровом.

Ґубернатор після довірочної розмови з капітаном, оглянув усі дівчата привезені кораблем. Їх було 30, разом із другою партією долученою в Гаврі. Ґубернатор після совісних оглядин покликав ріжних мешканців, що віддавна тужили за подружнім станом. Найгарніші дівчата він призначив найчільнішим громадянам, а решту з них розльосували. Коли він усім наказав розійтись, залишившися з Манною і мною сказав: „Я чую від капітана, що ви одружені, інтеліґентні і ліпшого походження. Не входжу у причини вашого нещастя, але коли ваша поведінка відповідатиме вашому виглядові, я зроблю все, щоб облекшити вашу долю і ви самі розважите мені неодну хвилину в цій дикій пустині".

Він наказав приготовити нам домівку в місті і запросив нас на вечерю. Як на наставника засудженців, то він видався мені дуже чемним. При людях він не випитував про наші пригоди. При всьому нашому смутку ми старалися ввести у нашу розмову з ним приємний настрій.

Увечір ми пішли до приготованого для нас житла. Була це нужденна хижинка склеєна з дощок і глини, із двома чи трьома кімнатками і горіщем. Крім кількох крісел стояв там тільки необхідний буденний посуд.

Манона перелякана такою домівкою, журилась більше мною, ніж сама за себе. Коли зари-

дала, я почав потішати її. Почувши, що вона плаче більше надімною, я зробив зусилля, щоб надихати її хоробрістю, навіть радощами. Я сказав їй приблизно так: „Чого я мав би нарікати? Я-ж маю те все, чого бажаю. Ти мене кохаєш, правда? А про яке більше щастя я мріяв? Нехай небо журиться нашим завтрішнім днем. Ґубернатор — добра людина подбає за все необхідне для нас. Наша хатинка та обстанова бідненькі, але мало хто має тут кращі. Врешті ти такий незвичайний хемік, що все перемінюєш у золото".

— Коли так — була її відповідь — то ти станеш найбільшим багачем на світі: ніколи не було другої такої любови, як твоя і нікого ще так не кохали, як тебе. Признаю справедливо, що я не заслужила на твою небувалу вірність. Журбу, яку я тобі накоїла, могла мені вибачити тільки твоя незвичайна добротливість. Я була непостійна, змінна і навіть кохаючи тебе — невдячна. Та сам не знаєш, як я змінилася. Від часу нашого виїзду я проливала сльози над твоїм нещастям, а не над власним. Кожна хвилина, яку я затроїла тобі, болить мене.

Її сльози, слова, навіть сам її голос, робили на мене таке враження, якби моя душа линула кудись далеко. Моя хатинка перемінилась на ніч у королівський терем. Америка видавалась мені країною насолод. „Треба їхати до Нового Орлеану — я повторяв нераз Манoні — коли хто хоче пізнати справжні пориви кохання. Тут воно не знає користей, заздрощів ні вагань. Наші

земляки приїжджають сюди за золотом і не повірили б, що ми знайшли тут іще дорожчий скарб".

Ми підтримували з усім теплом дружні взаємини з ґубернатором. За кілька тижнів він дав мені малу урядову посаду. Завдяки ній я не потребував бути чужим тягарем. Я приняв наймита для себе і покоївку для Манони. Ми поростали в піря; я став ощадний, Манона не менше. Ми допомагали яко-мога сусідам і зеднали собі симпатію між поселенцями. Невдовзі нас почали так поважати, що в місті нас уважали за перші особи після ґубернатора.

Скромна і тиха праця навернула нас поволі до релігії. Манона не була ніколи безбожна. Я теж не належав до тих недовірків, що чваняться браком віри, коли ведуть розпусне життя. Тільки любов і молодість довели нас до гріха. Наші переживання заступили нам зрілий вік. Наші зрівноважені розмови відкрили нам непомітно чеснотливу любов. „Що нам перешкоджає — я звернувся раз до неї — очистити нашу любов ще й релігійною присягою? Я не даю тобі цим нічого нового крім мого серця і моєї руки, але можу їх передати ще раз перед престолом".

Манона врадувалася: „Чи ти повіриш мені, що я думала про це безліч разів у Америці? Я тільки боялася вразити тебе. Я не пнуся вверх на становище шлюбної жінки".

Я переконаний, що кожна чесна людина погодилась би з моїми поглядами в даних об-

ставинах, зважив мою непереможну пристрасть і мої невтишні докори. Та хто осудить мою скаргу проти несправедливости, що Небо відкинуло мій намір, яким я саме хотів прихилити собі його?

Я пішов до ґубернатора, щоб він дав згоду на мій шлюб з Маноною. Я не був би звернувся до нього, якби я мав надію, що єдиний священник у місті звінчає нас без його дозволу. Ґубернатор мав улюбленого 30-літнього сестрінка, що звався Синнелє, дуже сміливого, але запального і нагального. Він був нежонатий. Від часу нашого приїзду Манонина краса вразила його, а за девять чи десять місяців він бачив її так часто, що всі ці нагоди розбурхали його пристрасть і він вянув нишком з туги за нею. Переконаний, як його вуйко і всі в місті, що я жонатий, він придушив своє почування і то так, що нераз робив мені дружні чемности.

Коли я прийшов до ґубернатора, Синнелє був саме у свого вуйка. Я не мав причини скривати свого наміру і виявив його при ньому. Ґубернатор вислухав чемно мого оповідання і коли я запрохав його на шлюб, сам великосердно згодився покрити кошти весілля. Годину пізніше мене відвідав священник. Я гадав, що він приносить мені інформації про мій шлюб, одначе він привітавшись холодно, заявив коротко, що ґубернатор забороняє мені навіть думати про подружжя, бо має інші пляни щодо Манони. Серце скорчилося мені від болю і я крикнув: „Інші пляни щодо Манони?! Які-ж це пляни,

панотче?" Він пригадав мені, що тут панує ґубернатор і що він розпоряджає Маноною, присланою з Франції на кольонію; він досі не зробив цього, гадаючи, що вона заміжня, але довідавшись від мене, що це неправда, він уважає за відповідне видати її за пана Синнелєта, який її кохає.

Мій темперамент узяв верх над розумом. Я показав гордо священникові двері, присягаючи, що ні ґубернатор, ні Синнелє, навіть ціле місто не посміють тицьнути пальцем моєї жінки чи любки, байдуже, як там вони її звуть.

Я поділився з Маноною невеселою новиною. На нашу думку Синнелє опутав свого вуйка якимсь давно обдуманим пляном. За ними стояла сила. Ми опинились у Новому Орлеані, як серед моря — відмежовані від решти світу безмежними просторами. Куди втікати в невідомій безлюдній країні або заселеній дикими звірами та дикунами? Я не міг рахувати, що своєю симпатією серед мешканців зможу їх зворушити і виєднати відповідну поміч для себе. Треба було грошей, а я був бідний. Підбунтувати юрбу — пропаща справа; на випадок невдачі — наша недоля була б безвиглядна.

Все це я передумував і радився з Маноною; я піддавав їй нові думки не чекаючи і відповіді; я рішався і перерішував; я говорив до себе і відповідав собі вголос; я хвилювався, як — здавалось мені — ще ніхто ніколи. Манона з очима зосередженими на мені не важилася навіть висловити своїх тривожних здогадів.

Врешті я рішив попробувати, чи не промовлю до честі ґубернатора і не зворушу його покликуючись на мою пошану і любов для нього. Манона не хотіла пустити мене, плачучи: „Ти йдеш туди на смерть; вони вбють тебе; я не побачу тебе більше; я хочу вмерти перед тобою". Чимало труду коштувало, щоб переконати її, що я мушу піти і то сам. Я обіцяв їй, що зараз вернусь.

Ґубернатор сидів у своєму бюрі зі священником. Щоб зворушити його я понизився до такого раба-підніжка, що я був би вмер від сорому, якби це була інша справа. Отой варвар на всі мої бла̀гання мав тільки дві відповіді, які повторяв раз-у-раз: раз, що Манона залежна від нього і далі, що він дав уже слово своєму сестрінкові. Я відкликався до його дружби, щоб він не засуджував мене на смерть, яку виберу, коли втрачу свою кохану.

Я вийшов переконаний, що не вдію нічого з тим запеклим старим, який запродав свою душу своєму сестрінкові. Вертаючись додому я надибав злобною примхою долі Синнелета. Він вичитав із моїх очей мої деякі думки. Підійшовши ближче він сказав: „Чи ви не шукаєте за мною? Я знаю, що я образив вас своїми намірами і я приготований битись із вами: спробуймо, кому пощастить". Я відповів, що погоджуюсь, бо тільки смерть може покласти край нашому конфліктові.

Ми відійшли кількасот кроків поза місто. Схрестивши шпади я зранив його і водночас

розброїв. Його невдача так розлютила його, що він не хотів мене прохати, щоб дарувати йому життя і не хотів відректися Манони. Може я був у праві відобрати йому відразу одне і друге, одначе моя шляхетська кров не дозволяла. „Ще раз — я крикнув до нього — а памятай, що без помилування". Він напав на мене з нечуваною скаженістю. Мушу признатись, що я володів шпадою поганенько, тільки любов проводила нею. Синнеле пробив мені рамя наскрізь, сам падаючи від мого удару бездушний.

Серед усієї переможної втіхи після кривавого бою, я мусів задуматись над наслідками такої смерти. Я не міг сподіватися ні ласки ні відкладеної кари. Знаючи привязання ґубернатора до свого сестрінка, я був певний, що коли до нього дійде звістка про його смерть, я не ждатиму на свою ні годинку. Та не це було моє найбільше горе. Манона, життя Манони та її небезпека, ще й думка, що мушу її втратити, замрячили мені очі так, що я не пізнавав, де я. Я заздрив Синнелетові: скора смерть видавалась мені єдиним ліком на мої терпіння.

Та саме від цієї думки я очуняв. Як я міг умирати? Чи я міг лякатись чогось більше, як утратити те, що кохаю? Пора було вмерти, коли всі мої терпіння не придадуться нінащо.

Дома лежала Манона напів жива з переляку. Моя поява підбадьорила її. Почувши про смерть Синнелєта і про мою рану, вона впала непритомна в мої обійми. Я сам був напів живий. Я не бачив ні промінчика надії, щоб нас спасти.

Вона взяла мене за руку і повела до дверей, дорадживчи втікати якстій. „Чи не було б краще, щоб ти старалась тут жити без мене — я відповів їй — а я добровільно пожертвую свою голову губернаторові?“

Оця пропозиція ще збільшила її охоту до втечі. Я захопив із собою трохи алькоголю і понапихав свої кишені харчами. Ми сказали дома, що йдемо на довший прохід і вийшли з міста так швидко, як тільки на це дозволяли сили Манони.

Хоч я надалі не мав мети перед собою, я не тратив іще двох надій, без яких я волів би смерть, якби мав покинути Манону, непевний, що з нею станеться. За час мого побуту в Америці я навчився як треба поводитися з дикунами, щоб не лякатися смерти від них і, навіть умів трохи порозумітися з ними. Крім них я покладався ще на анґлійців, що поселилися в тих околицях. Та віддаль лякала мене; до їх кольоній треба б іти безлюдними полями кілька днів і продиратись скелистими горами так, що це була дорога тяжка навіть для найсильніших і найбільше загартованих мужчин. Я рахував на подвійну поміч: на дикунів, що проведуть нас і на анґлійців, що нас захистять.

Ми йшли доти, доки сильна воля могла підтримувати Манону; оця незрівняна дружина пройшла дві милі безупину. Стомлена вкрай вона призналась, що далі йти невсилі. Зайшла ніч; ми сиділи серед степу без одного дерева, де можна б було заховатись. Її першою думкою бу-

ло дати мені свіжу перевязку на рану, і даремне я боронився. Вона почувались би страшенне пригнічена, якби я відмовив їй приємности піклуватись моїм здоровлям. І з яким поривом я вмів відвзаємнити їй за її чутливе серце!

Я зняв усе, що мав на собі, щоб мякше було їй лежати на землі. Її руки огрівалися від моїх палких поцілунків і гарячих зідхань. Я пильнував її всю ніч, молючись за цілющий сон для неї. Кілька годин минуло спокійно. Я думав, що моя кохана спить і стримував віддих, щоб її не розбудити. На світанку я відчув, що її руки холодні і тремкі; я старався їх огріти своїми грудьми. Вона прокинулась і зробила зусилля, щоб узяти мої руки у свої долоні, кажучи слабеньким голосом, що надходить її остання година.

Я зрозумів ці слова як звичайну скаргу і тільки потішав її пестощами. Автім вона зідхала щораз частіше, не відповідала на мої запити, стискала мої руки у своїх — і з того всього я догадався, що кінець її мук недалекий.

Не повторю вам її останніх слів. Вона дала мені доказ своєї любови ще у хвилині свого останнього віддиху. Я втратив її і більше про цю жахливу подію вам сказати не можу.

Моя душа не пішла за її душею. Видко, що я замало карався і що за волею Божою повинен був далі коротати свій вік. Сам уже не хочу жити щасливіше.

Більш як добу я лежав з устами притуленими до личка і рук моєї найдорожчої Ма-

нони. Я хотів умерти при ній. На другий день я стрепенувся від думки, що коли сконаю, тоді її тіло піде на поталу диких звірів. Я рішив поховати її і ждати своєї смерти над її могилою. Мені вже не бракувало багато, щоб сконати; виснажений голодом і болем я ледве тримався на ногах. Алькоголь, який я мав при собі покріпив мене настільки, що я міг виконати сумний обряд. Там, де я опинився, неважко було видовбати яму, бо земля була піскова. Руки послужили мені краще, ніж зломана шпада. Викопавши широку яму я поклав туди богиню мого серця. Я загорнув її в усю мою одіж, щоб земля не торкнулась її, вицілувавши безліч разів з усім палом найчистішої любови. Я сидів довго над нею, задивлений в її постать, не зважуючись засипати ями. Коли вкінці я почав тратити сили, лякаючись, що не зможу докінчити початого діла, я похоронив у лоні землі те, що вона видала найгарнішого і найвеличнішого. Потім я впав ниць на ту яму, заплющивши очі, з постановою не розкрити їх більше ніколи і з молитвою, щоб небо допомогло мені, я чекав нетерпляче смерти.

Може і не повірите, що за ввесь час того пресумного обряду, ніодна сльоза не впала з моїх очей, ніодне зідхання з моїх уст. Глибокий внутрішній перелім і бажання смерти стримали всі прояви розпуки і болю. Упавши на землю я зараз утратив память.

Після того всього, що ви почули, закінчення моеї історії таке маловажне, що не варт

його і вислухати. Коли тіло Синнелєта відвезли до міста та оглянули його рани, виявилось, що він не тільки не вмер, але навіть не мав небезпечної рани. Оповівши своєму вуйкові всю подію, у своєму шляхетному жесті він не забув і про мій жест. У місті догадалися, що я втік із Маноною і два дні здоганяли мене.

Ті, що знайшли мене на гробі Манони голого і закривавленого від рани, були певні, що мене хтось ограбив. Щойно як несли мене до міста, я від руху очуняв. На мої стогони і зойки, люди почали мене рятувати. Строга вязниця не оминула мене. На процесі, де не було Манони як свідка, мене обвинувачували, що я позбувся її у шалі заздрощів. Я оповів щиро свої нещасливі переживання. Синнелє — хоч як прикро було йому слухати їх — благав великосердо помилувати мене. Його вислухали.

Я був такий виснажений, що з вязниці, де я пробув три місяці тяжко недужий, мене мусіли занести до суду з ліжком. Моя ненависть до життя зовсім не зменшилась; я молився раз-у-раз до смерти і довго відкидав усякі ліки. Все-ж небо покаравши мене так строго — хотіло усвідомити мені моє нещастя і кару — осінило мене свідомістю, нащо я справді заслужив своїм походженням та освітою.

Спокій, що поволі оживав у моїй душі, причинився до мого видужання. Я вернувся до своєї праці скромного урядовця і чекав на кораблі із Франції, що приїжджають раз на рік до

тої частини Америки. Синнелє подбав за те, щоб тіло моєї коханої перенести до гідної гробниці.

Яких шість тижнів після того, як я видужав, проходжуючись над берегом, я доглянув купецький корабель. Яке було моє здивування, коли між пасажирами, які прямували до міста, я побачив Тиберія! Той вірний друг пізнав мене здалека, дарма що журба змінила моє обличчя. Єдиною метою його подорожі було намовити мене вернутись до Франції. На мій лист із Гавру, він виїхав туди, щоб особисто привезти мені підмогу. Огірчений моїм відїздом він був би негайно виїхав за мною, якби мав корабель готовий до відчалу. Він шукав кілька місяців такого корабля в ріжних пристанях, поки не знайшов один у Сен-Мальо, що їхав до Мартиніки, звідки сподівався легко перебратись до Нового Орлеану. По дорозі на той корабель напали еспанські пірати і завезли його на один із своїх островів. Тиберій утік хитро від них і після довгої блуканини встиг щасливо доїхати до мене.

Несила було виявити досить вдячности такому вірному і жертвенному другові. Я зробив його розпорядчиком свого всього майна, оповівши йому все, чого зазнав від виїзду з батьківщини. Найбільше врадувала його звістка, що засіяні ним колись у мому серці зерна чесноти починають уже кільчитися.

Два місяці ми провели разом у Новому Орлеані чекаючи на французький корабель і два тижні тому ми причалили до Гавр-де-Грас. При-

їхавши я написав до своєї родини. Від мого брата прийшла сумна новина про смерть мого батька, до якої я — признаюсь із тремтінням — напевне чимало причинився. Сприятлива погода дозволила мені негаючись сісти на корабель, що плив до Кале; недалеко звідти живе один із приятелів мого батька і там ждатимуть на мене.

ДОСІ ВИЙШЛИ У БІБЛІОТЕЦІ „ДІЛА":

	ціна зол.
1. Улас Самчук: **„Віднайдений рай"**, — новелі . .	1.60
2. Софія Яблонська: **„З країни опію та рижу"** (Кількадесять ілюстрацій)	2.00
3. Барбе Д'Оревілі: **„Чортиці"**, переклав М. Рудницький	2.00
4. Бальзак: **„Чародійна шкіра"**, переклав В. Софронів	2.00
5. і 6. Ольга Кобилянська: **„Апостол черні"**, повість (2 томи)	3.60
7. і 8. Василь Масютин: **„Два з одного"**, повість (2 т.)	3.60
9. Ірина Вільде: **„Бе восьма"**, повість (вичерпане) .	5.00
10. Кнут Гамсун: **„Під осінніми зорями"**, повість переклав І. Ставничий	2.50
11. В. Будзиновський: **„Як чоловік зійшов на пана"** .	2.50
12. Володимир Бірчак: **„Золота скрипка"**	2.00
13. Сальваторе Фаріна: **„Любов оповита брехнею"** перекл. М. Островерха (повість і новелі) . . .	2.50
14. Юрій Косач: **„Клубок Аріядни"**, новелі. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937)	2.50
15. Іван Зубенко: **„Квітка на багні"**, повість . . .	1.50
16. Богдан Лепкий: **„Три портрети"**, (Франко — Стефаник — Оркан)	2.50
17. Федір Дудко: **„Дівчата очайдушних днів"** . . .	2.00
18. **„Чорна Індія Молодої Музи"** (В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, С. Твердохліб, Г. Хоткевич, С. Чарнецький, О. Шпитко, М. Яцків). Новелі, з передмовою М. Рудницького .	2.50

19. Ілько Борщак: **„Наполеон і Україна“.** З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. Передмова проф. Едварда Дріо. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937) . . 2.50
20. Юрій Косач: **„Чад“**, повість 2.20
21. Михайло Посацький: **„Греція — усміх життя“** З 20 ілюстраціями 3.00
22. Богдан Лепкий: **„До Зарваниці“** 2.20
23. Гергард Геземан: **„Утеча“**, повість 2.50
24. Олена Цегельська: **„Гануська йде до міста“, повість** 2.50
25. і 26. Юліян Опільський: **„Ідоли падуть“**, історична повість із часів Володимира Великого (2 томи) 4.00
27. і 28. Бальзак: **„Утрачені ілюзії“**, повість (2 томи) 4.00
29. Дарія Ярославська: **„Полин під ногами“** (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1938) 2.50
30. і 31. Василь Масютин: **„Царівна Нефрета“** (2 томи) 5.00
32. Володимир Бірчак: **На нових землях** 2.50
33. і 34. Софія Яблонська: **„Далекі Обрії“** (2 томи) з численними ілюстраціями 5.00
35. Юрій Смолич: **„Дитинство“** 2.50
36. і 37. Шарльота Бронте: **„Ідеалістка“** (2 томи). . 5.00
38. Тонна Вільде: **„Позичені діти“** 2.50